

મોડધેલી મલિના.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાશિદ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૭૭૦૧ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ ખોલેલો મલિંગા

વિષય દ. : ૩

મોહધેલી મલિના

(નવીના જનની.)

પ્રયોજક,

ખોજ લવજી ઝીણા

માસ્તર.

(ગઢડા-કાઠીઆવાડ)

પ્રકાશક

પઠાણ નીઝામખાન

ગુરખાન વકીલ

લાલહરવાળ-અમદાવાદ.

સંવત ૧૯૭૫

સન ૧૯૧૮

કિંમત ૧-૪-૦

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
ગુજરાતી વિશિષ્ટ-સંગ્રહ

૧૯૦૧

શીલ આવૃત્તિ

પ્રત ૫૦૦

પુસ્તક પ્રકાશનના સર્વ અધિકાર પ્રકાશકે
સ્વાધીન રાખ્યા છે.

ધી અમરસીંહ પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં
પઠાણુ નુરખાન અમીરખાન વકીલે છાપી.
લાલદરવાજા-અમદાવાદ.

અર્પણપત્રિકા.

મે. જનાબ,

મુરખ્ખી શેઠ હાલ મુસા હાલ જુસખ મક્કી.

મુખધ.

(તે હાલ મક્કા શરીફ.)

આપની અમારા તરફ મહોખ્ખત, લાગણી અને
ઉપકારનો બહલો વાળવા શક્તિ તો નથી,

તોપણ આ નાનકડા પુસ્તકની ખીલ

આવૃત્તિ પણ આપનેજ અર્પણ

કરી આનંદ માનું

છું.

પ્રગટ કર્તા.

પોલિટિકલ ભોમીઓ

ઝાફીસમાં મળતાં પુસ્તકો.

રસૂલે અરબી.	રૂ. ૨-૮-૦
અરબનો ઇતિહાસ.	„ ૨-૦-૦
ખુલશાએ રાશેદીન.	„ ૧-૦-૦
ખાલીફ ખીન વલીદ.	„ ૦-૧૨-૦
મીરાતે એહમદી.	„ ૫-૦-૦
કુદરતની કારીગીરી.	„ ૧-૮-૦
મેહબુબે કુરેશ.	„ ૧-૮-૦

Tragedy of Moharrum. ૦-૧૨-૦

કરખલાનો કહેર. (કાચું પુઠું) ૦ ૪-૦

નીચેનાં પુસ્તકો ઉમ્મદા ચિત્રોવાળાં છે.

આધને ઉલફત.	રૂ. ૧-૮-૦
હસન એનજીહના.	„ ૧-૮-૦
કનીઝે ફાતમા.	„ ૨-૦-૦
ગવહરજન.	„ ૧-૮-૦
મોહમ્મદી મલિકા	૧-૮-૦
મેદી શાહજાદી. ભાગ-૨	„ ૨-૦-૦
રાજા દેવીદાસ	„ ૨-૮-૦

ઉપરનાં તમામ પુસ્તકો પાકાં સોનેરી બાઇન્ડીંગ સાથેનાં છે. ટપાલ ખર્ચ જુદું.

લખો:— મેનેજર-પોલિટિકલ ભોમીઓ.

લાલ દરવાજા—અમદાવાદ.

પહેલી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના.

ઇ. સ. ૧૮૮૧ માં હું જ્યારે રાજકોટ ટ્રેનીંગ કોલેજમાં અભ્યાસ કરતો ત્યારે મારા વિદ્યાગુરુ મરહુમ સાક્ષર શ્રી નવલરામભાઈ કોઈ કોઈ વખતે કહેતા કે વિદ્યાના શોખીનો ઈંગ્લેન્ડ અભ્યાસ પુરેપુરો ન થઈ શકે, તો તેણે બંગાળી ભાષા શીખવી. કારણ કે તે ભાષા શીખવી સહેલી છે અને તેમાં પુસ્તકોનો સંગ્રહ બહુ મોટો છે. આવા તે મહાત્માના બોલો મારી છાતીમાં કોતરાઈ રહ્યા હતા. અને સમય જતાં કુદરતે તે તક મને આપી. થોડી મુદત કેળવણી ખાતામાં રહીને પછી હું વ્યાપારી લાઇનમાં જોડાયો, અને ઇ. સ. ૧૮૯૫-૯૬ માં મુંબઈના બાહોશ વેપારી શેઠ શંજલભાઈ મહેરાલી ચીનાઈ જે. પી. ની કલકત્તાની દુર્મમાં મારી ગોઠવણ થઈ અને ત્યાં જતાંની સાથેજ મને મારા વિદ્યાગુરુના પેલા બોલો સાંભર્યા. આખર એક શિક્ષક રાષ્ટ્રી લગભગ દોઢેક વર્ષમાં સારી રીતે શીખ્યો. આ ચોપડી તેનું પરિણામ છે. વાંચકવર્ગના હાથમાં આ ન્હાની સરખી ચોપડી મુકીને માતૃભાષાને હું પણ કાંઈક મદદ કરી શક્યો છું એવા તરંગોમાં આનંદ લઈશ.

તા. ૧-૭-૦૯

નં. ૪ મુકીઆસ લેન,
કલકત્તા.

ખોળ લવણ છાયા માસ્તર.

પ્યારા મુસલમાન ભાઈઓ—

હમારા સરદાર હઝરત સરવરે દે આલમ સંઘઘોના શીક્ષણના પ્રતાપથી અરબસ્તાને આફ્રીકા, યુરોપ, એશીયા ઉપર કેવો સિલ્લો જમાવી દીધો છે, અને રૂપેન, રૂમ, ધરાન જેવી મહાન સલ્તનતોને ભેતભેતામાં તોડી નાખી ત્યાં ઈસ્લામનો કેવો ડંકો વગાડ્યો છે, તે ભેલું હોય તો અમારું બહાર પાડેલું

“અરબનો ઇતિહાસ”

અહીંસો પાનાનું જાહેર પુસ્તક, પાકું પુઠું, સોનેરી નામ, અને ઉમદા એક કાગળ ઉપર ગુજરાતીમાં છપાઈ બહાર પડી ચુક્યું છે, તે જરૂર મંગાવી વાંચો. તમારા મજહબથી સાચી મહોબ્બત ધરાવતા હોય તો જરૂર મંગાવશો. કિંમત રૂ. ૨) પોસ્ટેજ ભુલું.

માંગરોલની ગાદીવાળા પીર મોટામીયાં
સાહેબની લખેલી

“રસુલે અરબી.”

હઝરત એહમદ મુજતબા મોહમ્મદ મુસ્તુફા સંઘઘોનું જીવન-ચરિત્ર વાંચવું હોય તો ઉપરની કિતાબ મંગાવો. ઘણી મહેનતે તૈયાર થયેલી આ કિતાબ ગુજરાતીમાં છપાઈ બહાર પડી છે. આશકે રસુલ માટે આ એક ઉમદા તોહફો છે. કોઈપણ ઈસ્લામી ઘર આ તોહફાથી ખાલી રહેવું ન ભેઈએ. ૩૭૦ પાનાં, ઉમદા પાકું પુઠું અને સારા કાગળ ઉપર છાપી છે. કિ. રૂ. ૨.૧૦ પોસ્ટેજ ભુલું. લખો—મેનેજર “પોલિટિકલ ભોમીઓ.”—અમદાવાદ.

બીજી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના

પરમકૃપાળુ પરવર દીગારની કૃપાથી આ પુસ્તકની બીજી આવૃત્તિ પ્રગટ કરવાનો સુપ્રસંગ અમેને પ્રાપ્ત થયો છે.

પ્રથમ આવૃત્તિમાં અમારા કદરદાન વાંચક બંધુઓએ અમેને જે ઉત્સાહ આપ્યો છે એ ઉત્સાહને પરિણામેજ આજે અમે બીજી આવૃત્તિ પ્રગટ કરી શક્યા છીએ.

આ વાર્તાના લેખક રા. લવજી ઝીગા માસ્તરના લખાણની વાંચન પ્રિયતાના લીધેજ આ પુસ્તકની બીજી આવૃત્તિ આજા મુંદર કાગળ તથા ચિત્રો સહિત પ્રગટ થઈ છે અને એનું માન તેઓનેજ ઘટે છે.

મૂળ આ વાર્તાનું નામ “વાલીના જનની” હતું પણ તે કેટલાક વાંચક બંધુઓને કઠિન લાગવાથી આ આવૃત્તિમાં “મોહબેલી મલ્લિના” નામ રાખવામાં આવ્યું છે.

આ પુસ્તકની અર્પણ પત્રીકા પ્રથમ આવૃત્તિમાં “મુરખી શેઠ મુસા હાજી જુસમ, મુબઈ. ને આપવામાં આવી હતી અને આ બીજી આવૃત્તિ પણ એમનેજ આપવામાં આવી છે. એ સાથે અમે જણાવવાને ખુશી છીએ કે તેઓ પરવરદીગારની કૃપાથી હવે મુરખી શેઠ હાજી મુસા હાજી જુસમ મલ્લી, મુબઈ. તે હાલ મક્કા શરીફના નામાબિધાનથી અલ્લંકૃત થયા છે એ બદલ અમે અંતઃકરણપૂર્વક શુકર ગુજરીએ છીએ અને તેઓને સુખારકમાદી આપીએ છીએ.

પ્રગટ કર્તા.

રસના સાગરથી છલકાતા, ઇશકના રંગથી
 દહેરાતી પ્રેમીક-પ્રેમિકાના પ્યારને સૂચવતી
 અત્યંત દિલપસંદ, મનોહર વાર્તા

મેદી શાહનદી.

લખનાર-ત્રંબકલાલ જીવરાજ જોશી

દિલ્હીના મશહૂર બાદશાહ સિકંદર લોદીના અમલની આ વાર્તા
 ધણીજ મનોહર અને છટાદાર છે. દિલ્હીની શાહનદી. દિલ્હીનારનું
 એકાએક પાણીમાં ગુમ થવું, તેના માટે ધણી ધણી તપાસો ચલા-
 વવી, શાહનદીએ બાંદીગીરી કરી પોતાની પાક ઝિન્દગી ગુજારી,
 વશદાર અને સતી સેરિનાના રૂપમાં ધણા સમય સૂધી ગુપ્ત રહેવું,
 તેના માલિકનું તેના પર આશક થવું, શયતાન ઉમરશેખે આશક-
 માથુકના પાક પ્યારમાં વિઠેા નાખવાં, વગેરે એક પછી એક બનાવો
 વાંચવાથી આંખમાંથી આંસુની ધારાઓ વહી ચાલે તેમ છે.

તે ઉપરાંત વફાદાર ગુલામ મુખ્તારકની નમુનેદાર વફાદારી,
 જુલુસ તથા ઉમરશેખ વચ્ચેની 'કુલટા કાકી ને લામટો લત્રાજો'
 એ કહેવતને બરાબર લાગુ પડતી અંજબ ચાલાકીઓ, તાકિતખીખીને
 તેના શૌહર વચ્ચેનો કાલિમ ઝગડો, શાહસુરી નામના ખુદાના ચૂસ્ત
 ઉપાસકનું આદર્શ જીવન અને નીતિમય ઉપદેશ, સેરિના અને ઇબ્રા-
 હીમનો અનુપમ પ્રેમ આદિ સર્વ પ્રસંગો એવી જુસ્સાદાર ભાષામાં
 આલેખવામાં આવ્યા છે કે જેથી વાર્તાને વાંચીને પૂરી કર્યા પહેલાં
 હાથમાંથી છોડવાનું મનજ થતું નથી. ઉત્તમ ચિત્રો સહીત. ૧-૧૨-૦
 મળવાનું ડેકાણું—મેનેજર-પોલિટિકલ ભોમીઓ.—અમદાવાદ

મોહધેલી મલિના.

પ્રકરણ ૧ હુ.

૪

વિભાગ પહેલો.

સુર્ય

લગભગ આથમી જવાની તૈયારીમાં છે, તરંગમાં નદીના કિનારે આવેલા એક વિશાળ બગીચાની પશ્ચિમ દિશાએ સૂર્ય અસ્ત થાય છે, અને આકાશમાં માત્ર રૂપેરી રંગનાં બે ચાર વાદળાં અહીંથી તહીં ધ્રુમી રહ્યાં છે, નદીના બેડે કીનારે લીલાં ઘાસનાં ખેતરો છે. કિનારા ઉપર જ્યાં સુધી માણસની નજર પહોંચી શકે ત્યાં સુધી તેજ આંખોને આનંદ આપનારાં લીલાં ખેતરો નજરે પડે છે. દિનમણી અસ્ત થયો, રાત્રિ અને દિવસનો સંયોગ કરનાર સાયંકાળ શરૂ થયો. સંધ્યાના ચળકાટે તરંગા નદીનાં વહેતાં પાણીપર પોતાનાં કીરણો નાંખ્યાં. કિનારાનાં ઝાડે બેઠેલાં પક્ષી સંધ્યાના સંબંધે રાત્રી નજીક આવવાની ખાત્રીથી પોતપોતાના માળા તરફ જવા લાગ્યાં. જંગલમાં ચરવા ગયેલ ગાયોને ગોવાળ ઘર

બહી લાવવા લાગ્યા અને તે સાથે આનંદભરે પોતાની ગામડી બાપાથી અનેક તરેહનાં ગામન કરતા ગોવાળીયાઓ પોતાનાં ધન્ય

સાથે તરંગા નદી પસાર કરી ઘર બણી જવા લાગ્યા. થોડીવારમાં ઝાડની ડાળાઓ વચ્ચે પસાર થતી નજરે એક એ નહાના નહાના દીવાનો પ્રકાશ દેખાવા લાગ્યો, અને એ રીતે સંધ્યાકાળ પુરો થતાં શાંતી આપનાર રાત્રીએ પોતાની છાયા જગતપર ફેલાવી.

એ સમયે તરંગા નદીના કિનારે એક પંદર વર્ષનો કુટતી જુવાનીનો બાળક આ સઘળી રચના જોઈ રહ્યો છે. પુખ્તની કળી પ્રકૃષ્ટિત થવા પહેલાં જેમ ધીરે ધીરે ખુલતી જાય છે. યુવાવસ્થા પ્રાપ્ત થવા પહેલાં બાળકોના મનના બાવ સઘળા એ પ્રમાણે ખુલતા જાય છે. બાહ્ય જગતની અંદરમાં જે એક બીજું અદ્રશ્ય જગત છે, તેનો કાંઈક આભાસ ઉત્પન્ન થવાની શરૂઆત એ ઉંમરે થતી જાય છે. શાંતીમાં સ્તબ્ધ થયેલો બાળક કુદરતની આવી રચના એકી નજરે જોઈ રહ્યો છે, અને તેવે વખતે તેના અંતઃકરણમાં એક વિચિત્ર વિચાર પેદા થયો છે. આવી રચના તે દરરોજ જુએ છે: તરંગા નદીનું નીર તો દરરોજ એમ ઉછાળા મારે છે, સંધ્યા તો હમેશાં એ પ્રમાણે થયા કરે છે, સુંદર પુષ્પાવલીમાંથી પ્રવેશ થયેલો વાયુ સદંતર પોતાની સુગંધ કિનારે ફેલાવે છે, ગોવાળીયાઓ દરરોજ આનંદદાયક ગાયન કરે છે. એ સઘળી રચના નિરતર થયા કરે છે પણ આજ તે બાળક વિચાર કરવા લાગ્યો કે “આવી રીતે એક દીવસ પણ સૂર્ય અસ્ત થયો નથી, તરંગા નદીનું નીર આવી રીતે કદી ઉછળતું નથી, સુગંધી પવન આવી રીતે એક દિવસ પણ વાયો નથી, અને ગોવાળીયાએ આજના જેવું ગાયન કોઈ દીવસ કીધું નથી. ત્યારે શું આ સઘળું હું નવુંજ જોઉં છું ? કે મારી નજર અથવા મારા અંતઃકરણના બાવજ કાંઈ નવા છે ! આ શું સ્વપ્ન ?

શું પેલી એક બાલિકા હાથમાં બળતો દીવો લઈ ધાન્યના ખેતરમાં જાય છે ? તેણી ક્યાં જતી હશે ? એ સઘળાં કાણુ હશે ? શું હું આ વિશાળ ધાન્ય ખેતર ઉપર જે દીવા બળતા દેખાય છે તેની સંખ્યએ જે મધુર હિન્નવળ પ્રદેશ દેખાય છે ત્યાં નહીં જઈ શકું ? શું ખબર કે એ પ્રદેશમાં થઈને ક્યાં જવાતું હશે ? આ સંધ્યાકાળ ક્યાંથી આવ્યો હશે ? કાણુ મને એનું રહેવાનું ઠેકાણું બતાવી શકશે ? ”

એ પ્રમાણે અનેક પ્રકારના વિચાર તરંગા નદીના કિનારે બેઠેલા બાળકના અંતઃકરણમાં ઉઠી રહ્યા હતા એવા વખતમાં ઓચિંતા એક બાલિકાએ આવી તે બાળકને બોલાવ્યો, “ બાપ ! ”

કુવામાંથી પાણી ભરનારી પાણીઆરી સીંચણીઆની રસી તુટતાં જેમ ઓચિંતો ઘડો ખોઈ બેસે છે; મુખમાંથી વાણી બોલનાર બોલ્યા પછી જેમ તુરતજ વચન ઉપરનો કબજો ખોઈ બેસે છે; દોરી ઉપર નાચ કરનારો નાટકકાર ધ્યાન ચુકતાંવેતજ પોતાનું સમ-તોલપણું જેમ ખોઈ બેસે છે તેમજ આ વિચારની લોહમાં ધુંચા-એલા બાળકને કાને જેવો ‘ બાપ ’ શબ્દ સંભળાયો કે તરતજ પોતાના સઘળા વિચારોને ભૂતી ગયો અને ઉંચું જોઈ સાદ કરનારનો હાથ ખેંચી પાસે બેસાડીને કહ્યું કે “ બહેન ! આજ તને અહીં આવતાં આવટલી બધી વાર કેમ થઈ ? શું તું મને ભુલી ગઈ હતી ? ”

બાલિકાએ શાંત બાવથી ઉત્તર આપ્યો “ ના, ના, બાપ હું તને ભુલી નથી ગઈ. આજ મને એટલી વાર કેમ થઈ તે તું સાંભળીશ ? બાપાને આજ કેટલીએક નવી ચોપડીયો કલકતાથી આવી છે તેનાં પાનાં કાપવા મને કહ્યું જતી હતું, બેઠી બેઠી પાનાં કાપતી

હતી. અને આપણા ચાકર ગોવિંદને જરા તાવ આવ્યો હતો, તેથી તેને જરા દવા ખવડાવી, તેથી આજ જરા વાર લાગી છે. પણ બાધ ! હમણાં તું શું વિચારમાં હતો વાર ? ”

બાળક—હું શું વિચારમાં હતો તે તું સાંભળવા ચાહે છે ? મેં આજે આ જગ્યાએ સુતાં સુતાં જોયું કે કેવી રીતે આસ્તે આસ્તે સૂર્ય અસ્ત પામ્યો ! કેવી રીતે આસ્તે આસ્તે સંધ્યા પ્રકૃષ્ઠિત થઈ અને પછી પાછું કેવી રીતે આસ્તે આસ્તે તે સહુ જતું રહ્યું ! બહેન ! તેં કદી સૂર્યને ઓથમતાં જોયો છે ? કેવો ચમત્કાર બહેન !

બાલિકા—હા બાધ બહુ વાર મેં અત્રે બેઠાં બેઠાં તે સધળું જોયું છે. એ દેખાવ બહુ ચમત્કારી હોય છે. કાલે પ્રેમકુમારી મારી સાથે આ જગ્યાએ આવી હતી. અમે બેઠાં એ સધળી રચના જોઈ ત્યારે પ્રેમકુમારીએ મને કહ્યું હતું કે “ જો બહેન કેવાં રૂપેરી ચળકાટનાં વાદળાં આકાશમાં આમથી તેમ ધ્રુમ્યા કરે છે, મને તો મન થાય છે કે એમાંથી એકાદ કડકો પકડી ધરમાં લઈ જઈ ! ” મેં કહ્યું કે એને તે કાંઈ પકડી શકાય ?

કેટલીક વાર બાળક શાંત બાવે વગર બોલ્યો બેઠા પછી બોલ્યો. “ જો તો ખરી, બહેન ! આકાશે તારા કેવા ચળકી રહ્યા છે ! ”

બાલિકા—પણ હેં બાધ એ શું સાચું છે ? તે દિવસે ફક્ત કહેતાં હતાં કે જે બહુ માણસ હોય તે મરણ પછી આકાશે તારા થાય. ત્યારે મને આપણી માની વાત સાંભળે છે કે આ જે તારા દેખાય છે તેમાં એક આપણી મા હોય. બાધ તે કયો તારો ?

બાળક—આ જે સહુથી મોટા મોટા તારા આકાશના પેલે ખુણે દેખાય છે, તે માંહેનો એક તારો તે આપણી મા હશે. સત્ય

ખડેન ! આ તારાના નીચે સૂવાથી હું એટલો બધો આનંદ પામું છું કે જાણે આપણી માને બોલે સૂનો હોઈ. એટલું સાંભળતાં બાલિકાની આંખમાંથી આંસુ પડવા લાગ્યાં તે જોઈ બાળક બોલ્યો.

“ શું તને મા સાંભરી આવી ? ” આ વાતથી પોતાની ખડેન વધારે દિલગીર થશે એમ સમજીને તેણે મા સંબંધી વાત મુકી દીધી. ખડેનનો હાથ પકડી જરા નજીક બેસાડી પુછ્યું. ખડેન કાંતે તને જે લેસન આપેલું તે તૈયાર કર્યું વાર ?

બાલિકા--“ હા. ”

બાળક--વાર બોલ જોઈ ખડેન બહુરામાં તું વધારે કુશળ, કે પ્રેમકુમારી ?

બાલિકા--પ્રેમકુમારી. તે મારા કરતાં પોતાનું લેસન જલદી તૈયાર કરી શકે છે તથા તેનું લખાણ પણ મારાથી સારું.

બાળક--ચાલ ખડેન, હવે આપણે ઘેર જઈએ. રાત્રી બણી ગઈ છે તેમ જોવિંદને તાવ આબોધે તેથી તે બોલાવવા આવી શકશે નહીં ને વાર થવાથી વખતે રહ્યા ચિંતા કરશે.

એ પ્રમાણે બોલી, બાઈ ખડેન અરસપરસ હાથ પકડી અંધારામાં શરીર સંભાળતાં ઘર બણી ગયાં.

પ્રકરણ ૨ જી.

×

રાત્રિના આશરે આઠ વાગેલા છે. કેની સુંદર રાત્રિ ! તરંગા નદીનાં મોઝાં ઉપર ચંદ્રનો પ્રકાશ પડતા હીરાની માફક ચળકાટ

મારી રહ્યો છે. કીનારાની રેતી ઉપર ચંદ્રના પ્રકાશનાં કિર્ણ પડતાં એક આનંદામક દેખાવ દેખાઇ રહ્યો છે. નદીમાં નહાની નહાની હોદીઓ પાણીની સપાટી ઉપર પ્રવાહની ગતિ સાથે ઊંચી નીચી કુહતી રસ્તો પકડે છે.

એવા વખતે વળી જાણે લાંબેથી કાંઈ વાંસળી વગાડી ગાયન કરતું હોય એવો સ્વર સંભળાવા લાગ્યો. એવા સમયે એક મુસાફર તરંગા નદીના કિનારે ઉભો ઉભો ઊંડા વિચારમાં ગરક થઇ ગયો છે. તે શું વિચાર કરે છે—

ચંદ્રમા ! ફાગટ તેં તારાં કિર્ણોની જાળ સંસારમાં ફેલાવી છે. હે નદી તરંગા ! ફાગટ તું ચંદ્રને ખોળે ઉલ્લાસમાં પ્રેમગીત ગાતી મહોન્મત્ત બની સાગરને મળવા દોડે છે. હે સુગંધી વાયુ ! ફાગટ તેં કુસુમના હૃદયમાંથી ચોરી કરી સુગંધી પવન, વાટે ઘાટેને ઠેકાણે ઠેકાણે ફેલાવ્યો છે. હે ચંદ્રમા ! સંસાર ભૂમીપર તું પ્રકાશ ફેલાવી શકે છે એ સત્ય વાત, પણ આ અંતઃકરણમાં તું અજવાળું કરી શકશે ?

ચંદ્રના શિતળ પ્રકાશમાં ખળખળ પાણીનાં મોજાં, કિનારે ઉભેલા અવલોકન કરનારા અંતઃકરણમાં કુહરતી રચનાનો આનંદ આપી વિચારની નીંદ્રા ઉત્પન્નકરી શકે છે. હે નદી ! એ ગાયન ગાઇને તું આ ચિંતાતુર જીવને ઉઘાડી શકીશ વાર ? હે શીતળ વાયુ ! મંદમંદ ગતીમાં ફેલાવો કરીને આખી પૃથ્વીને તું શીતળ કરી શકે છે, એ કબુલ કરું છું; પણ મોટા નીશાસમાં ઉઠાસી થયેલા અને ચિંતારૂપી એહમાં સળગતા અંતઃકરણને તું કદી શીતળ કરીશ વાર ?

સંસારી વિટંબણામાં પડેલો માણસ ચારે દિશાએ અંધકાર સિવાય બીજું કંઈ જોતો નથી. જેનું અંતઃકરણ આ સંસારે ચિંતાના તાપમાં સળગેલું છે. શોક, દુઃખના દરિયામાં ડુબેલો છે; હે ઇશ્વર ! એવા મનુષ્યને શાન્તીનું ઠેકાણું ક્યાં હશે વાર ?

વળી તે મનુષ્ય એક મોટો નિશ્વાસ નાખી બોલ્યો “ ધન ગયું, માન ગયું, સુખ ગયું, સંપદ ગઈ, એ સધળું ગયું પણ “ સ્મૃતિ ” કેમ નહિ ગઈ વાર ? એટલી કાશીશ કરવા છતાં ગયેલી હકીકત શામાટે ભૂલાતી નથી ? હે ભગવાન ! સધળું જ્યારે ગયું, ત્યારે એ ચંડાળ પ્રેત મૂર્તિને આંખની આગળ શામાટે રાખી મૂકી છે વાર ? એ, મને ખાવા દેતી નથી, સૂતા દેતી નથી, પ્રાણ બોલીને દસવા દેતી નથી, ખુદ્દા દીક્ષથી બોલવા દેતી નથી, હમેશાં એ અભાગણી આંખની સામેજ ફર્યા કરે છે. હે ભગવાન ! કેવું બયાનક દુઃખ ! હું હજી પણ સુખી થઈ શકું, બીજાને પણ સુખી કરી શકું, અને નવા ઉત્સાહથી, આનંદમય નવું જીવન પણ ઉત્પન્ન કરી શકું, પણ ક્યારે ? જો એ ચંડાળ સ્મૃતિ મારી નજરથી દુર થાય તો. જે વિશાળ મેહલમાં સોનાના પલંગ ઉપર રેશમને બીછાને ઉંઘવાનું સુખ ભૂલી ગયો છે તેને જંગલની ઝુંપડીમાં ધાસની પથારીપર સુવું દુઃખદાયક નથી; પણ હું તો હજી સુધી ભૂલી શક્યો નથી; હું બધું દુખતો સહન કરીશ પણ મારી..... ”

વધારે વાત મુખથી બહાર નીકળી શકી નહિ, આંખમાંથી ચોધાર આંસુ પડવા લાગ્યાં ને મધ્યાવસ્થાનો પુરૂષ એક બાળકની માફક રોવા લાગ્યો.

પ્રકરણ ૩ જી.

૧

રાત્રિના ૯ વાગેલા છે, હરીદયાળ શેઠ પોતાના ઘરની એક કોટડીમાં ખુરશી ઉપર બેઠા છે. સનમુખે એક વિશાળ ટેબલ ઉપર ગ્યાસફેટ તેલનો એક સામાન્ય દીવો બળે છે. ટેબલની બે બાજુએ એક બાળક અને એક બાળાકાની બેઠકો બેન્ય ઉપર રાખેલી હતી. થોડી એક, એક ખૂણામાં પડેલી ખુરશીઓ સિવાય શેઠના ઘરમાં બીજો સરસામાન કંઈ નહોતો. જે બે બાળક બાળાકા કહ્યાં, તેને આપણે બાધ બેન તરીકે આગળ ઓળખી ગયા છીએ. બેઉ બાળકો દેખવામાં ઘણાં સુંદર અને તેજસ્વી ચેહેરાવાળાં હતાં. તોપણ બેઉનાં રૂપનાં વર્ણન જૂઠી રીતે કરી શકાય, બાળકની બે મોટી આંખો હિંમતના દેખાવને બતાવતી હતી, બ્યારે બાળાકાની બે વિશાળ આંખોમાં ધીરજ, શાંતી, અને મિહાશ દેખાતી હતી.

બાળક બળવાન અને દીર્ઘાકાર, બાલીકા તંદુરસ્ત અને નરમ. બાલીકા ખૂબ જાેર વરણુની; અને બાળક ઉજવળ સ્વામ વર્ણુનો હતો. બેઉ સરળ જીભનાં હતાં, પણ બાળાકા જાણે ક્યાનીજ પુતળી. તેની બે આંખો જાણે ઇશ્વરે પારકા દુઃખમાં રડવા વાસ્તેજ બનાવી હોય એમ અનુમાન થતું. બાળાકાની વય ૧૦ વર્ષની અને બાળકની વય માત્ર ૧૫ વર્ષની હતી.

હરીદયાળ શેઠ હવે વૃદ્ધ થયા હતા. વાળ સઘળા સફેદ થઈ ગયેલા, શરીર નાજુલું થઈ ગયેલું, અને આંખોની શક્તી પણ ઓછી થયેલી હતી. ચશ્મા આંખપર ન ચડાવે તો સમા માણુમને ઓળખી શકતા નહી હતા. શરીરના બીજા અવયવોના પ્રમાણમાં નાક કાંઈક

મોટું ને આખો કાંધક ઝીણી હતી. આજ તે શેઠ પોતાના ચીરં-
જીવી લલીત મોહનને, મી. મીલની બનાવેલી “અર્થ શાસ્ત્ર” ની
ચોપડીના એક પ્રકરણની મતલબ સમજાવતા હતા. લલીત મોહન
ધ્યાન દધને તે સાંભળતો હતો કે નહિ, તેમજ તેનો અર્થ બરાબર
સમજી શકતો હતો કે નહિ તે બાબત જરા શક જેવી હતી. કારણ
લલીત બાપના મોં સામું જોઈ બેઠો હતો પણ તેનું ધ્યાન બીજી
જગ્યાએ હતું. તેના ડાયા હાથમાં એક બીજું પુસ્તક છુપાવેલું હતું
તેમાં તે હર વખત જોયા કરતો હતો. ટૂંક તે કાંધ જાણતો નહોતો;
અર્થ શાસ્ત્રની ગંભીર બાબતો તે બોલી જતો હતો. કમળા ગૌરીને
એ કાંધ ઠીક લાગતું નહોતું, તે એક ચોપડીનાં પાનાં ઉલટાવી તેનાં
ચિત્ર જોતી હતી.

એવે સમે એક માણસ ઘણીજ ધીમી ચાલથી ગરીબની માથક
તે ઘરમાં આવ્યો. હરીદયાળ શેઠે ચક્ષમા કહાડીને ટેબલ પર મૂક્યાં હતાં.

આસ્તે આસ્તે ચક્ષમા નાકે ચડાવી, આવનાર માણસ સામે
નીચી ગરદને તાકીને જોયું અને કહ્યું “વધારો ગુરૂ દયાળ શેઠ.”

અત્રે આ વખતે ગુરૂદયાળ શેઠની કાંધક ઝોળખાણ આપવી
તે વાંચનારને વધારે સગવડ કરનારી થશે. ગુરૂદયાળ શેઠ પહેલાં રત-
નપુર ગામના એક મોટા જમીનદાર હતા. જમીનદારી માણસને તે
સમયમાં સારી આવક હેવાથી શેઠ પાસે સારો પૈસો એકઠો થયો
હતો; એટલુંજ નહિ પણ પોતાને રહેવાને વિશાળ ઘર, પથરની
બાંધણીથી શેઠે રતનપુરમાં તૈયાર કરાવ્યાં હતાં. હે વાંચકશ્રેષ્ઠ ! ચડતી
પડતીનું ચક્કર તારી નજર પાસે અનેક વખત ફરી મયું હશે; એ
ચક્કરના ફરવામાં અનેક મનુષ્યની સ્થિતિના વિચિત્ર ફેરફાર તેં જોયા

હશે, અને તેની વધારે ખાત્રી માટે જગતનો ઇતિહાસ પ્રત્યક્ષ સાક્ષી આપે છે. આગ્રામાં જન્મના નદીના તીરે જન્મત પ્રસિદ્ધ તાજ મહેલ બંધાવનાર શાહજહાં, બાંધતી વખતે પોતાના વંશના ગૌરવમાં કેવો મહોન્મત્ત હશે, પણ મોગલ શહેનશાહતની સીમા લાવનાર ચક્રના ફરાવાએ તે સ્થિતિમાં કેવો વિચિત્ર ફરફાર કીધો ! એજ નિયમ પ્રમાણે આપણા ગુરૂદયાળ શેઠની સર્વ રિક્ત સિદ્ધી કાળ ક્રમે ચાલી ગઇ ને શેઠ તદ્દન સામાન્ય હાલતમાં આવી પહોંચ્યા. તેમને એક કન્યા હતી તેને વાંચનાર પ્રથમથીજ ઓળખી ગયેલ છે. તેનું નામ પ્રેમકુમારી-કમળા ગૌરીની સખી. ગુરૂ દયાળ શેઠ બહુ બલા માણસ હતા; તેની સંપત્તી સર્વે ઠગારા લોક છેતરપીંડી કરી છીનવી ગયા હતા. અને ઉલટું કરજ થયું હતું; તે કરજ જે તુરતમાં અદા ન કરે, તો શેઠનાં ધરખાર વેચાઇ જવાનાં હતાં, ને તેટલાજ માટે તે શેઠ આ વખતે હરીદયાળ શેઠ પાસે કાંઇક નાણું કરજે લેવા આવ્યા હતા. જે કરજે નાણું મળે તો માગતાવાળાને આપી લાજ રાખે. વાંચનાર ! આટલી પીછાણ આપી વધારે જણાવવું જોઇએ કે તે દિવસે તરંગા નદી કિનારે જે પોતાની પાછલી સ્થિતિને યાદ કરી એક બાળકની માફક રોતો હતો તે બીજે કોઇ નહિ પણ આપણા ગુરૂ દયાળ !

ગુરૂ દયાળ શેઠ ધીરે ધીરે હરીદયાળ શેઠની પાસે આવીને ઉભા. હરીદયાળ શેઠે લલીત મોહન પાસે એક ખુરસી મંગાવી. લલીત જેવો ઉતાવળથી ઉઠવા જમ છે કે તુરત પેલી છુપાવી રાખેલી ચોપડી હાથમાંથી પડી ગઇ, તે હરીદયાળ શેઠે જોઇ. કમળા ગૌરી નજીકમાં બેઠી હતી તેને કહ્યું “લાવ્ય જોઉં એ ચોપડી કંઈ છે ?”

કમળા બરાબર ચિન્તામાં પડી. એક નજર બાઘ સામે ને બીજી ચોપડી તથા પોતાના બાપની વચમાં. જો ચોપડી બાપને આપે તો બાઘ ઉપર બાપ ગુસ્સે થાય, ને ન આપે તો બાપને ગુસ્સો આવે. કમળા મોટી વીમાસણમાં પડી. એકવાર બાઘના મોં સામું જુએ, વળી બાપના મોં સામું જોતી ચોપડી બણી નજર કરે પણ શું કરવું તેની સમજ પડે નહિ. એટલામાં શેઠ તપ્પી ગયા “કેમ જેન, લાવ ચોપડી જોઈ કંઈ ચોપડી છે?” કમળા સ્તબ્ધ બની ગઈ પણ એટલામાં ગુરૂ દયાળ શેઠને ખુરશી આપી લલિતે પોતે ચોપડી લઈને પીતાને આપી. શેઠ નાકે ચશ્મા લગાવી ધીરે ધીરે ચોપડી જોવા લાગ્યા. ડોકટર ઇસ્માઇલની ઓશીસમાં ચાર આના આપી વિશાયતી એરંડીયાનો જૂલાળ પીવથી મોંની જેડી આકૃતિ થાય તેવા ચહેરાએ ડોસે આંખોની બમરો ચડાવી, નાકને જરા ડુલાવી, સાઠ વરસની ઉંમર સુધી ધસારો પામેલી અવાજની નળીમાંથી બાહરવા મહિનાનાં શીલાં ઘાસ ચરનારા ભેંશના પુત્રના અવાજને અનુસરતો મોટો ત્રોટો કહાડી કહ્યું. “સત્યાનાથ ! સત્યાનાથ ! કેવું ખરાબ !” પછી ગુરૂ દયાળ શેઠ સામે ચશ્મા ચડાવેલી આંખે નીચેથી જોતાં કહ્યું. “જુઓ તો શેઠ, છોકરો કેવો મૂર્ખ ! હું જે શીખવાનું કહું તે શીખે નહિ, જે સમજવું તે ધ્યાન આપે નહિ; અને પોતાનીજ મરજી પ્રમાણે આવાં ખરાબ નોવેલો વાંચે છે. ઘણું ખરાબ ! ઘણું ખરાબ !

ગુરૂદયાળ—વાર સાહેબ એ નોવેલોનાં નામ શું ?

હરી દયાળ—Sir Wolter નું Ivanhoe નામનું એક નોવેલ છે. શેઠ એ ચોપડી શું આપણને વાંચવા ચોખ્ખ ? એ વાંચ.

વાથી માણસ પામમાલ થઇ જાય. ધરધંધો ભુલી જઇ રોમન્સના રાજ્યની ઘટમાળમાં ઉતરી હાલત માત્ર ખોઇ બેસે. લક્ષીત, સાંભળ, તને સાફ કહું છું કે કદી પણ આવી ચોપડી વાંચીશ નહીં. ફરીથી આવી ચોપડી હાથમાં જોઇશ તો તારે ને મારે પિતા પુત્રનો સંબંધ નથી, એટલાથીજ સમજ લેજે.

એમ કહીને છુટા પણ અનુભવી નેત્રો લક્ષીત બધી ચશ્માના પારદર્શક કાચ મારફતે ફેરવ્યાં. લક્ષીત ધીરે ધીરે ત્યાંથી પલાયન કરી ગયો. કમળાએ એટલામાં બાપની વાતો સાંભળતાં સાંભળતાં ટેબલપર બળતી ઝાંખી બતીની દીવેટ ઉચી કરી, બતીને વધારે તેજવાન કીધી. હરીદયાળ શેઠની નજર બતીપર જતાં કહ્યું : “કેમ કમળા, બતીને વધારે પ્રકાશિત કીધી વાઈ ? તે દિવસની વાત ભુલી ગઈ લાગે છે. તું પણ હવે માફ કહેવું બરાબર માનતી નથી.”

કમળા—ના બાપા, હું ભુલી ગઇ. એટલું કદી બતીની દીવેટ પ્રથમની હાલતે કરી પ્રકાશને જરા ઝાંખો કીધો કે ગ્યાસલેટનો બચાવ થાય.

પ્રકરણ ૪ થું.

હરીદયાળ શેઠ ગુરુદયાળ શેઠની સાથે મોલ્યા. “કેમ માહેબ બીડી વગેરે તો હું કાંઈ પીતો નથી માટે માહું લગાડશો નહિ. હું તો એ તમાકુથી તદ્દન વીરુદ્ધમાં છું. શું તમાકુથી કાંઈ દુનિયામાં ઝોછા રૂપીઆનું સત્માનાશ વળે છે ! એક દિવસે વર્તમાન પેપ-

રમાં મેં વાંચ્યું હતું કે તમાકુથી દર વરસે ૮૦ લાખ રૂપિયા ખર્ચ થાય છે. કેટલી મોટી રકમનો ફક્ત ધુમાડો પુરકવામાં જ નાશ થાય છે ! શું ! વીચાર કરીએ તો એનો બચાવ ન થઈ શકે ? જુઓને શેડ, દરરોજ કેટલાં અનાથ અને ગરીબ લોક એક મુઠી ઢાણા માટે નિક્ષા માગવા માટે આવે છે. અજ વગર કેટલાંએક સારાં માણસો ઉલટો રસ્તો પકડે છે એ સંવળાની આજીવિકા તમાકુ જેવા ફાગટ ખરચના બચાવથી ન થઈ શકે વાર ! ફક્ત તમાકુના બચાવથી જ કેટલાનો નિર્વાહ ચાલી શકત ? જન સમાજમાં મનુષ્યની સુખ વૃદ્ધિનો કેવો રસ્તો ખુલ્લો થયો કહેવાત ? પણ માણસોના આચાર, વ્યવહાર ઘણા ખરાબ છે. ખેચાર પૈસા તો તેના લેખામાં જ નથી, પણ મુખે સમજી શકતા નથી. કે એ ખેચાર પૈસા કરતાં કરતાં તો ૮૦ લાખ રૂપિયા જાય છે !

ગુરૂદયાળ શેડ જોડે હુકાના શોખીન હતા પણ આજ તમાકુના વિરુદ્ધ આચારે ઘણું સખત બોલવું સાંભળ્યું, તેથી કાંઈક બોલવાના હતા તે પણ બંધ રાખી ગુપચુપ બેઠા. તે ખરાબર જાણતા હતા કે હરિદયાળ શેડ સાથે તર્ક વિતર્કની તકરાર કરતાં કોઈ જીતી જાય નહીં તેમાં જો એ ડોસો જરા ગરમ થયો તો તો વાતજ ગઈ ! માટે કાંઈ પણ તમાકુના પક્ષની વાત નહિ કરતાં મીમાસથી બોલ્યા—

“ સાહેબ ? બાળ ઉમ્મરના અભ્યાસને તાબે હોવાથી હજી સુધી તમાકુ પીવાની આદત હું છોડી શક્યો નથી. બાકી તે તો છોડવી જ બહી છે. ”

હરીદયાળ—સેંકડોવાર ! હજારોવાર ! બાળ ઉમ્મરથી પડેલી આદત એકદમ ખસેડવી તે કઠણ તો ખરી પણ habit is over by come habit તમે જે ખરા દિલથી તેને છોડવાનું સાહે તો ધીરે ધીરે તે બની શકે એવું છે.

ગુરુદયાળ શેઠે તે વાતમાં પોતાના વિચાર મળતા હોય એમ જણાવવા ડોકું ધુણાવી અંતે તે વાતને બંધ કરી. પછી પોતાની વાત કાઢી. પોતાની અવસ્થા અતિશય નબળી થઇ ગયાની, સર્વ સંપત્તિનો વિનાશ થવાની અને આખર કરજ થવાની સઘળી વાત હરીદયાળ શેઠને જણાવી, પોતે કાંઇક રૂપિયા તેમની પાસેથી કરજે લેવાનો ઇરાદો જણાવ્યો. હરીદયાળ શેઠ પ્રથમ તો શાંત ચિતે એ સત્રજી સાંભળીને થોડી મીનિટ જાણે મોટા વીચારમાં પડ્યા હોય એમ દેખાયું. ટેબલ ઉપરનું એક પુસ્તક લઇ જે ચાર વખત પાનાં ઉથલાવ્યાં, એકાદ વખત અંદર તપાસીને જોયું અને આખરે બંધ કરીને બોલ્યા—

ગુરુદયાળ શેઠ તમે જાણો છો કે વખત બહુ ખરાબ છે. તમારી હકીકત પરથી મને જણાય છે કે તમે કાંઈ પૈસાના ઉડાઉ અને શોખીન નહીં હતા. પણ તમારી અસાવધાનતા, અને અચ્છાનતાથીજ આ સમયને તમે આમંત્રણ કરી બોલાવ્યો છે. તાજાના નોકરો ઉપર તમારો હઠથી વધારે વિશ્વાસ હતો, અને એ વિશ્વાસને તાજે રહેવાથીજ સઘળી દોલતનો નાશ કરી બેઠા છો. તમે જાણતા નથી કે સ્વાર્થની ખીકને માટેજ સમાજોની સ્થાપના થએલી છે. મનુષ્યનો કુદ્રતી ખ્વાસતો પરસ્પર લડાઇ ઝગડા કરવાનોજ છે. મનુષ્ય, પણ કરતાં પણ કુદ્રતી ખ્વાસમાં ઉતરતા હોય એવું લાગે છે. તમને આ-

લુપ્ત હોવું જોઈએ કે જંગલમાં અનેક તરેહનાં પશુ વાસ કરે છે, પણ કોઈ પશુ :એવાં નહિ હોય કે જે સ્વજાતિય પશુનો શિકાર કરતાં હોય. હરણ, હરણનો શિકાર કરે, કે વાઘ, વાઘનો શિકાર કરે અથવા ખેલ, ખેલની હત્યા કરે, આવું કોઈએ સાંભળ્યું નથી. જ્યારે મનુષ્ય જો પોતાની આખી જીંદગીમાં એક મોટું કામ કરતો હોય તો તે પોતાના મનુષ્ય બાઈઓનો શિકાર કરવાનો છે. શું કરવાથી મનુષ્ય ફસાય, દેમ કરવાથી? સામાની દોષત હું લેમ જાગે, કંઈ ક્રિયાથી સામાની આખર બંગ થાય, શું ક્વાથી સામું કુટુંબ ખિમાર થાય, કેવી રીતભાતથી સામાનું રાજ્ય હું મેળવું, કેવાં હથિયારો બનાવું કે જેથી એક અવાજે ૧૦-૨૦ માણસનો સાથે નાશ થાય, આવી આવી તજવીજોમાંજ મનુષ્ય પોતાની જીંદગી પુરી કરે છે. લાખો માણસોને લણમના મેદાનમાં એકઠાં થઈ આપસઆપસમાં કપાઈ મરવાના બનાવ તમે નથી વાંચ્યા? આખર માણસોની જીંદગીના બચાવ માટેજ જન સમાજની સ્થાપના થઈ છે ને તેમાં મુજ મંતલબ સ્વાર્થની સમાયેલી છે. પરસ્પરની રક્ષા માટે, પરસ્પરના લાભ માટે, બાઈ, બંધુ વગેરે કુટુંબોની સ્થાપના થઈ છે. સ્વાર્થના સુત્રની રસીથીજ આ સંસારે સઘળાં નર નારીનાં અંતઃકરણ સંકળાયેલાં છે. સ્વાર્થ વગરનો નિઃસ્વાર્થ પ્રેમ, નિખાલસ હિતચિત્તકર્મણ આ સંસારે છેજ નહીં.”

“માણસોના કોઈપણ કામ લ્યો પણ તેમાં પ્રધાન સ્વાર્થ. જેમાં સ્વાર્થ ન હોય એવું નિઃસ્વાર્થ કામ આ સંસારે થતું હોય, એવું મને તો લાગતું નથી. બાઈબાઈનો પ્યાર, તે પણ સ્વાર્થ હોય ત્યાં સુધી. માંખાપ પર હેત, તે પણ સ્વાર્થ હોય ત્યારેજ. સ્ત્રી પુરુષનો

પરસ્પરનો પ્રેમ, તે પણ પરસ્પરના સ્વાર્થ થતાં સુધીજ. મનુષ્યનો કુદ્રતી ખ્વાસજ સ્વાર્થમાં ઘણેલો છે. મારા મહેરબાન! તમે એ નિયમથી હલકા ચાલ્યા છો. તમે એમ સમજતા હતા કે, પરાપકારની વૃત્તિ પેદા થવી એમાં સ્વાર્થની કાંઈ જરૂર નથી, અને એટલા માટેજ, તમારા માણસોના હલકા ખ્વાસપર ધ્યાન નહીં આપી, એહક વિશ્વાસે સ્વાર્થપર ચીંતા નહીં કરતાં, પરાપકારમાંજ મગ્યા રહ્યા, તો અંતે આ સ્થિતિએ પહોંચ્યા. તેના અને તમારા અંતકરણને જે સ્વાર્થની રસીથી બાંધવામાં આવેલું હતું, તે રસી તો તમે તોડી નાખી; માટેજ તમારી આ દુર્દશા છે. હવે અત્યારથીજ સાવધાન થાઓ અને દ્રઢ નિશ્ચય કરો કે આ મનુષ્ય સંસારે કદી પણ વિશ્વાસ રાખશે નહીં. હું તમોને રૂ. કરજે આપવા તૈયાર છું, પણ તમે તો મારી કરજે આપવાની રીતી સારી પેઠે સમજો છો કે કાંઈ પણ કીમતી ચીજ ગીરવી રાખ્યા સિવાય, અને વસ્તુની કિમતના ૫/૮ થી વધારે નાણાં હું કરજે ધીરં શકતો નથી, તો તમે શું ગીરવી રાખવા ચાહો છો? તે મહેરબાની કરી બોલશો.”

ગુરૂદયાળ, હરીદયાળ શેઠની સમજણી વાત સાંભળીને એકદમ સ્તબ્ધ થઇ ગયા. “આ સંસારે નિઃસ્વાર્થ પ્રેમ મુલક નથી.” આ વાતે તેમના હિલપર બહુ અસર કીધી. શું સ્વાર્થહોય ત્યાં સુધીજ પ્રેમ? નિખાલસ પ્રેમ આ સંસારે નથીજ? કરજે રૂપીઆ લેવા કે નહીં એ વિચાર તેમના અંતઃકરણમાં ધુમાવા લાગ્યો. તોશની પવનથી ફરિયાતું વહાણ જેમ સ્થિરતા પકડી શકતું નથી ને આમથી તેમ ડોલે છે તેમ, શેઠના અંતઃકરણમાં વિચાર ડોલવા લાગ્યા. કાંઈપણ સ્થિરતા થઇ શકે નહિ. અરે! પ્રેમ, તું પણ મંસારે ખોટું નાટક ભજવે છે? તું પણ સ્વા-

થની રસીથી બંધાયેલો ? શોકના તાપથી ઘાતેલાં, સંસારની સામગ્રીથી
જર્જરી ગયેલાં, જે નદી દરિદ્ર માણસો, ઘરમાં આવી બાળબચ્ચાંના
કોમળ મુખના દરશનથી અને અર્ધાંગનાના આદરભર્યા પ્રેમ આલીંગને
પોતાનું હૃદય શીતળ કરે તે રસ્તા શું હવે બંધ ! ત્યારે શેને માટે
આ સઘળું દુઃખ ? શાને વાસ્તે આ કરજ કરવા આવ્યો છું ? પ્રેમ,
દયા, આત્મવિસર્જન એ સઘળું મિથ્યા—એ સૌ કલ્પના માત્ર—છાયા
બાજી ! ત્યારે મને આ સંસારે જીવન ધારણ તપ્પવાનું પ્રયોજન શું ?
જ્યારે હું શોક અને પરીતાપમાં પસ્તાતો અશ્રુ વિસર્જન કરીશ, ત્યારે
મને શાંતી આપનાર કોણ ? મારા માટે કોઈનું હૃદય અંતઃકરણની
સોચના કરશે નહિ ? ત્યારે આ સઘળું કોના માટે ? આ સંસાર
એક સ્મશાન—કબરસ્તાન ! હું મરતો નથી કેમ ? જગતમાં અખ્ય
મરણો થાય છે ને હું એક કેમ રહી જાઉં છું ? જ્યારે સંસારે ક્રોધ
ચાહનાર નથી, ત્યારે એક જાણું પતું, અથવા આકાશનો તારો,
એ ફરતાં મારી જીંઘીની સ્થિતિમાં વધુ તકાવત શો ! હું પણ એક
દિવસે જાડના પાતરા માફક સંસારરૂપી વૃક્ષથી ખરી પડવાનો, તેમાં દુનિ
યાને ક્રોધ તરેહની અસર થવાની નથી. આહા ! પરમેશ્વર આખરે એજ
થવાનું ! એવો વિચાર કરતા કરતા ગુરૂદયાળ શેઠ કાંઈ પણ બોલ્યા
ચાલ્યા વગર ત્યાંથી જલદી ચાલ્યા ગયા. હરીદયાળ શેઠ વિસ્મિત થઈ
બેસી રહ્યા.

અકરણુ પ મુ'

આ સંસારે અનેક સુંદર વસ્તુ જોઇ છે. અને જોતાં વેતજ તે સુંદર છેકે નહિ એ આપણે કહી શકીએ છીએ; પણ સૌંદર્ય શું ? તે જાણતા નથી. કઇ કઇ વસ્તુને એકત્ર સમાવેશ થવાથી, સૌંદર્યની ઉત્પત્તિ થાયછે તે કેમ કરી કહી શકાય ? આ પણ નાનું એવું કુસમ આખા બગીચાને સુગંધીત કરી રહ્યું છેકે તેના સુંદરપણાની કાણુ ના કહી શકશે ? પણ એજ કુસમને ડાંખળી ઉપરથી તોડી, ટુકડા કરી તેમાં તપાસો કે કઇ જગાએ સૌંદર્ય રહેલું છે ? નહીં, એ સૌંદર્ય કાંઈ જોઇ શકશે નહિ. આ જે પ્રકૃતિવત ચંપકના છોડ જેવી કામીનીઓ પોતાની મુખકાંતીથી ઘરને પ્રકાશીત કરી રહી છે; તેને મોહાવી ચલાવી, હેરાવી ફેરાવી જુઓ, ક્યાંઈ પણ સૌંદર્ય છુપાયલું હશે; નહિ નહિ છુપા-એલું સૌંદર્ય તમને મળશે નહિ. દૂરથી જોતાં સુંદર, વિચારની આંખે જોતાં સુંદર, અંતઃકરણના પ્યારથી જોતાં સુંદર એ સૌંદર્ય તે શું ? કાણુ જોઇશે ? સૌંદર્ય, જે એકજ ગુણુ વિશિષ્ટપદાર્થ તેમ નહિ પર-સ્પર વિરોધી ગુણુ વિશિષ્ટમાંજ તે દેખાય છે. પુષ્પિમાંના ચંદ્રના પ્રકાશે વસંત રતુમાં ધરિણિના રૂપેરી રંગના ચળકાટમાં મંદ મંદ શિતળ પવનનું વાવું, તે સુંદર. શ્રાવણ માસના વદીના પખવાડીઆમાં અંધારી કાળી મેઘલી રાત મળેલી, વરસાદના આડંબરે વાદળાંની ઊંચાથી કાંઈ પણ તારો કે ચાંદરણું દેખાતું ન હોય એવા સમયે વિજળીનો ચમકારો તે સુંદર. યૌવન અવસ્થાવાળી પતિ સોહામણી, રૂપવંતી યુવતિનું મંદ મંદ હસવું, અને તેવે સમયે એક આંખોની પતિ સામે તિરકસ દષ્ટિ, તે સુંદર. તેમજ પતિ વિયોગીણી યુવતિના પુણ્ય આંસુએ ભરેલા ભોયનની વિરાગ ભરી દ્રષ્ટી તે પણ અતુલ

નીચ. એ સૌંદર્ય તે શું? એ પરસ્પર વિરોધી ગુણ સંપન્ન પદાર્થનું એકીકરણ શું?

હરીપુરમાં આવેલા એક મોટા મહેલની નજીકમાં થઇને તરંગા નદી વહે છે. સંધ્યા કાળે તે મહેલની અગાશી ઉપર એક રમણી (ત્રી) અગાધ વિચારમાં બેઠી છે. નાગની ફેણ જેવો કાળો ચોટલો માથા ઉપરથી વિશાળ પીઠ ઉપર છૂટો છૂટો ફેલાયેલો છે. રમણીની ઉમર આશરે ૨૪-૨૫ વર્ષની છે. રમણી-સુંદરીનું એ સૌંદર્ય વર્ણવી શકાય તેવું નથી, થન થન કરતા નાચી રહેલા વિચારથી અનુમાન થઇ શકે તેવું સૌંદર્ય નહિ. લખનારને તે વર્ણન લખવાની શક્તિ નથી.

વસંત કાળ, ફળે, ડુલ્લે, નવ પદ્મવે સુશોભીત થએલી પૃથ્વી રમણીય દેખાય છે. આંખાનું વન, કોકીલાના અવાજ તેમજ પ્રતિધ્વનીથી આનંદદાયક થઇ રહ્યું છે. ઉલ્હાસમાં અધીરી બનેલી તરંગા નદી મોહમય ગાયન ગાતી ગાતી ચાલી રહી છે. સામે લીલા કંચન જેવા બગીચામાં કેળનાં વૃક્ષો નવપદ્મવ થઇ રહ્યાં છે, ગામમાં કેટલા-એક ખેડુતનાં ઘર હોવાથી, કેટલીએક ખેડુતની સ્ત્રીઓ, અને બાલી-કાઓ, નદીપર પાણી ભરવા આવેલી છે. તેઓની પરસ્પરની વિવિધ પ્રકારની વાતચિતોથી તેમજ બાલક બાલીકાના ઉંચા અવાજે હસવાથી ચારે બાજુનો રસ્તો આનંદદાયક થઇ રહ્યો છે. કેટલાંએક બાળકો આ કાંઠે ઉભાં રહી સામે કાંઠેનાં બાળકને લાંબા સાંધથી બોલાવી રહ્યાં છે.

પણ પેલી રમણી જે નદી કિનારે આવેલા મહેલની અગાશી પર બેઠેલી છે, તેની નજર કોઇ બાજુએ નથી. આસ્તે આસ્તે નદી કિનારાનાં બાળકો પોતપોતાને ઘરે ગયાં ને કિનારો ખાલી થઇ ગયો.

દિવસ અસ્ત થવાનો વખત થયો. ખેડુત દોષ્ટોના છાપરામાં ઝાંખા ઝાંખા દિવા દેખાવા લાગ્યા પણ રમણીની એ બાળુપર દ્રષ્ટી નહોતી. તેની વિશ્વાળ એ આંખો, આંસુએ ભરેલી, અને હૃદય દિલગીરીના દરિયામાં ડુબેલું હતું.

હે આંસુ ! જગતમાં કોઈને તારા સિવાય દેખતી નથી, તારી ગતી સર્વત્ર, શૈશવે સુંદર પ્રજા પતિ. કુલે એઠેલો સમજીને હોંશભેર, પ્રજા પતિને પકડવા દોડતી, પ્રજાપતિ નહિ પકડાતાં, કુલે કુલે ઉડી એસતો, આખર હારીને પ્રજાપતિપર ગુસ્સો કરી રાગ કહાડી રોતી અને યૌવને બાળપણની કુલમય મધુમય સ્મૃતિ યાદ આવે છે. કેટલી આશા, કેટલી વાસના, અને કેટલી પવિત્રતા હતી ! સંઘળા ચાલી ગઈ. એ સંઘળું વિચારી જ્યાં કોઈ જોઈ શકે નહીં એવું ઠેકાણું શોધી એકલી બેઠી રહું છું, અને પગલે પગલે જીવતરના રસ્તામાં જેટલી જેટલી આગળ વધું છું તો હે અશ્રુજળ ! તને સાથે લઈને ચાલુ છું. તેથીજ બોલું છું, કે હે આંસુ ! જગતમાં તારી મુલાકાત વગર કોઈ નથી, માટે તારી ગતી સર્વત્ર! એ રમણી એટલું બોલી ખૂણા હૃદયે રૂવે છે. અરેરે ! એવા સુંદર ચહેરામાં આંસુ કેમ આવ્યા હશે ?

રમણી રૂએ છે તે વખતે એક બાલીકા પાછળ આવીને બોલી. ' મા તને એટલા જોરથી સાદ કરું છું, સાંભળતી નથી ? મારા બાપા આવ્યા છે માટે નીચે આવ ' એટલું કહીને કોઈ કામમાં રોકાયેલી હોય તેમ તરત અગાસી ઉપરથી નીચે ઉતરવા લાગી. પાછું વાળીને માથે જોયું તો ચંચળા છોકરી માથાના કેશ છુટા મૂકી દાદરાનાં પગથીયાં ઉતરતી જલહી નીચે જતી જોઈ. મા ધીરે ધીરે આંખોનાં આંસુ લોહીને ત્યાંથી નીચે આવી.

પ્રકરણ ૬ હું.

X

હે વાંચનાર! એક વખત પેલા નદિ કિનારે આવેલા મહેલ તરફ તમારું ધ્યાન ખેંચીશ. એ વિશાળ મહેલ બલી રીતે સજાયેલો હતો. દીવાનખાનામાં બે સુંદર પલંગ ઉપર નરમ ગાદલાંથી બે સૈયા સફેદ ચાદરે બીછાવેલી હતી. સામે એક સંગેમરમર પથરનું મેજ પડેલું હતું, કે જેના ઉપર કેટલાંક સુંદર પુસ્તકો હતાં. સામે વિદ્યાપતી બત્તીમાં તેજસ્વી બત્તી પ્રકાશી રહી હતી. દિવાનખાનાની દીવાલો ઉપર સોનેરી ફેમમાં કેટલાંક તરેહવાર ચિત્રો રાખેલાં હતાં, તે માહેનું સન્મુખે રહેલું ચિત્ર જોઈએ. એક અધોર વન વિશાળ ઝાડપત્રોથી ઘેરાયેલું એ વન દિવસે પણ અંધકાર જેવું બીહમણું લાગે છે. ચારે બાજુએ તાડ, તમાલ, ખજૂરી, અને વિશાળ વડનાં ઝાડો ઉભેલાં છે, તેમાં કોઈ કોઈ જગ્યાએથીજ માત્ર આકાશ નજરે પડે છે. એ અધોર ઘાતકી પશુઓનાં રહેઠાણુવાળા વન મધ્યે પત્તી પ્રાણી, પ્રાણ પ્રીયા દમયંતી, પોતાના સ્વામી નળ રાજની જોડે અરધુ વજ્ર પહેરી સ્વામીના હાથમાંહાથ રાખી ઘોર નિંદ્રામાં સુતી છે. માયાના દૂટક થયેલા વાળ દૂટક છવાયા પથારીમાં પડેલા છે એ વિશાળ ચત્રુ ઉંઘમાં બરેલાં છે, અને સતી જાણે વગર ચિંતાએ ઉંઘેલાં છે. સ્વામીજ પોતાનો રક્ષક, સ્વામીજ પોતાનું સર્વસ્વ, અને સ્વામીજ માત્ર વિશ્વાસની વસ્તુ. અને નળ રાજ જાણે મોટી સોયનામાં પડેલો, તેનું ધન માન, રાજ્યપાટ યશ, સૌ ચાહ્યાં ગયાં છે; અને આ વખતે એક રસ્તાના ભિખારી હાલતે છે. પોતાનું દુઃખ તે સહન કરી શકે છે, પણ જે પોતાની અર્ધાંગના, પ્રાણનો પ્રાણ, હૃદયની પૂતળી, પ્રિયતમા, પ્રાણપ્રાણનું આ દુઃખ સહન કરી શકતો નથી; તેમાં વળી થોડીજ વાર પછી

પ્રાણપ્રિયાને એ અધોર વન મધ્યે અકેલી છોડી દેવી પડશે, એ વિષ્ણુ ચિંતાથી નળ ચારે તરફ વ્યાકુળ થયેલો છે. નિરાશ થએલો નળ શોયના કરે છે કે શા માટે આજ ધડીએ મારું મરણ થતું નથી ! એ છાત્રીની નીચે કાંઈ સ્ત્રીએ નીચે પ્રમાણે લખ્યું છે:—

“ છોડ ભલે મુઃમિદ ગયો હોય તો પણ
વિટાએલી વેલને છોડી શકતો નથી ”

વાંચનાર ! હવે પેલી બીજી છાત્રી જો.

એ તો પંચવટીનું વન છે. નાના નાના છોડ, વેલ અને પુ-
ષ્પથી ભરેલા રથળને શોભાવી રહ્યા છે, ટુલે ટુલે ભમરો ગણગણ
કરતો ઉડી રહ્યો છે; જાડ તળે હરણ હરણી શિકારીની ધાસ્તી ન
હોવાથી ગેલ કરી રહ્યાં છે, કાંઈ ઠેકાણે વળી કળાયેલો મોર જમા-
નાને અનુસરી પોતાની પ્રીયા પાસે નાચી રહ્યો છે; કાંઈ ઠેકાણે
મીઠા સ્વરે બોલતી કાયલ વનને આનંદદાયક કરી કહી છે; સ્વચ્છ
જળે સંપૂર્ણ ગોઠાવરી નદી ધીરે ધીરે પોતાના પ્રવાહને ગતી આપી
રહી છે; વલ્કલધારી રામચંદ્ર, સતી સિતાજીના બોળામાં માયું મૂકી
સતા. સતીની આંખો સામું જોઈ રહ્યા છે. થોડે દૂર પોતાની પર્ણ-
કુટીર (ઝુપડી) બતાવેલી છે, કેટલેક છેટે માહાત્મા લક્ષ્મણજી એક
જાડ ઉપરથી રથ પાડી રહ્યા છે; સીતાજી પણ સજળ નયને રામ-
ચંદ્રજી સામું જોતાં જોતાં જાણે એવો વિચાર કરતા હોય કે હે
સ્વામીન ! હે પ્રાણપતિ ! “ જ્યાં તમે ત્યાંજ મારું સ્વર્ગ ! ”

તે છાત્રીની નીચે પણ મોટા મોટા અક્ષરે લખેલું હતું.

“ કેટલું સુખ ! ”

વળી પેલી બાળુ જોઈએ એક વિશાળ બગીચો. તરેહ તરેહનાં ફુલ બગીચામાં પ્રદુષ્કીત થઈ રહ્યાં છે. ફુલે ફુલે બમરા ગણુ ગણુ કરતા ઉડી રહ્યા છે, ડાળે ડાળે પક્ષીઓ મધુર સ્વરે ગાન કરી રહ્યાં છે. બગીચાની મધ્યે આવેલા સુંદર સરોવરમાં પદ્મ વિકાસેલું છે; અને માછલાં આનંદથી દોડા દોડી કરી રહ્યાં છે, સરોવર કિનારે એક જુવાન પુરૂષ લડાઈના હથિયારો સજી ઉભેલો છે, તેની બાજુમાં અર્ધાંગના પ્રાણુ પ્રિયા, ઉત્તરા કુમારી, જે તુરતનીજ પરણી આવેલી પોતાના પ્રાણુપતિને રણક્ષેત્રે વિદાય કરી રહી છે, એક આંખો આંસુએ ભરેલી છે, તેજ જળ ભર્યા લાલ લોચને સ્વામીનો ચહેરો છેલ્લીવારનો જોઈ રહી છે. ઉત્તરા જાણે બરાબર સમજી ગઈ છે કે, હવે આ જન્મે પ્રાણુપતિને શરીરથી મળીશ નહિ, માટેજ આખી જીંદગીનું એક સાથે જોઈ રહી છે. અલીમન્યુ અતિ કષ્ટે જાણે અંતઃકરણને પકડી રહ્યો છે, છતાં પણ આંસુ આંખોમાં આવું આવું થઈ રહ્યાં છે. આ ચિતારમાં ચિત્રકારે બરાબર કુશળતા વાપરેલી છે.

એ પ્રકારે બીજાં પણ અનેક ચિત્રો દિવાનખાનાંને શોભાવી રહ્યાં છે. એક પક્ષંગ ઉપર એક ૩૦-૩૨ વર્ષની ઉમરનો પુરૂષ સૂતેલો છે. વાંચનાર તેને આપણે જોળખીએ છીએ; તે આપણા ગુરૂદયાળ શેઠ. હરીદયાળ શેઠની વાત સાંભળીને તેઓ એક દીવાના જેવા થઈ ગયા હતા. કોઈની સાથે વાત પણ કરતા નથી, અને રાત દિવસ મોટી શોચનામાં પડી રહે છે. હે વાંચક વર્ગ ! આપણે પછવાડે જે રમણીને જોળખી ગયા, તે ગુરૂદયાળ શેઠનાં પત્ની. પ્રતી પ્રાણુ રમણી પોતાના સ્વામીના મનની હાલત એ પ્રમાણે જોઈને બહુ બ્યાકુળ થયાં હતાં. શું કરવાથી સ્વામીના મનને સુખ ઉપજી

આરામ થાય, તેનીજ ચિંતા રાત દિવસ તેણીના મનમાં હતી. આજ સુધી કાંઈ પણ યોગ્ય વ્યવસ્થા ન થવાથી ગભરાટમાં તેણી મહેલની અગાસીમાં રોકાઈ હતી. વળી મનમાં છાની છાની વિચારતી હતી કે મારો પતિ ન જાણે તેમ તેમના મનની હાલત મારા પીતાને જણાવું. તેણીનો પિતા બહુ શ્રીમંત હતા, એટલું જ નહિ પણ તેમને આ બાદ સિવાય બીજું સંતાન નહિં હતું. પિતાના જાણવામાં આવવાથી જરૂર મારા પતિને નાણાંની સહાય કરશે; અને તેથી તેમનું સંવર્ધન દુઃખ દૂર થશે; એવું વિચારીને તે આજ કાંઈક હિમ્મતવાન થયેલી હતી; જેથી આંખોનાં આંસુ ઢોહી હાર્ય વદને તેણી સ્વામી સન્મુખે ગઈ. જતાં સાથેજ બોલી, “માસ્તર સાહેબ ! (તેણી સ્વામીને એ સંબોધનથીજ ઠેલાવતી) યાદ છે, આજ ત્રણ દિવસ થયાં લેસન તપાસ્યું નથી, પગાર કપાશે.”

ગુરૂદયાળ શેઠ કાંઈપણ બોલ્યા નહીં. રમણી એટલેથી નહીં અટકતાં ચંપાની કળી જેવી પોતાની આંગળી સ્વામીની બગલમાં દબાવી; વળી બોલી “સોંપેલું કામ નહીં કરવાથી પગાર કપાશે, ઉઠો, હું ચોપડી લાવી છું” બોલો શું કહો છો ?” ગુરૂદયાળ શેઠ બોલ્યા, “વનદેવી તારી પાસે હું અનેક રીતે અપરાધી છું.”

વનદેવી—વારૂ જે શિક્ષક પોતાનો અપરાધ કબુલ કરે તેનો પગાર નહીં કપાય. હમણાં તમે ઉઠો અત્યારમાં સુતા કેમ ?

ગુરૂદયાળ—મારા શરીરે મુદલ શકતી નથી.

વનદેવી—એ શું તમારી તખ્તીયત કાંઈ ઠીક નથી વારૂ ?

ગુરૂદયાળ—ના એવી કાંઈ શરીરે અહ્યથુ નથી.

વનદેવી—ત્યારે શું !

ગુરુદયાળ—હવે અહીંજ બેસ ત્યારે.

વનદેવી ધીરે ધીરે સ્વામીના પાડેસે જઇ બેઠી.

ગુરુદયાળ—બોલ વનદેવી, યાદ છે ! આપણને પરણવાને આજ કેટલી મુઠત થઇ હશે ? તે આજ લગભગ ૧૨—૧૩ વરસની વાત જે દિવસે તે પ્રથમ મારા ઘરમાં પગ મુક્યો તે દિવસની વાતને વિચારી જો. તું તારા બાપની એકની એક પુત્રી અત્યંત પ્યારી અને લાડકી તેથીજ તારા બાપે મારે ઘેર આવતી વખતે તને પોતાને હાથેજ શણગારી હતી. જે જગ્યાએ જે ચીજ જો-ઇએ તે જગ્યાએ તે ચીજ રાખી વજાલુપણથી, સોના અને હીરા જડીત ધરેણાંએ તને શોભિત કરી હતી. વિચાર કર વનદેવી ! આજ તારા તે અલંકાર, તે શણગાર, તે ધરેણાં ક્યાં ? આજ તારો આવો વેશ કેમ ? તું કેવા મોટા શ્રીમંત પીતાની પુત્રી ! તને શું આવી હાલત જોઇએ ? આ કમનસીબ કપાળે પડીને, હે વનદેવી ! તેં કયા જન્મનાં પ્રાયશ્ચિત ટાળ્યાં હશે ?

ગુરુદયાળ વધારે બોલી શક્યા નહીં.

વનદેવી તેના પગે પડીને બોલી “ મારા વહાલા ! તમારે પગે પડી બે હાથ જોડીને કહું છું કે ખીજી વખત એ વાત કદી કરશો નહીં. હું તો તમારા ચરણની હાસી છું. નાથ ! મારા ઉપર આજે એટલો બધો નિમ્મલ કેમ ? ”

વનદેવી વધારે વાત બોલી શકી નહીં.

ગુરુદયાળ—ના વનદેવી ના, મારાથી તો તારે માટે કંઇ થઇ શક્યું નથી. મારા નસીબ કંઠથી કે આવી લક્ષ્મી ઘરમાં લાવીને...

એટલામાં વનદેવીએ સ્વામીના મ્હોં ઉપર હાથ દીધા અને આંસુ ભરેલી આંખે બોલી, “ અરેરે ? તમારે શું દયા માયા કાંઈ નથી ? શું મને રોવડાવવામાંજ મુખ્ય સમજો છો ? ”

ગુરૂદયાળ શેઠ ઉજવળ દિવના પ્રકાશે જુએ છે તો વનદેવીનું સુંદર પ્રેમ ભરેલું મુખ આંસુએ ભરેલું છે. શેઠ હવે રહી શક્યા નહિ. સઘળું છુટી ગયા. હરીદયાળ શેઠની વાત આ વખતે તેને મિથ્યા લાગી. શું આ નિખાલસ પ્રેમભરેલા મુખમાં સ્વાર્થનું ઝેર છાનું રહી શકે ? કદી નહીં. કેવો ભ્રમ ! કેવો ભ્રમ ? હવે શેઠ રહી શક્યા નહીં. બે આંખોમાંથી દડ દડ આંસુ પડવા લાગ્યાં, અને બે હાથે વનદેવીના ગળાને વળગી પડ્યો. તેણીનું આંસુ ભરેલું મોં પોતાના મુખ નજીક લીધું. ગુલાબના ડુધ જેવા તેણીના હોઠને પ્રેમના આલીંગને સુખન કીધું હોઠ હોઠની સાથે મળી ગયા આંસુ આંસુની સાથે મળી ગયાં, ને હૃદય હૃદયની સાથે એક થઈ ગયું. જે અંતઃકરણ ચાર આંખોના આંસુથી બોવાઈને પરસ્પરની સાથે એક થઈ ગયું હોય તેને જીવં પાડવાને આ સંસારે કોણ શક્તવાન છે ?

એવા વખતે પ્રેમકુમારી આવી. પ્રેમકુમારી ૧૦-૧૧ વરસની પુત્રી, મા પ્રમાણે સુંદર કાંતીની હતી. પ્રેમકુમારી માથાના વાળ બરાબર બાંધી શકતી નહીં હતી, તેથી તેને હરખમાં મુક્તકેશી નામથી પણ બોલાવતા.

મુક્તકેશી આવીને મા પાસે ઉભી, અને હાથમાં રાખેલી ટી-નની નાનકડી પેટી નીચે રાખી. માની આંખોનાં આંસુ હજી સુધી સૂકાયાં નહીં હતાં. પ્રેમ કુમારીએ તે જોયું. પહેલાં પણ તેણીએ

માને એક વખત રોતાં જોઈ હતી. તેણી બોલી “ મા તું તો ખરે-ખરે રોતલ સ્ત્રી છે ! તને શું થયું છે ? કે તું વારે વારે રૂએ છે. મને જે દિવસે કાચની પુતળી પાણી ઘાટે ભાંગી ગઈ તે દિવસ સિવાય કદી પણ રોતાં જોઈ છે ? ”

વનદેવી પુત્રીની વાત સાંભળીને હસી. શેઠનું મોં પણ હસતું દેખાયું. પ્રેમકુમારી કાંઈને પણ રોતાં જોઈને ખુશી થતી નહોતી. તેણી પોતે જેમ હમશાં હસતા ચહેરે રહેતી, તેમ બીજાને પણ તેમજ જોવાને ચાહતી. માને હસતી જોઈ. પુત્રી માને ગળે યાત્રી પડી. માએ પ્રેમભરેલી લાગણીએ તેના મોંપર ચુમી લીધી.

પ્રેમકુમારી એક સારા કામ માટે અડીં આવી હતી તે બોલી.

“ માતા, પિતા, તમોને કાલે મારા ઘરમાં જન્મવાનું આમંત્રણ છે. ”

આપ—કેમ બહેન કાલે તારે ઘેર શું છે ?

પુત્રી—શું તમે બાળતા નથી ? મારી પુત્રી સાથે સખીના છોકરાનાં લગન છે. આજે વરવોડાનો દિવસ હતો, કાલે વિવાહ થશે. તમોને આમંત્રણ છે.

વનદેવી સ્વામીના મોં સામું જોઈ જરા હસી.

આપ—હું બેઠા બપોરે તારી પુત્રીના વિવાહ છે ત્યારે તેણી માટે ઘરેણાં કપડાં જોઈએ તે ક્યાં છે ?

પુત્રીએ તે વખતે પેલી ટીનની પેટી ઉઘાડી ને બોલી “ મને આ વખતે શેની કમી છે ? જુઓ આ સમગ્રું તૈયાર છે. ”

વનદેવી પુત્રીને ફરી ચુંબન લઇને પછી સ્વામીને ખાવાનું તૈયાર કરવા ગઇ. ગુરૂદયાળ શેઠ જોવા લાગ્યા.

જમાઇ વાસ્તે એ નાનકડી વીંટી, ૨ નંગવાળી વીંટી, પલંગ, ગાદલું, ચાદર, અત્તર અને કન્યા માટે રેશમી સાડીઓ, કપડાં, ધરેણાં. મોતીની માળા, ચંદ્રહાર, મોહનમાળા વગેરે કીધું છે ! શેઠ હસતાં હસતાં બોલ્યા ‘વાર હે’ બેટા ! આ સઘળા શું સોનાના અલંકાર કે ?’

પુત્રી જાણે જરાક કચવાઇ હોય તેમ ગંભીર બાવે બોલી. “એ સોનાનાં ધરેણાં, એજ અમારે બહુ સારાં. તમારી માફક અમે શ્રીમંત તો નહીં તેથી અમારે એજ બધાં.”

ગુરૂદયાળ શેઠને એક નાનકડું પાકીટ પુત્રીની પેટીમાંથી મળ્યું તે બોલ્યું તો કેવી અમુલ્ય વસ્તુઓ તેમાંથી મળી !

એક સુકુ ગુલામનું ટુલ, એક સુકાએલી ટુલની માળા અને ઝાડની ડાંખળીની બનાવેલી એ વીંટી. આ સઘળું જ્યારે પીતા જોવા લાગ્યા ત્યારે પુત્રી પાણી પીવાનું બહાનું કહાડી ત્યાંથી ચાલી ગઇ.

ગુરૂદયાળ શેઠે વનદેવીને હાંક મારી, જ્યારે વનદેવીએ જરાબ આપ્યો કે શું કામ છે ?

ગુરૂદયાળ—જો તો ખરી આ સઘળું શું ?

વનદેવીએ ઉભાં ઉભાં સઘળું બરાબર જોયું પછી વિચાર કરી બોલી “વાર તમે કાંઈ સમજી શકો છો ?”

ગુરૂદયાળ—કાંઈએ નહિં તું બોલ જોઈ વાર ?

વનદેવી—હમણાં નહીં, એ પછી બોલીશ. એટલું કહી વનદેવી સ્વામીને જમવા લઇ ગઇ.

અકરણ ૭ મું.

X

દિવસના ૧૧ વાગવાનો સમય થયેલો છે. હરીદ્યાળ શેઠ જમવા માટે તૈયાર થયેલા છે. ઓશીસમાંથી ઉડી રસોડાની પાસે જઈ કપડાં લતાં ઉતારી એક રેશમી અબોટીયું પહેરી આસને બેઠા, એટલામાં વિમળા નામે તેની નહાની બેન આવતી સામગ્રી લાવી અને શેઠને તથા લલીત મોહનને પીરસી પછી લલીત પાસે જઈ બેઠી. વિમળા બહુ નાની ઉમરથી વિધવા થયેલી હતી. હમણાં તેણીની ઉમર લગભગ ૪૦ વરસની હતી. વિમળા બાપની બહુ લાડકવાઈ પુત્રી હતી તેમાં વળી બાળપણમાં રાંડી એટલે કોઈ પણ તેણીનો બોલ ઉઠાવતું નહોતું. બેન એક તો કિસ્મતનાં નબળાં તેમાં વળી કાંઈ કહેતું તો વધારે ખરાબ લાગશે એવી બીકથી કોઈ તેણીને કહેતું નહોતું. હરીદ્યાળ શેઠ પણ એજ રીતે વર્તતા હતા. શેઠે જમવાનું શરૂ કર્યા બાદ થોડીવારે બહેન બોલ્યાં. “ બાઈ બહુ દીવસ થયાં તમને એક વાત કહેવાનો વિચાર છે. ”

જમવાના કામમાંજ રોકાએલા શેઠે બેનનું બોલતું સાંભળ્યું નહીં. વિમળાએ ફરીથી કહ્યું ત્યારે શેઠે ખરાબર સાંભળ્યું. જવાબ આપ્યો “ શું ખરચ ખુંટણુ વિશે કે ? ”

વિમળા—ના બાઈ તે નથી. મારી ગરીબની વાત કોણ સાંભળે ? આપણો લલીતમોહન ૧૬-૧૭ વરસનો થયો. હવે તેના વિવાહ કરવા ન જોઈએ ? મેં એક કન્યા જોઈ રાખી છે. શેઠે એકદમ આવતું બંધ કર્યું અને બે નાની નાની આંખો ગુસ્સામાં વિમળા બધી ફેરવી બોલ્યા.

“ તું શું ઘેલી થઈ છે ? ”

વિમળા કોઈનું બોલવું સહન કરી શકતી નહોતી. તો આ મર્મભેદક બોલવું કેમ સહન કરી શકે ! તેથી ગુસ્સામાં બોલી:—

“ એમાં શું શક ? હવે તો તમે જેવી કહેશો તેવી થઈશ. ગાંડી કહો, ઘેલી કહો, જુઠી કહો, દુષ્ટ કહો, જેવી કહો, તેવી થઈશ. જે એવી ન હોઈ તો બાળ ઉંમરે રાંડું શું કરવા ? ને મારા આવા દીવસ આવે શા માટે ! હું કર્મકૃતી, મારાં નસીબ નખળાં ન હોય તો બાળ ઉંમરે સ્વામી મરે શા માટે ? ને મારી આવી દુર્દશા થાય શા માટે ? ” એમ બોલતાં બોલતાં આંખોમાંથી આંસુની ધારાઓ પડવા લાગી.

હરીદયાળ શેઠ ઇનસાફની આવી વિચાર રીતી સાંભળીને પોતાના બે અક્ષરના બોલ માટે પસ્તાવો કરતા વિચારમાં પડ્યા. પોતે વિચારવંત હતા, પણ વિમળા પાસે તેના વિચાર કામ આવતા નહોતા. જરા નરમ અવાજથી બોલ્યા. “ અરે બેન ! પ્રથમ વાત તો સમજ લાર પછી રો. મારાથી ભૂલમાં કદી એક બોલ નીકળ્યા ગયો તેમાં ગુસ્સે કેમ થઈ ? શું ઘેલી કહેવાથી તું ઘેલી થઈ ગઈ ? મોટી વિમાસણ ! હું શું કહું છું તે સાંભળ. ખાવાનું હવે બંધ કરું છું. ”

વિમળા આંસુ લોહી નાંખી બોલી, “ નાના પ્રથમ જમી લો, બાદ મારા સોગન જે તમે જમવું બંધ કરો તો. ” શેઠે જમવું શરૂ કરીને અને જમી રહ્યા બાદ કમળાને કહ્યું. “ સાંભળ બેન, વિવાહની વાત કાંઈ જેવી તેવી નથી. ઘરમાં નાનકડી વહુ આવી. આ ધરેથી આ ધરે ગયાં ને પેલે ધરેથી પેલે ધરે ગયાં, તને જરા કામ કાજમાં આરામ મળ્યો, પણ એટલાથીજ વિવાહની

મતલબ પૂરી થતી નથી. જેના વિવાહ થવાના છે તેનું સુખ પણ ધમ્મધું જોઈએ. તે લક્ષીતને તો બરાબર જોયો છે, જાણે એક ભૂત ! શુદ્ધી બુદ્ધી કાંઈ નથી; એક આકાશમાં ચંદ્રમાં જોવા માટે આખી રાત અગાસીમાં સૂઈ રહે ને સવારે શરદીથી બિમાર પડે. યાદ નથી કે તે કિવસે નદીથી નાહીને રક્ત એક પોતડીથીજ આવતો હતો; મેં પૂછ્યું કે બાઈ તારું અંગરખું પગરખાં સૌ ક્યાં ગયું ? સખીના સરદાર બોલ્યા “એ તો એક દુઃખી ગરીબને આપી દીધું.” જો જેન વિમળા ! એવો ઉડાઉ છોકરો જે ઘરની દોલત ઉડાવી દેવા ચાહે તેના વળી વિવાહ ? મારી પાસે એવાં વધારે નાણાં નથી કે જે સઘળાં એમજ ઉડાવી દઉં !”

વિમળા—ના બાઈ હું તારું એવું બોલવું સાંભળીશ નહિ. તેના જેવો બહો છોકરો આ ગામમાં નથી; એના જેવો દયાળુ તો મેં કાંઈ જોયો નહિ.

હરીદયાળ—દયા, દયા ! દયાથી શું થાય ? શું દયાથી માણુ-સનું પેટ બરાય ? પોતાની દોલત ઉડાવી દઈને દયા કરવી ? કેવું ખરાબ !”

વિમળા—તે તમે ગમે તેમ બોલો, પરંતુ ગુરુદયાળ દોહની કન્યા પ્રેમકુંવરી સાથે તેના વિવાહ કરવા પડશે. કન્યા પણ ઘણી સ્વરૂપવાન છે અને લક્ષીત પણ તેણીને ચાહે છે.

હરીદયાળ—તું મને ઘેઘો બતાવતી દેખાય છે. જા મર હવે, લક્ષીત ચાહે છે એટલે શું વાર ? શું ચાહનાથી પેટ બરાય ? પેટમાં ખાવા અન્ન ન હોય તો ચાહના રહે ખરી કે ? ચાહના, ચાહના જ્યાં સુધી માંદમાં દોકડા હોય ત્યાં સુધી ! જ્યાં સુધી રૂપ

યોવન હોય ત્યાં સુધી ચાહના ! જ્યાં સુધી સ્વાર્થ ત્યાંસુધી ચાહના ! સ્વાર્થ સર્વો ઐટલેચાહના સ્ત્રી. બાઇ બોલો, એન બોલો, એસધળાં સ્વાર્થના ચાકર. પૈસા ન હોય તો કોઇ કોઇનું નથી. તુને જે પાંચ દહાડા ખાવાનું ન હતું તો તું કેવી ચાહના રાખે છે ? ઐટલું કહી શેક વિમળાપર ગુસ્સો કરી ત્યાંથી ઉઠી ગયા.

એ વખતે લલીતમોહન તરંગા નદી કીનારે આવેલા એક સુંદર બગીચામાં બેઠો હતો. સનમુખે કમળા અને પ્રેમકુંવરી કાંઇક લખતાં હતાં. જરા છેટે ખોતાનો ચાકર ગોવીંદ કપડાંની સીલાઇ કરતો હતો; અને પાસે મોતીઓ ફૂતરો અરધી ઉંઘમાં સુતો સુતો કેળની પત્રાળીમાંથી વધેલું અનાજ ખાવાનું સ્વપ્નુ જેતો હતો. મધ્યાનનો વખત ઝાડ પાનને ઉથલાવી નાંખે તેવો જેરમાં પવન વાતો હતો. તરંગા નદીનું પાણી પવનના જેરથી ઉછળતું હતું. ખેડુતના છોકરા ઝાડ પર ચડી “ કાના તારી આંખડી કામણુગારી ” ગાઇ રહ્યા હતા. પંખીનો આનંદ ભર્યો કલોલ, કોયલના મીઠા ટોકા અને બાળકોનો આનંદ ભર્યો અવાજ, બપોરના તાપના સંકટનો ભંગ કરતા હતા. લલીત મોહન એક ઝાડના થડ ઉપર માથું રાખી એક ચોપડી વાંચતો હતો. વાંચવું ઠીક નહી લાગવાથી પુસ્તક બંધ કરી પાસે રાખ્યું. સનમુખે કમળા અને પ્રેમકુમારી શું શું લખતાં હતાં તે જાણવા પ્રેમકુમારી તરફ જોયું.

પ્રેમકુમારી એક સંકટમાં પડી હતી. પવનના જેરથી માથાના વાળ આમથી તેમ ઉડી આંખ ઉપર આવતા હતા, અને આંખની નજરનો અટકાવ કરતા હતા. તેણી વારંવાર વાળને આંગળી વડે આંખ ઉપરથી ખસેડતી હતી, પણ વળી વાળ પાછા આંખ ઉપર

આવતા હતા. અંતે ગુરુદાસમાં આવી પ્રેમકુમારીએ વાગને દોરી વતી બાંધ્યાં ને પછી લખવા બેઠી. લલીતમોહન તે સઘળું જોઈ રહ્યો હતો, તેને તે એવું સુંદર લાગતું હતું, કે ફરી ફરીને વારંવાર તે જોતો હતો અને જોતાં જોતાં જાણે જાગૃત અવસ્થામાં વિચારની નિંદ્રામાં ઘેરાઈ ગયો. અને તેવી સ્થિતિમાંજ એક રજેવા લાગ્યો કે:—

જાણે પુર્ણ પ્રકાશીત રજની—એ પૂનેમના પૂરા ચંદ્રમાંના પ્રકાશની રાત્રી નહિ—અર્ધ પ્રકાશ ચંદ્રના અધુરા પ્રકાશવાળી રાત્રી. સુંદર સ્યામ આકાશની નીચે સલીલા તરંગ ધીરે ધીરે શાંત ભાવે વહે છે. ચારે દિશાએ શાંતી, ઝાડનાં પાતરાંનો પણ અવાજ નથી; ફક્ત નદી કીનારે ઉગેલાં લીલાં ધાસમાં તમરાં બોલે છે. એક હોડી નદી ઉપર મંદ મંદ ગતીથી ચાલી રહી છે અને તેમાં પોતે (લલીત) તથા પ્રેમકુમારી બેઠેલાં છે. આ વખતે પ્રેમકુમારી બાલીકા નથી; તેણીનું લાવણ્ય આ વખતે પરીપુર્ણ અને વૃત્તિ સ્થિર છે. મુખે બાળ ઉમરની ચપળતા નથી પણ લાજ અને ગંભીરમ્ભનાં ચિન્હ છે. શાંત પવનથી નદીના પાણીમાં ચાલતી હોડી સાથે જાણે આકાશનું તારામંડળ સઘળું સાથેજ આવતું હોય તેમ દેખાય છે. પ્રેમકુમારી તે સઘળું જુએ છે. લલીતનું આજ કેટલું સુખ! આજ જાણે બહુ દીવસે તે પ્રેમકુમારીને મળ્યો છે. આજ તેનું દીલ હરખથી ભરેલું છે. અનેક દીવસની આશા, ભય, સુખ, દુઃખ આજ વગર કપટે પ્રેમકુમારીને જાહેર કરે છે. આજ તેની આંખમાં સઘળી મીઠાશજ છે. આજ સઘળાની ઉપર તે પ્રેમી, દીન હો, દુઃખી હો, પાપી હો, પુન્યવાન હો, આજ

કાંઈ પણ તેની પાસે નિંદાને પાત્ર નથી. તે પ્રેમકુમારીનો પ્રેમ આખા જગતમાં પ્રેમનેજ માત્ર જીએ છે. કેટલી વાર જાણે મોં ખોલીને એ સધળી હકીકત જાહેર કરવા લલિત તૈયાર થયો, પણ મોં ઉઘડી શક્યું નહિ. પ્રેમકુમારી સુંદર તેથીજ તેણી ઉપર લલિતનો પ્રેમ ! હવે તે મુંઝો રહી શક્યો નહિ. પ્રેમકુમારી તારા ઉપર મારી ધણીજ આહના ને ધણોજ પ્રેમ છે. તારા સીવાય આ સંસારે મારું હૃદયરતન ખીજું કોઈજ નથી.

પ્રેમકુમારી ચમકીને ઉઠી જરા મંદ હસીને લલિત તરફ પ્રેમ ભરેલી નજરે જોયું. લલિતે પણ પ્રેમનું હૃદય જોયું. સામસામી બંને જણાની પ્રેમની દ્રષ્ટિ એટલે સુધી મળા રહી કે હૃદયે હૃદય જાણે પ્રેમના આલીંગનથી વાતો કરનાં હોય ! લલિતે વિચાર કર્યો કે પ્યારની લાગણીથી અંતઃકરણ પરસ્પર ગુંથાઈ રહ્યું હોય, પરસ્પરની મર્મભેદી ભાવના દ્રષ્ટિમાં દેખાઈ રહી હોય, એ ભાવ વર્ણન કરવાની ભાષા આ સંસારે નથી. શુદ્ધ પ્રેમ ચામણની જીભથી કદી વર્ણવી શકેજ નહિ, લલિતને આ સંસારે હવે કાંઈ નથી. ચંદ્ર નહિ, નક્ષત્ર નહિ, આકાશ નહિ, જળ નહિ, સ્થળ નહિ ફક્ત સામ સામે મળેલી પ્રેમી દ્રષ્ટિજ છે.

કેટલો વખત સુધી સામસામી ચક્ષુ મેળવી રહ્યો તે તે જાણતો નથી એટલામાં જાણે તેનો જાપ આવ્યો અને લલિત અને પ્રેમકુમારીની વચમાં ઉભો રહી બયાનક તીરસ્કાર કરીયો; અને ક્રોધના જોરમાં પ્રેમકુમારીને પાણીમાં ફેંકી દીધી. તેણી ડુખી ગઈ. લલિત પણ જીમ પાડી જળમાં પડ્યો.

એ પ્રકારનું લલિતે સ્વપ્નું જોયું, એટલામાં ગમગીન ચહેરે કમળાએ લલિતને હાથ પકડી જગાડ્યો. પ્રિયકુમારી પણ સાથે છે. કમળાએ પુછ્યું બાપ તું સ્વપ્નામાં કેમ રૂએ છે? લલિત બોલ્યો “કાંઈ નહીં.” જોઈ તમારું લખાણ” આમ કહી લખાણ જોવા બેઠો.

તૈયાર છે !

તૈયાર છે !

મશહુર આટી સ્ટના હાથથી ચિત્રાએલાં
સુંદર અને દેખાવડાં ચિત્રોથી છપાએલી

ચિત્રમય ગવહુરખન
તૈયાર છે તાકીદે મંગાવો

કીંમત-૧-૮-૦ પો. જુદું

મેનેજર :- “પોલીટીકલ ભોમીઓ”
લાલ દરવાવાજ—અમદાવાદ.

વિભાગ બીજો.

પ્રકરણ ૧ હું

૪

પ્રથમ જણાવેલી હકીકતને લગભગ બે વરસ થઇ ગયાં છે. એક દિવસ સવારના વખતે રતનપુરની નદીના કિનારે ધણી સ્ત્રીઓ એકઠી થઇ હતી. નદી કિનારાનો પાણીઘાટ સ્ત્રીઓની પાર્લામેન્ટ તરીકે ગુજરાતમાં જાણીતો છે. અનેક તરેહની કુટુંબ ફરીયાદો સાસુના જીવમથી વહુનાં મોંનાં વર્ણન, ધણી ધણીઆણીનો કલેશ, પારકા ઘરની નિંદા, વહુઓના હડતું સાસુના મુખે વર્ણન, સાસરાના દુઃખમાં પીયરના દુઃખની યાદગીરી, તરતની પરણેલી પીયર આવેલોનો તરતમાં પરણુનારી પાસે કહેવાતો અહેવાલ, બટની ભેંશ વીયાંધ છતાં વહુના બાણમાંથી છાશ ગઇ નહીં તેનો ઇન્સાફ, વગેરે તરેહ તરેહના વિચારો, હે વાંચનાર ! તને કદી સાંભળવાની ઇચ્છા થાય તો, વહેલો ઉડી પાણીઘાટે જજે. સુંદર ચગકતું ત્રાંખાંતું બેડું માથે રાખી હંસગતીએ ચાલી મહીલા, આનંદભેર પાણીઘાટે જાય છે. એક પછી એક એમ ધણી સ્ત્રીઓ એકઠી થતાં, સુકાએલી જીવાર તવામાં પડતાં જેમ ઉપરા ઉપરી દાણા ટુટવા માંડે છે તેમ, પોતપોતાના વિચારો દર્શાવવા લાગી. અચાર સુધી તો પાર્લામેન્ટ શાંત હતી, એટલામાં શ્યામકુંવર કાકી સ્નાન કરવા આવ્યાં. હરજી કાકા નામે એક પ્રખ્યાત સોનારનાં તેઓ સ્ત્રી હતાં. લગભગ ૪૦ દીવાળીઓના તહેવાર તેઓ વટાવી ગયાં હતાં. લાંબા વખતનો સંસારનો અનુભવ તેથી તેઓ સ્ત્રીઓમાં માફ માન ભોગવતાં હતાં. નાનું બાળક માંડું પડતાં પહેલું શ્યામકાકીનેજ બતાવવામાં આવતું. સાસુને

વહુની ફરીયાદ હોય, વહુને સાસુની ફરીયાદ હોય, પડોશજી છેક-
રાને ગાળો દીધી હોય, નાની વહુ પાણી ભરવાનજી વખતે સામાં
મોટી વહુ આવવા છતાં વહુએ ખાલી ઘડો માથાપરથી ઉઠાવીને
માન નહીં આપ્યું હોય વિગેરે અનેક ફરીયાદો સ્યામ કાકી પાસે
જતી. સ્યામ કાકીના ઘરમાં જ્યારે જુઓ ત્યારે ૧૦-૨૦ સ્ત્રીઓ
તો બેઠીજ હોય.

એ સ્યામ કાકી જ્યારે નહાવા માટે પાણી ધાટે આવ્યાં
ત્યારે ગોદાવરી બણી નજર કરી કહ્યું—કેમ ગોદાવરી, પેલી વાત
સાંભળી કે ? અરે રામ ! કેવો કળજીગ ! એટલું કહેતાં વેંતજ
પાણીનાટની નાની મોટી સઘળી સ્ત્રીઓની આખો અને કાન
શ્યામકુંવર કાકી તરફ ખેંચાયા. માથા ઉપર ભરેલાં બેડાંએ ઘરમાં
જતી વહુઓ, બારીક કપડાંએ કહાડેલા ધુમટામાંથી આડી નજરે
સ્યામ કાકી તરફ જોવા લાગી. સ્યામ કાકી બોલ્યાં, “ગોદાવરી
આજ સવારે હું વહેલી ઉઠી દેવનું સિંહાસન સાફ કરતી હતી.
એટલામાં કપડાં લતાં પહેંચી એક વહુ ધપ ધપ કરતી રસ્તે જતાં
મેં જોયું. અરે બાઈ ! મારા હાંજ તો નરમ થઈ ગયાં મેં તો
જાણ્યું કે મારા પાડોશમાં એક સ્ત્રી ભુત થએલી છે તેજ આ
હશે. હું તો હિંમત કરી તેની પછવાડે દોડી અને તું કાણુ છે તું
કાણુ છે ? એમ વારંવાર પુછ્યું પણ જવાબ કાંઈ મળ્યો નહીં.
હું તો પાછી ઘરમાં આવી, શરીર થરથર કંપવા લાગ્યું, એટલામાં
અજવાળું થયું, અને એક પુરૂષ દોડતો દોડતો આવતો હતો, મને
તેણે પુછ્યું, “સ્યામ કાકી અહીં થઈને હમણાં કાંઈ બાઈ મા-
ણુસ મળ્યું ?” (હું સમજી રામ ! તેણી કાંઈ ભુત પીશાય તો

નહોતી) મેં કહ્યું “ હા દેખી હતી. હમણાંજ એક સ્ત્રી કપડાં લતાં પહેરી ઉતાવળા અહિંથી ગઇ ” ગોદાવરીએ પુછ્યું “ તે કાણ હતી ! ” સ્થામ કાઢી બોલ્યાં “ અરે બાપ જગતમાં હળાહળ કળી કાળ વ્યાપી રહ્યો છે, ત્યાં પુછવું શું ? સાસુઓ સમજે કે દીકરા પરણાવી વહુ લાવ્યા, તે એક ગુલામડી મળી તેથી તે બિચારી ઉપર રોજેરોજ જીલમ થયા કરે, વળી કેટલીક વહુઓ ધણીને વહાલી થઇને, સાસુને લેખવેજ શાનાં ? ઘરમાં ખાવા ખીચડી નહિ, ને ધણી પાસે આઇસક્રીમ માંગે, સાસુ બિચારી જોઇને કચવાય એટલે બાર વાગ્યા સાસુના ખાવા કળજીગમાં તો રામ રાખશે તેની રહેશે, બાપ ! એ વહુ આપણા રાજગૌર હરીશંકર પંડ્યાના નરભેરામની સ્ત્રી હતી-સાસુના જીલમથી કંટાળી બિચારી પિયર ગઇ એટલામાં સ્થામ કાઢીના મતને ટેકા આપનારી બહુ વાતો નીકળી. એટલામાં એક સ્ત્રી બોલી “ અરે બેન હળાહળ કળજીગની શું વાતો કરવી ! સાસુ વહુને જોઇ શક્તી નથી તે ખરાબ કે બાપ દીકરાને જોઇ શકે નહિ તે ખરાબ ? હળહળતો કળીકાળ નહોય તો શું હરીદ્યાળ શેઠ લલીત જેવા ગુણવંત સંતાનને ઘરમાંથી કહાડી મુકે ? અપરાધ તો જો બાપ ? લલીતે બેચાર રૂપીઆ લઇને કોઇ ગરીબને દીધા હશે, અરે બાપ ! પુત્ર તો જાણે ગુલામનું પુલ. બિચારે કોઇ દિવસ ઘર છોડેલું નહિ, તેને કહાડી મૂક્યો, તે શું હવે જીવે ? ચોર, લુટારા કે જંગલનાં ધાતકી પ્રાણીજ તેને મારી નાંખશે. અરે રામ ! કેવો નિર્દય બાપ ! પૈસાપર શું પૂજી મૂકશે ? શું પૈસા સ્મશાનમાં સાથે લઇ જશે ? કે પોતાનું સંતાન બે રૂપીઆ ખર્ચ કરી આવ્યો તેમાં એટલી શિક્ષા ? ધિક્કાર છે એના જીવતરને !

એટલામાં એક ખીજ બોલી. “ અરે બેન, લક્ષીત અને કમળા જેવાં ભાઈ બેન કાંઈ ઘેરેઘેર નીપજવાં છે ? છોકરો તેવીજ કમળા. મને તો વારંવાર કમળાનો ચહેરોજ યાદ આવે છે. ”

એવામાં એક વળી નવી વહુ બોલી. “ તમે બહેન, કમળાનાં ગમેતેમ વખાણ કરો પણ પ્રેમકુમારી જેવી કમળા નહિ. બહેન કમળા કરતાં તેણી તો ઘણી દેખાવડી !

વાંચનાર ! આવી આવી ચર્ચાઓ સ્ત્રી પાર્લામેન્ટમાં આપણે સાંભળી હશે, જોઈ હશે ને વખતે ભાગ પણ લીધો હશે. અરે ! સ્ત્રીઓની આપણા દેશમાં કેવી સ્થિતિ ? સારા સારા વિદ્વાનોને, મોટા મોટા વીર પુરુષોને, તત્ત્વ જ્ઞાનીઓને, અને સુધારાના સ્તંભોને જન્મ આપનાર તે સ્ત્રીજ. જેની કુખમાં પેદા થઈ, જેનું ધાવણ ધાવી જગતમાં બલાઈની જાંદગી ગુજરી છે, તેણીઓની કેવી હાલત ! રાજ્ય જેમ સારા વજીર વગર અંધેર પડે પામે છે તેમ આપણું સંસારી રાજ્ય દિવસે દિવસે એજ કારણથી અધમ હાલતે પોહોંચતું જાય છે. અરે. ગૃહલક્ષ્મી, ઉજ્જ્વલતા વગરની જેમ અગ્ની, પ્રકાશ વગરનો જેવો સૂર્ય, શાંતી વગરનો જેવો ચંદ્ર, તેમ તારી લાયકાત વગરનો સંસાર છે !

પ્રકરણ ૨ જી

૪

ચૈત્ર માસનો કડકડતો તાપ પડે છે, બપોરના બાર વાગી ગયા છે, અને સૂર્યનાં કિરણો સખત ગરમીને પૃથ્વીપર ખેંચી લાવે છે. પશુ, પક્ષી, મૈા જાડને છાંયે તડકાની લૂથી હાંફતાં હાંફતાં બેઠાં છે, જાડોની ડાળોમાં થઈને ઉનો પવન વાઈ રહ્યો છે, અને નજીકમાં

એક વિશ્વાળ સરોવર પાણીથી ભરેલું છે. નજીકના ગામનો એક મહીમાર તળાવમાં પડીને માછલાં પકડે છે, અને પાસે રાખેલી ટોપલીમાં એકઠાં કરતો કરતો આવતી કાલના આનંદનો વિચાર કરે છે.

એ વખતે તળાવને કિનારે વડના ઝાડની છાંયાતળે એક માણસ બેઠેલો છે. વાંચનાર ! એ આપણો જાણીતો લલીતમોહન, બાપે ધરમાંથી કહાડી મૂકવાથી, મોં સુકાઈ ગયું છે અને આંખો રોષ રોષને લાલ થઈ ગઈ છે. જે કોઈ દિવસ ધરથી બહાર નીકળ્યો નથી, દુઃખ શું કહેવાય તેનું જેને જ્ઞાન નથી, એવા શખસને પ્રથમ આવી પડેલું દુઃખ બહુ ભારે પડે છે.

બાપે કરેલાં અપમાને લાજથી બિચારો તદ્દન મુંઝાયેલો છે, તેમાં વળી રસ્તાનું આવડું મોટું સંકટ તે સધળું લલીતથી સહન થઈ શકતું નથી. ધરની વાત સાંભળી આવતાંવેતજ આંખોમાંથી આંસુ ચાલી નીકળે છે. પરદેશ આવો દશે એવું લલીત જાણતો નહોતો. પરદેશના લોકો સ્વાર્થી, દયા વગરનાં, અને કઠણ છાતીનાં. ભૂખે મરી જાઓ પણ કોઈ બોલાવી ખાવા આપે નહિ. એક વખત લલીતે વિચાર કીધો કે પાછો ધરમાં જઈ અને બાપના પગે પડી માફી માગું, અને તેમ કરીશ તો બાપ જરૂર માફી આપશે. વળી વિચાર કીધો, ના, તેમ તો કદી થાક નહીં; જે પિતાએ મને કહાડીજ મૂક્યો તેની હવે આશ્વા શું ! વળી ધણીજ દીલગીરી સાથે રાવા લાગ્યો.

રોતાં રોતાં લલીત ઉંચે સ્વરે બોલવા લાગ્યો. “કમળા ! કમળા ! ઇશ્વરને ધન્યવાદ દે કે આજ તું મારી સાથે નથી. મારું આવું દુઃખ જોઈને તું તો તુરતજ મરી જતે. એક દિવસે મારે

પગે કાંટા લાગી લોહી નિકળેલું જોઈ તું રોઈ રોઈ અરધી થઈ ગઈ હતી; ત્યારે આજ તારો ભાઈ અન્ન પાણી વગર અનેક દુઃખ ભોગવતો, રાતેપાણીએ રૂએ છે, તે સમજી જોઈ તું શું જીવતી રહેતે? એનું તું ચિરંકાળ સુખે રહે, ધન્ય ભારે આશિર્વાદ કબુલ કરે કે તને તારા ભાઈનું દુઃખ જોવાનો દિવસ ન આપે!" વળી લલીત જોરથી રોવા લાગ્યો.

આંસુ સૂકાઈ જતાં વળી લલીત વિચાર કરવા લાગ્યો, "સાં-ભળ્યું છે કે નાનપણમાં માઆપથી આવળું ચાલવું તે અધર્મ છે, અધર્મથી પાપ થાય ને પાપથી નર્કે જવાય."

બાળપણમાં તો પિતાજી દેવતા, પિતાજી ધર્મ, પિતાજી જ્ઞાન, અને પિતાજી મૂર્કિત. એમજ જો હોય તો હું તો અધાર પાપી બન્યો. પણ વળી સૌ કોઈ જોલે છે, જે પૈસાનીજ ઉપાસના કરે, પૈસા વગર ખીજ કોઈ દેવતાને દિલમાં જગા આપે નહિં આ અમુદ્ય આત્માને સંસારની તુચ્છ વસ્તુનેજ તાબે કરી બેસે, તેજ પાપી. પિતાને તો પૈસોજ દેવતા, ને દોલતજ પ્રાણ છે; તેથી તેમનો ઉપદેશ માત્ર એવાજ જ્ઞાન સંબંધી છે. તેમનો ઉપદેશ પાળવાથી પણ અધર્મ, અને ન પાળવાથી પણ અધર્મ. એ વિષમ સમસ્યાનો ઉત્તર શું? પિતાનો સ્વભાવ, પિતાના મનનું વલણ, મારા સ્વભાવ ને મારા મનના વલણથી તદ્દન ઉલટાજ છે. મારી વૃત્તિ જે કરવાનું સૂચવે, તે કરવાથી પિતાની આજ્ઞાનું પાલણ થઈ શકશે નહિં અને પિતાની આજ્ઞાનું પાલણ કરીશ, તો મારી વૃત્તિથી વિરુદ્ધ ચાલવું પડશે. લોકો જોલે છે કે, પિતા જે કહે તે કરવું, સારા નરસાનો વિચાર કરવો નહિ. કહાય હું એમ કહું; પણ મગજમાં

ઉત્પન્ન થએલી મારા સ્વભાવ પ્રમાણે કાર્ય કરવાની પ્રેરણા તેને અટકાવું શી રીતે ? પિતાના હુકમને તાબે થઇને કદાચ એક જાણ અત્યંત દુઃખી ને શક્તિવાન છતાં પૈસાની મદદ ન કરે; પણ શું એ ઠેકાણેજ સઘળાં કામ પૂરાં થયાં ? તેજ ઘડીએ મારી અસલની વૃત્તિ ઉત્પન્ન થઇ; મનમાં પસ્તાવો પેદા થયો; તેને બંધ કરવાને હું શક્તિવાન નથી. જાણી જોઇને અધર્મ કરું, અને તેનાથી પસ્તાવો પણ થાય; ને ધીરે ધીરે સ્વભાવને અધર્મને રસ્તે ચડવાની આદત પણ પડે, તે સઘળું તો મારાથી નહિં બને. પિતાની આજ્ઞાને તાબે રહીને શારિરીક દુઃખ સહન કરી શકું, વખત ઉપર જીવ પણ આપું; પણ જાણી બુજીને અધર્મને રસ્તે ચડાવનારી ક્રિયા કેમ કરી શકું ? મારે પાછું ફરી હવે ધરે તો જવુંજ નથી. વિધાતાએ મારા કપાળમાં આટલી ઉમરથી ધર લખેલુંજ નહિં હોય. પિતાની સાથે એકત્રવાસ મારા નશીબમાં નહીજ હોય, સઘળો સંસાર મારી નજર આગળ ટે પડ્યો છે. તે માફ કામ કરવાનું ખેતર છટ, છટ ! શું બાળકમતિ પ્રમાણે હું ફક્ત રૂઢનજ કરીશ ! રૂઢન શા માટે કરું ? ઇશ્વર, તું નોધારાનો આધાર, નિર્ધનનું ધન, મારો સઘળો વિચાર તનેજ સમર્પણ કરું છું.” એટલું બોલતાં બોલતાં લલીતની આંખોમાં પાણી આવી ગયું.

સંધ્યાકાળ થતાં દિવસની ગરમી ઓછી થતી ગઇ, જંગલ ઉપર રાત્રીનો પડદો પડ્યો, આકાશે શુકલ પક્ષની ચોથનો ચંદ્રમા દેખાયો, ચળકતા તારા એક પછી એક પોતાની જગ્યાએ ઉગવા લાગ્યા, ગરમી ખીલકુલ ઓછી થતી ગઇ, ને ઠંડા પવનની લહેરો ફૂટવા લાગી. લલીત એક વખત તરંગા નદિને કિનારે, કમળા સાથે

બેડો બેડો આકાશના તારા જેવો હતો, અને એક ચગકતા તારાને ભામખેનની મા તરીકે લેખતો હતો. આ વખતે ખરાબર ધ્યાન આપી લેતો તારા બણી જોયું અને બોલ્યો “ જો પેસો ચગકતો તારો મા જ હોય તો, તે તો મને જુએ છે. પુત્ર, માણસ વગરના મેદાનમાં પડ્યો પડ્યો રહે છે, તે સમજું મા જુએ છે.” વળી લક્ષીતની આંખમાં પાણી આવ્યાં.

લલિત વિચાર કરવા લાગ્યો કે, હવે પ્રેમકુમારી તો મને લુલ્લી જશે. શા માટે પ્રેમકુમારી મારાપર માયા રાખતી હશે? કાણ જાણે! મુશ્વર જાણે! હવે પ્રેમકુમારી સાથે મળવાનો તો કાંઈ સંભવ નથી. અગર કદી મળવાનું બને, પણ હવે તેણી વાત કરશે નહિં કારણ કે તેણી તો હવે કોઈ સાથે પરણી જશે. હવે તેણી શા માટે વાત કરે? એવો વિચાર કરતાં કરતાં લલિતનું શરીર કાંપવા લાગ્યું. શું તેણી ખીજની સ્ત્રી થશે? કેવું બધાનક! લલિત તે કદી દેખી શકશે નહીં. વળી તે ઉચ્ચે સ્વરે બોલ્યો—“તેણી મારી તે મારીજ છે.”

એજ સમયમાં લલિતના કાનપર એક મોટા નિઃશ્વાસનો શબ્દ સંભળાયો. મનમાં ચમકી ઉડ્યો કે, આ રાત્રીના સમયે જંગલ વચ્ચે કોનો નિઃશ્વાસ હશે? ભુત, પ્રેત, ઉપર તો લલિતનો વિશ્વાસ હતો નહિં. તથાપિ તેના અસ્તિત્વ ઉપર સંપૂર્ણ અવિશ્વાસ પણ ન હતો. બચથી શરીર કાંપવા લાગ્યું. શુદ્ધ ચોથનો ચંદ્ર ધણી વારથી અસ્ત થઈ ગયો છે પણ કેટલાક તેજસ્વી તારાના પ્રકાશથી લલિતને માલમ પડ્યું કે થોડેક દુર એક જણ કોઈ બેઠેલું છે.

લલિત બોલ્યો—“ અરે તમે કાણ છો ?”

ઉત્તર મળ્યો નહીં.

વળી લલિત મોહ્યો — અરે ! પણ તમે કોણ છો ?

ઉત્તર—એક મુસાફર.

લલિત—તમે આ જગ્યાએ કેમ ?

ઉત્તર—તમે આ જગ્યાએ કેમ ?

લલિત—મારે તો ઘર નથી.

ઉત્તર—મારે પણ ઘર નથી.

લલિત—તમારું નામ શું ?

ઉત્તર—નામ જણવાની કાંઈ જરૂર નથી. એટલું ખોલી વળી નિશ્ચાસ નાંખી પુછ્યું—

“ તમારા અવાજ ઉપરથી માલમ પડે છે કે તમે એક આજકુલ છો. આટલી ઉમ્મરે ઘર છોડી જંગલમાં કેમ આવવું પડ્યું ?

લલિત—તમારો અવાજ મેં ક્યાંઈ સાંભળ્યો હોય એવું લાગે છે. તમારું ઘર ક્યાં ગામમાં છે ?

ઉત્તર—મનવા જોગ છે. મારો અવાજ તમે અન્ય કોઈ ઠેકાણે પણ સાંભળ્યો હશે. તમે પણ નહાના સ્થાને જામણ કરો છો અને મારી પણ એજ હાલત છે. કોઈ સંજોગથી આજે અહીં પણ એકઠા થયા છીએ, મારી ઝોળખાણની આશા રાખશે નહિ. હું ખોલીશ નહીં તમારી ઝોળખાણ આપવાને મારી માફક કાંઈ પ્રતિબંધ છે ?

ફક્ત એક બે વાત કહેવાથીજ કહેનારની માનસીક અવસ્થાની અનેક ઝોળખાણ માલમ પડે છે. લલિત સમજ્યો કે આવેશો મુસાફર મારા દુઃખે દુઃખી થયેશો છે. મુસાફરની ઝોળખાણ નહીં

મળવા છતાં લલિતને પોતાની ઓળખાણુ આપતા કાંઈ બાધ ન હતો, તેથી પોતાનું સર્વ વૃત્તાંત કહ્યું. મુસાફર બોલ્યો “યોડી એક વાર પહેલાં તમે કોને માફ કરતા હતા ? તે પ્રેમકુમારી કાણુ છે ? તેણી તમારે શું સગી થાય છે ? ”

એ સમયે જો મુર્યે પૃથ્વીમાંથી પોતાનાં કિરણો એકઠમ ખેંચી લઈ અખંડ અંધકાર ફેલાવ્યો હોત તો મુસાફરને ખચીત માલમ પડત કે લલિતમોહન મારા પ્રશ્નનો જવાબ આપતાં કેટલો લજવાય છે. યોડીકવાર વિચાર કરી લલિત બોલ્યો “તમારી ઓળખાણુ માટે જે પ્રતિબંધ આડે આવે છે તેજ પ્રતિબંધથી હું આ ખુલાસો કરી શકતો નથી.”

લલિતે સાંભળ્યું કે મુસાફર હસ્યો. મુસાફરે પુછ્યું “લલિત તું કોઈ દીવસ આગળ પરદેશમાં આવેલો છે ? ”

ઉત્તર—ના, ફક્ત નાની ઉમરમાં મારા કાકા પાસે એકવાર મુંબઈ ગયો હતો, એવું જરા જરા સાંભરે છે.

પ્રશ્ન—હાલ તું ક્યાં જવા ચાહે છે ?

ઉત્તર—વિચાર થાય છે કે મુંબાઈ જઈશ.

યોડીવાર શાંત રહી મુસાફર બોલ્યો—“ભાઈ એક વખત ધ્યાન આપી તારી નજર સામે જો.” લલિતે જોયું તો આકાશમાં અનેક તારા પ્રકાશી રહેલા છે. મુસાફરે ગંભીર ભાવે કહ્યું “હે ગૃહત્યાગી બાલક ! વીચાર કરીને જો. તારી નજર સામે કેવડું વિશાળ રાજ્ય ચમકી રહ્યું છે ! નક્ષત્રની ઉપર નક્ષત્ર, ગ્રહની ઉપર ગ્રહ, ઉપગ્રહની ઉપર ઉપગ્રહ, જેની સીમા નથી, અંત નથી, વૃદ્ધિ

નથી, કેટલા કાળ થયાં એવીજ સ્થિતિમાં હશે તે કાણુ બોલી શકે! વિના અવાજે ખાલી વાતાવરણમાં એકભાવે ચિરંકાલ પોતાના ચક્ર મંડળમાં ફર્યા કરે છે. વિચાર કરીને જો કે એક દીવસ પણ નિયમમાં ફેરફાર થતો નથી. એક દીવસ પણ પોતાનો રસ્તો બદલતા નથી. એક દીવસ પણ એક ખીજ સાથે અથડાયા નથી. કેવું કૌશલ્ય ! શું શક્તિ ! શું પ્રજ્ઞાલી ! એ અનંત પરિદ્રશ્યમાન અહ્તાંડનો વિચાર કરવા જતાં અનેક જોરાવર કલ્પનાઓ નિર્જીવ થઇ પડેછે. આ વિશાળ અહ્તાંડ કેવો સુનિયમે રચાયેલું ! આ વખતે કદી એકાદ નક્ષત્ર નીચે તુટી પડે, એકાદ ગ્રહ પોતાના ફરવામાં એક જોરા જોડો ફેરફાર કરે, તો જગતમાં મહા પ્રલય ઉત્પન્ન થાય, અને દેવતાઇ જગત પાયમાલ થઇ જાય ! જેમ દેવતાઇ જગતે જોયું, તેમ પ્રાણી જગતમાં પણ તેજ પ્રમાણે છે. તું ધારીશ નહિ કે આજ તું ગૃહત્યાગી થયો છે એટલે એ નિયમને તામે નથી; જ્યાં જ્યાં જા, જ્યાંજ્યાં રહે, ત્યાં ત્યાં તું એ અદ્રશ્ય નિયમને આધિન છે. તારે જવાના રસ્તાની હદ અદ્રશ્ય છે.”

“ જો જો, સાવધાન રહેજો. જો રસ્તો તારા ચાલવા માટેનો છે તેનાથી વિરૂદ્ધ જતો નહીં. તારું સુખ, તારી શાન્તિ, તારું અશ્વર્ય એજ રસ્તે છે. ફરી ફરી કહું છું કે બાળક યાદ રાખજો. તે રસ્તો મુકીશ નહિ, મુકવાથી દુઃખી થઇશ. કાંઇ ચિંતા નહિ, આ વિશ્વપતીના રાજ્યે કાંઇ બય નથી. એટલું બોલી મુસાફર અદ્રશ્ય થયો. લલીતે ચારે બાજુએ જોયું, પણ ફરીથી મુસાફર દેખાયો નહિં.

અકરણુ ૩ જી

૧

વિધુ, દરવાજે ઉઘાડતો ” ઘણાજ નહાના અવાજે રમણી એટલું બોલી. વિધુએ દરવાજે ઉઘાડ્યો, સંધ્યાકાળનો ઉજળો પ્રકાશ રમણીના મુખ મડગપર પડ્યો. વનદેવી આજ મરણીની પથારીએ પડેલી છે. સુંદર કાંતીમય ચહેરો ઝાંખો પડી ગયો છે, વિશાળ તેજસ્વી ચક્ષુ, શિથળ થઇ ગયેલાં છે અને સ્વરૂપવાન શરીર તદ્દન હાડકાં આમડાંથી સુકાઇ ગયું છે. રમણી વળી નાના અવાજે બોલી “ વિધુ, બાપા આવે છે ? ” વિધુએ કહ્યું “ ના કાંઈ નથી. ”

રમણીએ સંધ્યાસમે ગગન સામે જોયું. આકાશ તદ્દન સાદું નિર્મળ, એક વાદળું પણ નથી. ઉડા વિચારમાં પડેલી રમણી પોતાના દિલમાં બોલી “ મરવા વખતે પણ મેળાપ થયો નહિં. વિધુ, એ ક્યાં છે ! ”

વિધુ—તમે શાંત થાઓ, શેઠ હમણાંજ સુવા ગયેલા છે તે સુતા છે.

વનદેવી—આહા ! વિધુ, આજ ઘણા દીવસ થયાં તેને ઉજાગરો છે; મરતાં મરતાં પણ મેં એમને કેટલું બધું દુઃખ દીધું !

વિધુ—એ તમે શું બોલો છો ? તમને વારંવાર એજ બોલવું યાદ આવે છે. મરવું શા માટે ? એ વાત તો ફરી બોલશોજમાં.

વનદેવી જરા હસવા જોવું મોં કરી બોલી, “ વિધુ, તું પણ સમજી શકતો નથી, મને મરવાને હવે વાર નથી; જા બાપુ, એકવાર

તેમને બોલાવ. પ્રેમકુમારી પણ કાલે આખી રાત જાગી છે, તે કદી સુષ ગઇ હોય તો જગાડીશ નહિં. વિધુ શું જોઇ રહ્યો છે ! જા જલદી કર. વિધુ, મારા સઘળા ગુનહા માફ કરજે, મેં તને ખટુ કપટ આપ્યું છે. ” વિધુ કાંઈ પણ બોલ્યા વગર ત્યાંથી જલદી ચાલ્યો ગયો, અને બહાર આવી જોરથી રડવા લાગ્યો. રડવાનો અવાજ સાંભળી ગુરૂમાળ જલદી ઉઠી બહાર આવ્યા ને બોલ્યા “ કેમ વિધુ શું થયું ? એમ કહેતા કહેતા તરત વનદેવી પાસે આવ્યા. વનદેવી, સ્વામીને આવતા જોઇને પોતાનું ખૂનું માથું ચાકરથી ઢાંકવા ગઇ, પણ ચાકર માથાપર લાવી શકી નહિં : શેઠ બોલ્યા “ વનદેવી ફિકર નહિં. વનદેવી માર કરો. ”

વનદેવી જરા હસીને બોલી શું માફ કરૂં દોષ શું ?

શેઠ—દેવી તને કેમ છે ? ડાકતરને બોલાવવા માટે માણસ મોકલાવું ?

વનદેવી—ઠીક છે, હવે ડાકતરને બોલાવવાની જરૂર નથી, તમે પાસે આવી બેસો.

શેઠ, પાસે જઇ બેઠા. વનદેવી બોલી “ જરા વધારે પાસે આવો ’ શેઠ વધારે નજીક બેઠા. દેવી ધીરે ધીરે બોલવા લાગી “ હવે મને મરવાને વધુ વખત નથી. બોલો જોડે વહાલા, આવું સુખ બરેલું મોત કેટલીના નશીબમાં હશે ? તમારા પગની ધુળ મારા માથાપર નાંખો. વહાલા, હું કેવા સુખે મરું છું. છટ છટ તમે રડશો નહિ, મારા સુખમાં તમે રડો શા માટે ? આજ મેં બોલવાનો દિવસ મેળવ્યા છે, તથા દીલ બોલી બોલીશ. તમને મેળવીને હું ધણી ધણી

સુખી છું. તે સુખની ગણતરી કે વજન થઈ શકે નહીં. જેનું વર્ણન કરવાને જીભ શક્તિવાન હોય નહિ તે સુખ સમજાવી શકાય નહિ, પણ અનંત સુખ પામી, તે હું માત્ર જાણું છું. એ સુખ, તમે સમજી શકો નહિ. તમે ધારતા હતા કે મારે મારાં વસ્ત્ર નથી. ઉંચા ઢાગીના નથી તેથી હું દુઃખી છું. પ્રિયતમ ! મારા વહાલા ! જે હૃદય ખોલી બતાવાતું હોત, તો બતાવત, કે આ હૃદય તમારું જ સિંહાસન; એ હૃદયે વસ્ત્રાલંકારની જગ્યા નથી. એ જગ્યાએ તમેજ રાજા, તમેજ મારા અમુક અલંકાર હવે ખીજા અલંકાર મને શા માટે જોઈએ ? તમારા વગર ખીજા કોઈ સ્થાને માં સુખ હશે તે મને બિલકુલ વિશ્વાસ નથી. એ વાત મને તમેજ શિખવી હતી; પણ તમે ભૂલા દાગયા ને મનેય છે.

“ હવે વધારે ખોલતાં ઇજા થાય છે, કેટલી કેટલી વાતો કહેવાની હતી, પણ તે સઘળા શું ખોલી શકું ? હવે માત્ર એક વાત ખોલી બંધ કરીશ. તમને યાદ છે ? પ્રેમકુમારીનું નાનું પાકેટ ખોલી તે જોવાને મને તમે ખોલાવી હતી; તે દિવસે મેં તમને કહ્યું હતું કે એ ખુલાસો હું તમને કોઈ દિવસે કરીશ. આજે તેજ ખોલીશ. તમે સમજી શકયા નહિ, પાકીટમાં એક સુકું ડુલ એટલો યતન કરી સાચવી રાખવાની જરૂર શું ? હું તે સઘળું સમજી છું, તે માત્ર નિર્મળ પ્રેમની નિશાની. જે જેનાપર નિર્મળ પ્રેમ રાખે છે તે તેની સામગ્રી પણ પ્રેમથી સાચવી રાખે છે. તમે પુરૂષો એ પ્રમાણે ગુણ ધરાવો છો કે નહિ, તે હું નથી જાણતી; પણ અમારો તો તે સ્વભાવજ છે. પ્રેમકુમારી લક્ષીત ઉપરજ નિર્મળ પ્રેમ રાખે છે, એ મેં બહુ બહુ ખાત્રીથી નક્કી કરીધું છે. મારા વહાલા !

આખરની મારી એટલીજ અરજ મંજુર રાખશે કે પ્રેમકુમારીનો વિવાહ લલીત સાથે કરજો. હવે હું જાઉં છું. પ્યારા, મને માફ કરજો, સુખ દુખમાં, સંપદ વિપદમાં, આ જન્મે વનદેવી હવે તમારી પ્રિયા થશે નહિં.” વધારે વનદેવી બોલી શકી નહિં. સ્વામીના મુખ સામું જોતાં જોતાં આંખો બંધ થઇ. વનદેવીનો પ્રાણ, પોતાને અસહ રસ્તે આલ્યો ગયો, ને શેઠ વિના શબ્દે રહ્યા લાગ્યા.

મૃત્યુ, મૃત્યુ, મૃત્યુ ! ચારે દિશાએ મૃત્યુ ! ચારે તરફ હાહાકાર, ચારે દિશાએ આંસુ, ચારે દિશાએ દીર્ઘ નિઃશ્વાસ. જગતની સૃષ્ટી ઉપર થઇને હાહાકારનો જે અવાજ ફેલાય છે, તેને વિસામો નથી. દીર્ઘવિશ્વાસનું જે જોરાવર વાવાઝોડું જીંદગીના મેદાનમાં ફેલાય છે, તેને શાંતી નથી. અશ્રુજળની જે નદિ વહેતી થઇ છે, તેમાં દિવસે દિવસે, વરસે વરસે, યુગે યુગે વૃદ્ધિ થતી જાય છે, તેનો નાશ નથી. આ સંસાર ભલો, કે ખરાબ ! સુખનો કે દુઃખનો ! વાંચનાર ! આ પ્રશ્નનો જવાબ ક્યારે આપશો ?

પ્રકરણ ૪ જી.

X

આવોને બહેન આજ ધણા દિવસ થયાં સાથે ખેતી હસ્યાં નથી, આજ હસીએ ! એક ચૌદ વરસની બાળીકા પોતાની સગાન વયની બાળીકાના ગળામાં હાથ નાંખી એ વાત બોલી. પ્રભાતનો પ્રકાશ ચારે બાજુએ ફેલાયો હતો, સવારનો મુગંધી વાયુ વાતો હતો અને વૃક્ષપર પક્ષીઓ સુંદર સ્વરે બોલતાં હતાં. બાળીકાએ કાંઈ ઉત્તર સાંભળ્યો નહિ, ત્યારે સખીનું ગળું હાથથી જરા ઢાખીને બોલી “જેન એકવાર હસો, જેન ! મહુ દિવસ થયા.”

જમતમાં સહુ કોઇ હસે છે, એકલાં તમેજ જહેન કેમ રૂઓ છો?" કમળાના હર વખતના આગ્રહથી પ્રેમકુમારી જરા હસી. તે હસવું કમળાએ જોયું. શુદી ખીજનો ચંદ્રમા જેમ અદ્ય દેખાઇ પાછો આથમી જાય છે, તેજ પ્રકારે પ્રેમકુમારી હસી. તે હસવું જોઇ કમળા ખુશી થવાને બહારે વધારે દીક્ષગીર થઇ. અને આંખોમાં પાણી આવ્યાં. કમળા બોલી " ના ના સખી, હવે ખીજ વાર તું આવું હસતી નહીં. શું મેં તને આવું હસવાનું કહ્યું હતું? એ હસવું જોવાથી મારી છાતી ફાંટી જાય છે. જહેન, એ હસવામાં આનંદ ક્યાં છે? સુખ ક્યાં છે? આશા ક્યાં છે? એ શું કાંઇ હસવું જહેન? હવે હસવાનું બનશે નહીં. " એટલું બોલી સખીની ગરદનપર ગરદન નાખી રોવા લાગી; ખંતે સખી રોઇ.

કેટલાએક વખત પછી આંસુ લોહી નાંખી પ્રેમકુમારી ધીરે ધીરે બોલી. " સુખ ક્યાં છે જહેન, કે સુખનું હસવું હસીએ? બોલને જહેન! હું જાગું છું કે આ સ્વપ્ન દેખું છું? મને તો લાગે છે કે હું સ્વપ્ન દેખું છું. એમ ન હોય તો શું એટલી વાર જીવી શકું? ચારે બાજુએ દિલગીરીનું વિજ્ઞાન વાઢળા ચારે તરફ અંધકાર! અરે મા! આટલા અંધકારે શું માણસો જીવી શકે? હું કેમ કરી બચી રહી છું? " વધારે વાત પ્રેમકુમારીથી થઇ શકી નહીં. કમળાને ખબરે માથું રાખી રોવા લાગી. સજ્જ નયને કમળા બોલી " જહેન તારે પત્રે લાગુ. હવે રોવું બંધ કર. આ જો, કેવાં પુલ ખીલ્યાં છે? ચાલ આપણે બે જમને થોડાં લઇ આવીએ. " પ્રેમકુમારી આંખો લોહી નાંખી બોલી:—

“ જાહેન, એક દિવસ એ હતો કે ખોળો ભરી પુલ લાવતાં, ને બેઠાં બેઠાં બહુ મહેનતે, ઘણી સંભાળથી હાર ગુંથતાં. એક જણને ગળે તે હાર પહેરાવવા બહુ બહુ ઇચ્છા થતી, પણ લજ્જાથી પહેરાવી શકતી નહિ. તેને પહેરાવવાની માળા બહુ યત્ન કરીને—એવો યત્ન મોતીના હાર માટે પણ કોઈ કરે નહિ—તેનાજ નામથી પાકી-ટમાં સાચવી રાખતી. મા જોતી તો, જોઈને હસતી, ને કેટલીક વાતો કહેતી. હું બનાવટનો ગુસ્સો ફેલાવતી, પણ મારા મનમાં કેટલા આનંદ હતો તે કેમ કરી બોલું? મા, બધું સમજતી ને કહેતી “ રાખ જાહેન, તારા મનમાં એક ને બહાર બીજું.” આથી હું શરમાઈ જતી, ઘરમાં સંતાઈ જતી, એ હાથે મોં ઢાંકતા પણ લાજની શાન્તી થતી નહોતી. કેટલું સુખ, કેટલું સુખ, કેટલું સુખ!! જાહેન એ દિવસ શું હવે પાછા આવવાના છે? એ હહા-હાએ ગયા ને એ સુખે ગયાં. તે દિવસની વાતો સાંભરે છે જાહેન? એ સખીઓ હાથ પકડી તરંગા નદીમાં ભૂસકા મારતી દીંગલા દીંગલીના વિવાહ કરતાં, જન્મવાનાં સામસામાં નિમંત્રણ કરતાં, ગાણાં ગાતાં, ચાંદની રાતે એ સખી અગાસીપર બેસીને વિદ્યુ પાસે વાર્તા કહેવરાવતાં, ને મા સાથે ઝગડો કરીને પણ જન્માષ્ટમીનો અપવાસ કરતાં! તે દીવસે શું સ્વપ્નામાં પણ હતું કે આ દિવસ આવશે? બધી વાતો ગઈ! ધક્કા એક છે, મરશું ક્યારે જાહેન? ”

કમળા—તું એટલી અધિરી કેમ બને છે જાહેન? વળી સંઘળું મળશે. ગભરાય છે શું કરવા? વળી પુલ લાવી માળા ગુંથીશું, તેને ગળે પણ પહેરાવજે; વળી પણ એ સખી આનંદે હસીશું, ખેલ-શું, જમશું, ગાઈશું, ને અજવાળી રાત્રે આનંદભેર રમીશું. સંઘળું થશે નિરાશ, કેમ થાય છે!

પ્રેમકુમારી—મારા જેવી દુઃખણી કાઠ હશે, ખેન ?

કમળા—ના ખેન, એવી વાતો તો હવે કરીશમાં. તારા કરતાં અનેક દુઃખણી છે. દુઃખની વાત શું સાંભળવી છે ? હમણું ખોલીશ તો રૂવાટાં ઉભાં થશે. માણસોને માથે દુઃખ કેવાં પડે છે, તે તારે સાંભળવાં છે ? તો સાંભળ બહેન. આજ કેટલાંએક વરસની વાત છે, છતાં હજી પણ સાંભળી આવતાં શરીરમાં કમકમાટ છુટે છે. અમારા ચાકરે આવી મને તથા મારા બાઈ લલીતને, જણાવ્યું કે કુસુમને ત્યાં સૌ કાંઈને કાલેરા થયું છે. બાપના બાકસમાંથી દવા લઈ બાઈ ઘરમાંથી છાનો છાનો કુસુમને ઘરે ગયો, ને પછવાડે હું પણ ગઈ. ત્યાર પછી જે જોયું હતું, તે કદી પણ ભૂલીશ નહીં. કુસુમની ઉંમર તે વખતે ૨૦-૨૧ વરસની હતી, તેને ખે બાળક હતી. એકતું નામ વિનોદ, ને બીજાતું નામ પ્રદુલ્લ. જ્યારે અમે તેણીના ઘરમાં પહોંચ્યાં ત્યારે તેણીના સ્વામીનું તો મૃત્યુ થઈ ગયું હતું; તેણીએક બાજુએ પડી હતી. મોટા સંતાનને મરવાને વધારે વખત નહોતો, ને ફક્ત ખોલતો હતો, “ મને જરા પાણી આપો, મરી જાઉં છું ” માને તાકાત નહિ હતી કે ઉઠીને જળ દે. કુસુમની આંખે આંસુની ધારા પડી રહી છે; પ્રાણથી પ્યારો સંતાન, જેને કેવા પ્યારથી ઉછેરેલો, તે આજ પાણી પાણી કરતો માતાની સન્મુખે મરે છે; કુસુમને શક્તિ નથી કે તેને પાણી આપે; સન્મુખે તેણીનો મૃત સ્વામી, જે એક વખત કુસુમના સુખ દુઃખે મદદગાર હતો, તેણે પ્રાણ ત્યાગ કરીધો, તે કુસુમ પોતાની આંખે જુએ છે. નાનો પુત્ર, કુસુમના ખોળામાં સુતો સુતો મરી ગયો છે. આહા ! પુત્રના સ્વરૂપે, ખોળાને તેજસ્વી બનાવી દીધો છે ! કુસુમે એ સવળું જોયું. કુસુમનું એ દુઃખ

જોઈ, અમારા દિવમાં કમકમાટ ઉઠ્યો. નાના પુત્રને દવા પાછ, પણ તે બચ્યો. નહિં ૪.૫ વખત દવા પીવડાવવાથી કુસુમને આરામ થયો. અભાગિણી કુસુમનાં એ દુઃખો જોઈ કોણ કંઈ છાતીનો હશે કે દિલગિર નહિં થાય ? દિવસ ગયો, અઠવાડીયું થયું, મહિનો થયો પણ કુસુમના અશ્રુજળનો પ્રવાહ અટક્યો નહિ. સપ્તજા બોલતા હતા કે કુસુમ મરશે, પણ તે મરી નહિં. એક માસ પછી તેણીનો ભાઈ તેણીને પોતાને ઘેર લઈ ગયો. બોલ બેન ! કુસુમ તારા કરતાં વધારે દુઃખી નહિં ?

પ્રેમકુમારી બોલી “ દુઃખની ઉપર દુઃખ છે અને સુખની ઉપર સુખ છે. દુઃખની શેષ સિમા કોઈ જોઈ શકતું નથી, સુખની પણ શેષ સિમા કોઈ જોઈ શકતું નથી. દુઃખ સાગરે પડેલો માણસ બીજાનાં દુઃખ યાદ કરી દુઃખી થાય છે, અને સુખમાં રહેતો, પણ શેષ સુખની અભિલાષામાં દુઃખી હાલતે દહાડા પુરા કરે છે. સંસારમાં એજ એક વિચિત્ર કૌશલ છે !

અકરબુ ૫ મું

૫

વૃદ્ધ હરીદયાળ એકલા બેઠેલા છે. વિશાળ ઘરમાં ચારે બાજુએ માંડલી ઉપર પુસ્તકો પડેલાં છે, વૃદ્ધ વયમાં એક “ધર્મીયેર” પર પડેલા છે. દિવસ બરાબર ખુલ્લો નથી. આકાશમાં વાદળો છે ને ઝીણો ઝીણો વદસાદ પણ પડે છે. શેઠનું મન પણ બરાબર સારું નથી; લલીત ઘરનો ત્યાગ કરી ગયો છે, કમળા પણ હવે બાપ પાસે બહુ વાર આવતી નથી. બાળકો દરરોજ પિતા પાસે

જે આસને બેસતાં, તે આસનો સઘળાં ખાલી પડ્યાં છે. ટેબલ ઉપર લલિતનાં સઘળાં પુસ્તકો પડેલાં છે, બહુ દિવસ થયાં તે ખોલ્યાં નથી. વૃદ્ધનું મન આજ બરાબર નથી; સમય જતો નથી, લલિત, કમળાને શિખવતાં અનેક સમય નિકળી જતો, પણ તેઓ તો આજ કોઈ પાસે આવતાં નથી. વૃદ્ધના હઠાડ હવે જતા નથી. ઘર બધું ખાલી ખાલી લાગે છે, ને બધે અંધકાર જેવું દેખાય છે. શેઠે ઉઠીને બારી બારણાં સઘળાં ખોલી નાખ્યાં, બહાર ઝીણા ઝીણા છાંટા આવે છે, મંદ મંદ પવન વાય છે, ને ઉડાણમાં મેઘની ગર્જના થાય છે, પણ એ સઘળું જોવાથી વૃદ્ધની તળીયત ખુશી થઈ નહીં. હરીદયાળ પાછા ખુરસીપર જઈ બેઠા. આજ હજી સુધી કોઈ તેની પાસે આવેલું નહોતું. તદ્દન પોતે એકલા હતા. ચાકરને ખુબ મારી બોલાવ્યો અને કહ્યું કે કમળાને બોલાવ. ચાકર ચાલ્યો ગયો, અને થોડીવાર પછી આવી કહ્યું, “ કમળા ઘરમાં નથી ” એટલું કહીને વળી ચાલ્યો ગયો.

શેઠ વળી ખુરસીપરથી ઉઠ્યા ને ચોપડી વાંચવા માંડી. બેચાર પાનાં વાંચ્યાં પણ વધારે વાંચવું ગમ્યું નહિ, તેથી ચોપડી પાછી હતી ત્યાં મૂકી. વળી ચાકરને બોલાવ્યો અને બારી બારણાં બધાં બંધ કરાવ્યાં. ઘરમાં અંધકાર થઈ ગયો. શેઠ બેઠા બેઠા વિચાર કરવા લાગ્યા “ અરે ! મારી પાસે તો કોઈ આવવાને પણ ચહાતું નથી. કમળાને બોલાવતાં, બયે બયે આવે ને પાછી છળ કરી તુરત બહાર ચાલી જાય. ચાકર તો બેટો, એક મિનિટ પણ પાસે રહેતો નથી. ઝોઝીંતું ગામના લોક સામું મળાયું હોય તો તે રસ્તો મુકી આડે રસ્તે જાય છે. સાપને જોવાથી જેમ લોકો ખીકથી નાસે,

મને જોઈને પણ તેમજ નાસે છે. એનું કારણ શું? લલિત જતાં તો મારો સૌએ ત્યાગ કીધો. લલિત સાથે તો રક્ત એક વાત કરી હતી કે, ‘મારા ધરમાંથી નીકળી જ’ તેણે કેટલા આનંદ સાથે તે આગાનું પ્રતિપાલન કીધું! એ શું થયું? મને સૌ કોઈ એકલો રાખવાને શા માટે ચઢાય છે? મારા મનમાં તો આજ બહુ મમ-રાટ થાય છે; કોઈ નથી, કે જેનો આશ્રય લઈ હું વખત કહાડું. એમ શા માટે થયું? આવી રીતે કેટલાક દિવસ જશે! જેનું હું બહું કરવા ગયો, તે તો સૌ મારાથી ભાગતા ફરે છે. કેમ હું કોણ છું?” એટલું કહી વૃદ્ધ મોટો નિશ્વાસ મૂક્યો. એવામાં ચાકરે આવી કહ્યું કે “એ લોક જણ તમને મળવા આવે છે” આવનારા બેઠ બાઈ રતનપુરના ખેડુત હતા. તેમાં જે નહાનો હતો તે ધીરે ધીરે હરીદયાળ શેઠ પાસે આવ્યો ને બોલ્યો “શેઠ આ દેવો તમારા રૂપિયા, એ અમને લલિત બાઈએ આપ્યા હતા. ધણા દુઃખના વખતે એ રૂપિયા અમને મળ્યા હતા, પણ ત્યાર પછી અમે સાંભળ્યું કે એ રૂપિયા માટે લલિત મોહનને ધરમાંથી કહાડી મુકવામાં આવ્યા. એ સાંભળી અમે અમારા ઘર, બાર, દોર, ઢાંખર, સર સામાન સૌ વેચીને આ રૂપિયા એકઠા કીધા છે તે દેવો. હવે અમારે ધરબાર નથી. અમે આ દેશ મૂકી દીધો, હવે કોઈ બીજા દેશે જઈ એ બાઈ મહેનત મજૂરી કરી રળી ખાઈશું. તમે તમારા રૂપિયા લઈ સુખે રહો. લલિત બાઈને ઘરે બોલાવો. અમારાજ વારતે તમારો તિરસ્કાર લલિત બાઈને હવે સહન કરવો પડશે નહિ.” એટલું કહી જીવાન બાળકે શેઠને એક સો રૂપિયા આપ્યા ને કાંઈ પણ બોલ્યા ચાલ્યા વગર ચાલ્યા ગયા. શેઠ તેનો વહેવાર ને વર્તણૂક જોઈ બહુ

આશ્ચર્ય પામ્યા. મનમાં વિચાર થયો કે કેટલાક રૂપીયા ખેડુતને પાછા આપે; પણ લોભી જીવડાની છાતી ચાલી નહિ. એટલામાં વળી એક પુરુષ શેઠની મુલાકાતે આવ્યો. તેણે આવીને કંઈ પણ બોલ્યા ચાલ્યા વગર પ્રથમ તો ઘરનાં બારી બારણાં સઘળાં ઉઘાડાં મુક્યાં. શેઠ, અજણ્યા માણસને આમ કરતાં જોઈ જરા ગુસ્સામાં બોલ્યા, તમે કોણ છો સાહેબ ? જવાબમાં આવનાર પુરુષ બોલ્યો, “ કહું છું શેઠ ” એટલામાં ચાકર હોકો લઈ આવ્યો. આવનાર પુરુષે કહ્યું “ ટેબલ પર મુક ” ચાકર તેમ કરી ચાલ્યો ગયો. વાંચનાર જાણે છે કે હરિદયાળ શેઠ તમાકુ આંખે પણ જોઈ શકતા નહોતા, ઘરમાં લાવવાની પણ મના હતી, પોતાના ઘરમાં નિયમથી ઉલટું કામ થતું જોઈ ડોસો વધારે ગુસ્સે થયા. મંદ અવાજે પરાણાને કહ્યું “ તમે કોણ છો સાહેબ ? બલા આદમી દેખાએ છો ! ” પરાણો જરા હસ્તે મુખે બોલ્યો, “ જરા ધીરજ રાખો શેઠ, કહું છું. ” એટલું કહી ખુરસી શેઠની નજદીક લાવી હુકકાના ધુમાડા કઢાડવા લાગ્યો. ધુમાડો શેઠને નાકે જતાં વધારે ગુસ્સે થયા, આવેલ પરાણો વૃદ્ધ ઉમરનો હતો, વાળ સફેદ થઈ ગયા હતા, પણ શરીરે તંદુરસ્ત અને સ્વરૂપવાન હતો. તે બોલ્યો સાહેબ આપનું નામ તો હરિદયાળ શેઠ કે ?

હરિદયાળ ગુસ્સામાં તપી ગયા હતા; સવાલ સાંભળીને બોલ્યા “ હા સાહેબ માફ નામ હરિદયાળ. સાહેબ આપેનું નામ અને નિવાસ મહેરબાની કરી મને કહેશો ? ”

આવેલ પરાણો હોકકાનો ધુમાડો કઢાડતાં કહ્યો “ સાહેબ, માફ નામ કાશીનાથજી, હું મુંબઈ રહું છું. ગુરદયાળ શે-

કોનો હું સસરો થાઉં.”

હરીદયાળ—સાહેબને હુકકો પીવાની ખુબ ટેવ દેખાય છે ?

કા—જી, હા. શાસ્ત્રમાં લખ્યું છે કે હુકકો નહિ પીવાથી પુન-
ર્જન્મમાં શિષ્યાળનો અવતાર લેવો પડે છે. સાહેબ તેજ બયથી
હુકકો પીવો પડે છે. શિષ્યાળનો અવતાર લેવો પડે તે તો બહુ ખરાબ.

આ વાત સાંભળી હરીદયાળ ખુબ હસ્યા. અને બોલ્યા “ સા-
હેબ આપે શાસ્ત્રનું અધ્યયન ઠીક કીધું જણાય છે.

કા—જી હા, સાહેબ, નવરાશમાં હું શાસ્ત્રોજ વાંચું છું.

હરીદયાળ—સાહેબનું પધારવું અહીં શા વિશેકે થયું છે ?

કા—હુકકો પીતાં પીતાં બોલ્યા “ મારા જમાઇએ તમારી પા-
સેથી કાંઇ રૂપિયા કરજે લીધા હતા, તે આપવા આવ્યો છઉં.”

પૈસા મળવાની કાંઇ પણ આશા પેઢા થતાં હરીદયાળ શેકોનો
ચહેરો તેજ વખતે શાંતી પકડતો હતો, આ વખતે પણ હમજ થયું.

કાશીનાથદત—આહા ! શેઠ આપનું મુખ રાજી થતું જોઇ હું
બહુ ખુશી થયો. અત્યાર સુધી હું સમજતો હતો કે, જાણે હું આ
લોકનો પરિત્યાગ કરી, પરભોકે એક અધારા ઘરમાં, ઇશ્વરની પાસે
મારા કરેલા પાપની કચુલત આપતો હોઉં ! તમારું હસતું વદન જોઇ
મારો તે ભ્રમ ખોટો પડ્યો.

હરીદયાળ શેઠ કાંઇ પણ બોલ્યા વગર લાંબો હાથ કરી બેઠા.

કાશીનાથદતે પાકીટમાંથી ૯૦૦૦ રૂ. ની ૯ નોટો શેઠના
હાથમાં આપી. હરીદયાળ શેઠે અતિ આનંદે નાકે ચશ્માં ચડાવી
ધીરે ધીરે નોટોના નંબર તપાસી ઘણી સંભાળથી તીજેરીમાં મૂકી.

કાશીનાથદત—કેમ શેઠ શરીર તો હવે ઠીક રહે છે ના ? વાર શેઠ, હાલ તમે એકલા કેમ દેખાઓ છો ? આ વિશાળ બયં-કર ધર, તેમાં વળી મોટી મોટી ચોપડીઓ, કાંઈ દિશાએ માણસનો તો અપ્પ નહિ, સન્મુખે ઝાડ પાન વગરનું મોટું મેદાન, સારો દિવસ પવન ફુડ્યા કરે છે, એમાં તમે એકલા માત્ર દેખાઓ છો. આમાં માણસ એકલો કેમ રહી શકે ? હું તો ઘડીક રહ્યો તેમાં મુંઝાઈ ગયો. સાંભળ્યું છે કે તમે ખુબ રૂપિયા એકઠા કીધા છે પણ સાહેબ તમારું સુખ ક્યાં ?

હરીદયાળે કાંઈ પણ ઉત્તર આપ્યો નહિં. કાશીનાથ દત ધીરે ધીરે ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા.

હરીદયાળ શેઠ પોતાના મનમાં બહુ પરિતાપ કરવા લાગ્યા. હાય ! ધણું નાણું પણ સુખ ક્યાં ? અરે ! સુખ, તારો સંબંધ નાણા સાથે હોય તો મારાથી નેગળું કેમ નાસે છે ? નાણા સાથે તારો સંબંધજ ન હોય, તો માણસ તને મુકી નાણા પછવાડે કેમ જીંદગી ગુમાવે છે ? બયંકર વ્યાપાર ! અરે સુખ ! તારે અને નાણાને કાંઈ સંબંધ નથી ? શું હું નાણાની પરવા ન કરું તો મારી પાસે આવશે ? શું અનેક નાણા વગરના મનુષ્યોને પણ તું તારી પછવાડે ફાંફાં નથી મરાવતું ? શું માણસ તારી પછવાડે દોડવા કરતાં નાણા પછવાડે દોડવા વધારે ચાહે છે ? અરે, સુખ ! એટલું તો ખરું કે નાણું હોય ત્યાંજ તારે જવું એમ તો નથી. શું તારી હાલતથી, તારા પરીણામથી, તને મેળવવાના ઇલાજથી અને તને સાચવી રાખવાની રીતથી મને નહિ વાકેફ કરે ? એટલું બોલતાં બોલતાં શેઠની આંખો બંધ થવા લાગી. ધરમાં ધુમાડા જોવા દેખવા

દેખાતાં જાણે પોતાના કરેલા દરેક પ્રશ્નનો કાંઈક જેમી શક્તિથી ઉત્તર આપતું હોય તેમ લાગ્યું. સુખ બોલ્યું.—

“અરે ખુદા ! તારા જેવા પાનરની જીંદગી આ સંસારમાં મારી મુલાકાત માટે નથી, તે તું શું નથી સમજતો ? તારું ધારવું કાંઈક ખરું છે છતાં હું વધારે ખૂલાસો કરીશ. નાણાવાળાનું સુખ જોનારાની આંખો ખોટી હોય છે. મારો નિવાસ શ્રીમંત કરતાં ગરીબના ઘરમાં વધારે છે. મહાલક્ષ્મીની ટેકરી પર, ગુલશન બગીચામાં આવેલા લક્ષ્મીવિલાસ મહેલમાં, જમીનથી ડાહ્યા શીટ ઉંચાઈએ ખીછાવેલા રીંકવાળા પલંગમાં સુતેલા લક્ષ્મીપતીના કલેજમાં વાસ કરવા કરતાં, માંડવી બંદરના પુલ ઉપર ૧૨૦ તોલા આટાની રોટ્તો ૬૦ તોલા દાળ સાથે ચડાવી સાઢી ખીછાવી સુતેલા શખસના કલેજમાં રહેવાનું હું વધારે પસંદ કરું છું.”

“ચાર ઘોડાની ગાડીમાં અમુલ્ય વસ્ત્રાલંકારે શોભીતાં શેઠાણી પ્રિયતમને બગલમાં બેસાડી તોપખાનાને રસ્તે જવાનું લાલીયાને ફરમાવી રહ્યાં છે, તેમના પડછાયામાં જવાનું પણ મને પસંદ નથી ને મારો કોઈ દિવસ ત્યાં હાજરી પણ નથી.”

“મને મેળવનાર, મારી કિમ્મત સમજનાર, મારી સંગતે રહેનાર અને મને ચહાનાર પુરૂષ આ જગતમાં નાણું, જશ, હજજત એ કોઈની પણ પરવા રાખતો નથી.”

એટલું સાંભળતાં ડોસો જગૃત થયા અને આકુળ બપાકુળ જેવા દેખાયા. નોકરને હાંક મારી બોલાવ્યો, ને પુછ્યું. ‘કમળા આવી ?’ નોકરે જવાબ આપ્યો. ‘ના જી.’ એટલું કહી નોકર ચાલ્યો ગયો. વૃદ્ધ મનમાં વિચારવા લાગ્યા. મહા કષ્ટ ! મહા કષ્ટ !

અકરણુ ૬ હું.

X

હવે તો સાફ લાગતું નથી. આ લક્ષ વગરના, ઉદ્દેશ વગરના અને શાંતિ વગરના જીવનમાં સુખ ક્યાં ? સુખ મેળવવા હજારો આશા બાંધેલી પણ એકે એકે કરીને સધળી ચાલી ગઈ છતાં જેના માટે આશાતુર હતો તે સુખ તો જોયું જ નહિ. ઉજવળ આશાતુર લીલા આકાશમાં સ્વતંત્ર વાદળોં માફક બાળ ઉમરનું જીવન કાંઈકે -
મધુમય હતું. સોનાના રાજ્યમાં દુઃખની સત્તા હતી નહીં. વિચાર તો હતો કે વાસના પુરી થશે, આશા મટશે, અને સુખી થઈશ પણ મારી એ ધારણાનું સ્વપ્નું જીવું પડ્યું. ચંડાળ વાસનાને તૃપ્ત કરવા માટે મેં જેમ જેમ કોશીશ કિંધી તેમ તેમ તે વધતી જોરાવર થતી ગઈ. આશા પુર્ણ કરવાના મનોરમાં મેં જેમ જેમ પ્રયત્ન કર્યાં, તેમ તેમ તે ચંડાળ પણ જોરાવર બની અને મને વિદ્વાનના વચનની સત્યતા કરી બતાવી.

॥ આ મ્રતયુતો નૈવ મનોરથા નામન્તોસ્તિ પિજ્ઞાત મિદં મયાત્ર મનોરથાસક્તે પરસ્ય ચિત્તં નજાયતતે વૈ પરમાર્થ સંગી. ॥

મનોરથનો મરણ પર્યંતમાં પણ અંત આવવાનો નથી, અને મનોરથમાંજ અતિ પ્રીતિવાળા પુરૂષનું ચિત્ત કદિપણ પરમાર્થ પ્રાપ્ત રહેતું નથી) એ હવે યથાર્થ મારા જાણવામાં આવ્યું. ત્યારે આ શું જીવન ? કોણે વિચાર કર્યો હતો કે જીવન આવું કઠોરને દુઃખ બરેલું છે ? કોણે ધાર્યું હતું કે સંસારે સુખ તો માત્ર નામ લેવા માટેજ છે ? કોણે ધાર્યું હતું કે આશા માયાવિની ? જીવન સ્વપ્ન મય ! સુખ, સુખ, કરે છે પણ દિવાના ! આ સંસારે સુખ કેવું ?

શાંતી કેવી ? મનુષ્ય તો ફક્ત ખેલવાનું ખીલવણું ! રમકડું માત્ર ! સુખની આશામાં ને આશામાં શંકા મરાવતો સંસાર, સુખને ક્યાં સંતાડી મુકે છે, તેની સમજ પડતી નથી. આશાનો રસ્તો એવોડો મોટો દેખાય છે કે જેની સીમાજ નહીં. સુખ ! આ સંસારે સુખ ! છટ ! સુખ સંસારમાં રહેતુંજ નથી. સૌ છાયા બાહ્ય ? આશાની પછવાડે આશા ! જેની કાંઈ સંખ્યા નહિ. વિચારની ઉપર વિચાર તેની કાંઈ હદ ખરી ! એ સમુદ્રને કાંઈ હશે ? સઘળી મહેનત માત્ર ફાગળ, સઘળી ચેષ્ટા એ વૃથા, અને હૃદયની સઘળી વ્યાકુળતા, વ્યાકુળતા સર્વ વિફળ. ત્યારે જીવવાનું ફળ શું ? અવિશ્યમાં તો ઘોર અંધકાર છેજ. એક આશાનો ફળગો હૃદયમાં હજી સજીવન છે. માળપણમાં જીવતરને રસ્તે એક સંગીની હતી. મોટા અંધકારમાં એક આનંદદાયક દીપક હતો. તે મારા અંતઃકરણની ધણી પ્યારી વસ્તુ હતી, અને મેં ધાર્યું હતું કે તેના હૃદયમાં મારા ઉદાસી હૃદયની સઘળી આશા, હર્ષ અનુતાપ અને અસ્ત જળ દાલ-વીશ. મેં વિચાર્યું હતું કે, મારું શાંતીમય હૃદય તેના હૃદયપર રાખી શાંતોનો લાભ લઈશ. પણ હાચાર તે આશાનો દિપક દિવસે દિવસે નબળો થતો જાય છે.

આ દેશમાં તો સુખ નથી. એવો કોઈ દેશ નહિ હશે કે જ્યાં પેદા થતાવેતજ આશા શાંત થાય ને વાસનાની તૃપ્તિ થાય ? એવો દેશ શું નથી, કે જ્યાં જેનાપર અગાઠ પ્રેમ હોય ત્યાં તેની સાથે મળવું થાય ! જે ઠેકાણે મુલાકાતમાં ભેટ નહિ, જેનો વર્તમાન અતીત, જ્યાં અવિષ્ય નથીજ જેની સીમા નહીં, જ્યાં અંત ના, જ્યાં વદપણ નહિ, આવી નહિ, મૃત્યુ નહિ, બી નહિ,

એવો દેશ શું નહિં ? કાણુ જાણે ! કાણુ ખોલી શકે ? આ જીવન રૂપી સમુદ્રને સામે કિનારે શું હશે તે કાણુ ખોલી શકે ! એજ આશાનો પોટલો બાંધી જીવવું ! વળી એજ આશા એજ માયા ! બ્રમ ! બ્રમ ! બ્રમ !

જ્યારે આશા મટતી નથી, ત્યારે હૃદયમાં એ અભાગણી આશાનો પ્રવાહ કાણુ વહેતો કીધો ! વાસના જ્યારે તૃપ્ત થતીજ નથી, ત્યારે આ અનંત વાસના હૃદયમાં કાણુ ઠાંલવી દીધી !

આ મોટી મોટી આશા અને વાસના માણુસના કેવળ દુઃખ-નેજ વાસ્તે છે. પશુ અવતારમાં જન્મ કેમ નહિ આવ્યો ? એમ થયું હોત તો, આહાર વિકાર અને નિદ્રામાં તો સુખી રહેતે. આ અંતઃકરણ, ચંડાળ વાસના સાથે લડી લડીને ધાયલ થતે નહિં. હમેશાં વિચારના દરિયા સાથેજ લડાઇ કરે તેમાં શું સુખ ? હાપ ! માણુસ અતિશય હુદ્ર, અને અતિશય અસુખી, ઇચ્છામાં જોરાવરને શક્તિ નહીં; ઉઠવા ચાહે પણ પગે લોહની બેડી તેથી તાકાત નથી કે ઉઠે.

----- સંધ્યા સમય એક નદી કિનારે બેઠો બેઠો લલીત ઉપર લખ્યા વિચારો કરતો હતો. થોડી વાર પછી લલીત પાછુંવાળી જીએ છે તો એક નહાની બાળીકા પાણીનો ધડો હાથમાં રાખી ઉભી ઉભી રહે છે. બાળીકા ૧૨-૧૬ વર્ષની ઉમરની સ્વરૂપવાન હતી. આંખો રાતી થયેલી, મેલું શરીર અને અંગે અતિશય મેલું વસ્ત્ર પહેરેલું હતું. માથાના વાળ જાણે કોઇ દિવસ તેલ તો નાખ્યુંજ ન હોય તેવા અને શરીરે કાંઈ પણ અલંકાર હતોજ નહિં. બાળીકાને રાતી સાંભળીને લલિતે પુ-છ્યું. “ કેમ તમે રહે છો ? ” બાળીકા ધણી વારે રાતી રાતી ખોલી

“ધાટે તો કોઈ નથી, મને આ બેડું કોણ ચડાવશે ? તમે જરા ચડાવોને ! ” તેજ વખત લલીત બેડું ચડાવવા લાગ્યો. લલીતે પુછ્યું “ પણ તમે રડો છો શા માટે ? ” બાળાકાએ ‘ કાંઈ જવાબ ન આપતાં પોતાના હાથ ઉંચા કરી ધાયત્ત થએલ પડખું બતાવ્યું તેમજ ઓઢવાનું વસ્ત્ર દુર કરી વાંસામાં લાલચોળ સળ પડેલા દેખાડ્યા. આ સમયે જોઈ લલીતનાં હાડ ધુજવા લાગ્યાં. લલીતે પુછ્યું. “ બોલતો બાઈ આ કસાઈના જેવું ચંડાળ કામ કોણે કર્યું ? ” બાળાકાએ કહ્યું ‘ જે ડોસીના ઘરમાં હું રહું છું તે ડોસીએ. ’

લલિત—તે તમારે શું સગી થાય. ?

બાલિકા—તે તો હું નથી જાણતી.

લલિત—તેણે આવું કામ કેમ કર્યું ?

બાલિકા—મારો એક વાંક થવાથીજ તેણે મને મારી છે. એક સખી સાથે હું આજે રમતી હતી તેથી ઘરના કામમાં જરાવાર થઈ ગઈ તેથી ઝાડુ કહાડવાની સવારણીથી મને ખુબ મારી. હું રોજ માર ખાઉં છું, પણ આજ કાંઈક વધારે થયું છે.

આટલું બોલી બાળકા વધારે રડવા લાગી. લલિતની આંખમાં પણ પાણી આવ્યું. તે બોલ્યો ‘ ત્યારે તમે તેની પાસે શા માટે રહો છો ? ’

બાલિકા—ક્યાં જાઉં વાર ?

લલિત—તમારે કોઈ નથી ?

બાલિકા—ના.

T. J. Patel

.....તે બાળકના માથાના વાળ જોતીજોતી જોલી જે દેશમાં તમારું ઘર
છે, તે દેશનાં શા માણસો તમારા જેવાં બનાં છે ?

એટલું કહી ઘડો માથે ચડાવ્યો પણ શરીરની વેદનાથી બારે ઘડો તે બાળકી બપોડી શકી નહિ. લલિત બેઠ્યો “લાવ તારા ઘડો હું લઉં” ને તારે ઘેર મુકવા આવું.” બાળકીએ બહુ ખેંચતાણુ કીધી પણ લલિત કબુલ થયો નહિ, અને ઘડો લઈ તેણીને ઘેર મુકવા ગયો.

પ્રકરણ ૭ મું.

+

એક બાળકીના બોળામાં માથું મુકી એક બાળક સુતો છે. બાળકી તે બાળકના માથાના વાળ જોતીજોતી બોલો ‘જે દેશમાં તમારું ઘર છે તે દેશનાં સૌ માણસો તમારા જેવાં બધાં છે ?

લલિતે કિતર આપ્યો. ‘હા.’

દેટલીકવાર પછી લલિત બેઠ્યો ‘મહિના તું મારી સાથે આવશે ?’

મહિના—હા.

લલિત—મય તે નહિ કરે ?

મહિના—ના.

લલિત—કદી હું તને મારી તાબુ’ તો !

મહિના—મરીશ.

લલિત—જો કદી હું તને કહાડી મુકું તો !

મહિના—તો પણ મરીશ.

લલિત દેટલીકવાર ચુપ થઈ બેઠો.

પછી મહિના બોલો—‘તારે તમારે પણ કામ નથી ?’

લલિત—ના.

મલિના—ત્યારે તમે પણ મારા જેવા ગરીબ છો ?

લલિત—હા.

મલિના—ઠીક !

થોડીકવાર પછી બાલિકા બોલી “ હું સધળું કામ બાણું છું. તમારું નાનું એવું ઘર હું રોજ લીંપી આપીશ, તમને બાત રાંધી દઈશ, બિછાનું બિછાવી દઈશ, તમારાં કપડાં ધોઈ આપીશ, ફાટેલાંને સાંધી આપીશ અને તમે મારશો તો રોઈશ પણ નહિ. કહો ઠાક કે ?

લલિત બાલિકાની સરળતા જોઈ બહુજ આશ્ચર્ય પામ્યો. “ ઠીક મલિના, તારે ને મારે બહુ સુખ થશે. હું થોડું લખતાં વાંચતાં બાણું છું તે પુરસદને વખતે તને શીખવીશ. ”

મલિનાનું નાનકડું હૃદય આનંદે નાચવા લાગ્યું. જન્મથી આજની સુધીમાં મલિનાએ આવો આનંદ કદી જોયો નહોતો. દુખીથી છોકરીએ સંસારમાં આવીને અવધિ દુષ્ટ વાતો સીવાય, બહી વાતો કદી સાંભળી નહોતી. માર વગર બીજો આઠર કદી મેળવ્યો નહોતો. અને તિરસ્કાર સિવાય બીજો કોઈ બોલ તેણે સાંભળ્યો નહોતો. ગુસ્સા ભરેલા ક્રોધાળ ચહેરા સિવાય આનંદ અને સ્નેહભરેલું મોં તેણે કોઈ દિવસ જોયું નહોતું તેનું નાનકડું અંતઃકરણ સ્નેહથી ઉભરાઈ ગયું અને આંખમાં પાણી આવી ગયાં. બે છાંટા આંસુના લલિતના કપાળ પર પડ્યા. લલિત બોલ્યો “એ શું મલિના ! તું રડે છે શા માટે ?” મલિના આંખો લોહીને બોલી “ હું વિચાર કરું છું કે તમે કોણ હશે ! ”

લલિત વિચાર કરવા લાગ્યો કે “એક બાલિકાને મેં સહેલા-
મથી મેળવી છે. એનું સારી કોશીશથી પાલણુ પોશણુ કરીશ અને
એને લખતાં વાંચતાં શીખાવીશ. મલીના આજ સુધી એક અગોચર
ભૂમીમાં દટ્યએલા હીરા માફક હતી. કાણુ બોલી શકશે કે તેણી એક
દિવસ અમૂલ્ય કોહીનુર નહિં થઈ શકે? તેનું સુંદર અને નિર્મળ
અંતઃકરણુ જ્ઞાન રત્ને ભૂપિત થતાં તે જગતમાં અમુલ્ય થશે તેમાં
કાંઈ સંદેહ નહિં. મલીનાને માખાપ, સૌ હપાત છે; તેની પણ શોધ
કરવી પડશે. આ કામ, મારાં સધળાં કામોમાં મુખ્ય છે. મારા માથા
પર જે ગુરુભાવ આવી પડ્યો, તે ઉઠાવવાની હું પુરતી કોશીશ ક-
રીશ. હજુ મરવાનો સમય આવ્યો નથી; છતાં જે મરું, તો મલી-
નાને સુખી દેખી મરું.”

આ બાળુએ મલીના બેઠી બેઠી સુખનું સ્વપ્ન જુએ છે. મલી-
નાનું સુખ શું? મલીના સારા વચ્ચની ચાહના રાખતી નથી, અલં-
કાર તેણીને જોઈતા નથી, સારું ઘર તે ચાહાતી નથી. અને બસો
ખોરાક પણ તેણીને જોઈતો નથી, મલીના ફક્ત પ્રેમ ચાહે છે. એક
વાર સ્નેહની દ્રષ્ટીએ તેની સામું જુઓ! તેજ અંતઃકરણુ સુખી
થશે. જે ચાર સારી વાતો કરો, તેણી તુરત ગળી જશે; તે કેવળ
પ્રેમનીજ ભૂખી છે. તેને વળી બીજું સુખ શું? તેના ક્ષુદ્ર હૃદયમાં
બીજી કાંઈ પણ આશા નથી. મલીના તેજ આનંદે આજ સુખનું
સ્વપ્નું જોતી હતી. મલીના એક એકવાર લલિતના મોં સામું જોતી.
આહા! મુખ કેવું સુંદર! આવું સુંદર મુખ મલીનાએ કદી જોયું
નહોતું.

પુનેમનો ચંદ્ર આકાશે પ્રકાશી રહ્યો હતો; તારા પોતપોતાના સ્થાને ચળકી રહ્યા હતા, એવા સમયે લલીત, મલીનાના ખોળામાં ઉંઘી ગયો. મલીનાને ઉંઘ આવી નહિ, તેણે તો લલીતનો ચેહરો જ જોયા કીધો. આખર તે ચહેરો ચોર ચોરી કરી ન જાય માટે અંગ પર ઓઢેલા વસ્ત્રના છેડાવતી ઢાંકી દીધો.

આ ઉજડ જેવા જંગલમાં આશાતુર ઉમેદવાર રાજગતી રખડતી હાલતે એકલો શરતો હતો તેના પ્રેમનો આહક ટ્રાઇ હતું નહિ તે હવે મલ્યું.

મેહધુળે કુરંશ.

હઝરત ઉસમાન રદી૦ ના સમયની એક તવારીખી મઝહબી વાર્તા છે. આ વાર્તાનું વળું નિહાયત દીલગસ્પ છે. શરૂ કર્યા પછી પુરી વાંચી જવા વિના રોન નહીં પડે. કીમત દોઢ રૂપીયા.
મેનેજર- પોલિટિકલ લોખીયા.

લાલ દરવાજા-મુઅજ્જવાદ.

વિભાગ ત્રીજો.

પ્રકરણ ૧ લું.

✕

વરસાદની મોસમ શરૂ થઈ છે, આકાશ વાદળાંથી ઘેરાયેલું છે અને રાત દિવસ ઝીણા ઝીણા છાંટાથી વરસાદ વરસે છે. શોકા તુરના હૃદયને ચરચરી છુટે, તેમ આકાશમાં ગર્જના થઈ રહી છે. સઘળાં પશુ પક્ષી પોત પોતાને ઠેકાણે ગએલાં છે, ફક્ત થોડા કાગડા બીંબગેલી પાંખે ઝાડની ડાળા ઉપર બેઠેલા છે. મુંઝમું, ખંખાલા હીલ્લમાં આવેલા બંગાલામાં એક જાલિકા બીજા માળની બારી ઉઘાડી બુકી બેઠી છે. બંગાલાની ચારે બાજુએ સુંદર બગીચો અને પુર્વ પાસે એક સ્વચ્છ પાણીનું બરેલું નાનકડું તળાવ હતું. સરોવરના પાણીની સપાટી ઉપર વરસાદના છાંટા પડતાં કેવો આનંદ ઉપજવનારો દેખાવ થઈ રહે છે ! તે પેલી જાલિકા બીજા મળલાની બારીમાં બેસીને જોતી હતી. જાલિકાના મુખનો દેખાવ કાંઈક ઉઘાંસે હતો. પ્રકૃતિની સાથે મનુષ્યના હૃદયનો કેવો વિશેષ સંબંધ છે ! પ્રકૃતિ હસે તો મુખનો દેખાવ હસતો દેખાય, અને પ્રકૃતિના દુઃખે આખું શરીર દુઃખમય ! કેવી કુદરતી રચના !

જાલિકા ન જાણે તેમ એક ટુટતી યૌવાવસ્થાવાળી કામિની ધીરે ધીરે પછવાડે આવી. કામિની જાલિકાની બાહ્યાવસ્થા પૂરું થઈ દેખાતી હતી ને યૌવનાવસ્થાનો આભાસ શરીર ઉપર દેખાવા લાગ્યો હતો. આશરે પંદરેક વરસની ઉંમર હતી. ધીરે ધીરે આવી જાલિકાની પછવાડે ગુપચુપ બેસી ગઈ. થોડીકવાર બેઠા પછી પોતાના

નાનકા હાથના બંને પંજ એકઠા કરી એક થાપો આસ્તેથી ઓ-ચિંતો બાલિકાની પીઠ ઉપર મારીને બોલી:-

“હું બેન! કેટલો વખત થયાં તારી પછવાડે બેઠી છડું, તેતો તારા સમજવામાં નહિં હોય, કેમ વાર? બોલતો બેન, વાર તને થયું છે શું? આખો દહાડો વિચાર કરતાં કરતાંજ પૂરો કરે છે. બોલતો ખરી બેન તારા જીવને શું થાય છે?”

પ્રેમકુમારી, અણચિંત્યા અવાજે ગભરાઈ ગઈ હોય તેમ દે-ખાઈ. જરા શાંત થઈને બોલી. “ત્યારેજ તો બેન તારામતી, તું ક્યારની આવેલી છતાં મેં જાણ્યું નહિં, કોણ જાણે મને શું થયું છે તેની સમજ પડતી નથી.”

તારાકુમારી બોલી, “ઠીક બેહેન, બાળક સમજાવવાં તને બહુ સુગમ છે, વાર જેનો વિચાર કરે છે તેનોજ કર; બેહેન, એ સ્થાને મારા જેવી સખીનો સમાવેશ થાય નહિ. વાર એતો બધું રહ્યું, પણ આ તાહરું કવીનાઇન પીધા જેવું મેં આનંદમાં લાવીશ કે ઉઠી જઈ? એટલું એટલું કરતાં પણ આંખમાંથી આંસુ જતાં નથી. બેહેન, આ ગુલી ગરીબની ચોપડી તું વાંચી રહી હો તો મને આપ, મને તે વાંચવીબહુ ગમેછે. ગુજરાતી બાપાપર પારસી લખનારનો એટલો બધો કબજો હશે તેતો હું મુદ્દલ જાણતી નહિ હતી. શું મજની બાપા સરળ રાખેલી છે! આજકાલના વાર્તા લખનારા, લખાણ ઉપરથી પોતાની વિક્રતા, લોકો જાણે બારે બારે બોલો જોઈનેજ, કબુલ કરતા હોય તેમ સમજે છે. ખાવાને કીધેલી રોટલી ખાવાના કામમાં ન આવે તો રસોયો કામનો શું? સંસારી લોકો સહેલાઈથી સમજે તેવું લખાણ ગુજરાતી બાપામાં જો વધારે ઉપયોગી થઈ પડે તેવું

લખાયું હોય, તો આ કાબરાજીનું લખાણ છે. શાંત સમુદ્રમાં, ધીમું તરંગ જેમ એક વહનની સંગે આખો આટલાંટીક મહાસાગર ધરી વળે છે, તેમ આ રોહનું લખાણ શરૂઆતથી આખર સુધી એકજ ભાવે, જેવીને તેવીજ સરળતાએ પુરું થાય છે. અરે બહેન, આજના સુધારાના વિવેક પ્રમાણે મેં જૂલ કરી. “કાબરાજી” નામ પહેલાં “મી.” બોલી નહિં, પણ શી ચિંતા છે? સાંભળનાંર તો હું ને તું બેજ છીએ. અને વળી કાબરાજી કંઈ એવા તડાકબડાકીયા સુધારાને આધિન થઇજાય તેવા નહિ હોય. અરે બહેન, દુઃખની શું વાત કહું! કેળવણી વગરનો જન્મ તો પશુ જેવો છે. ઇશ્વરની એટલી મહેરબાની કે.....(એટલું બોલતાં તારાકુમારી શરમાઇ ગઇ,)

ત્રેમકુમારી—બોલને બહેન અટકી કેમ ગઇ? બોલને “પ્રાચ્ય-પતિ વિદ્વાન મળ્યા છે. એજ કહેવું છે કે બીજું? તું સ્વામીવાળી બહેન જેથી જ્યારે ત્યારે મોંપર એનું એજ નામ આવે છે.

“ગુલી ગરીબ” મેં બહુવાર વાંચી છે. બન્ને તું લઇ જ બહેન જ્યારે મારા પિતા હયાત હતા, ત્યારે એ ચોપડી મને પાસે જોસાડીને વંચાવતા. એ ચોપડીના લખનારની તો મારા બાપ બહુજ તારીફ કરતા.”

મુંબઇમાં કન્યા કેળવણી બાજત એ ગૃહસ્થે બહુ બહુ મહેનત કરેલી એવું માહારો બાપ હરવખત કહેતા. જૂના વિચારના લોકો જ્યારે સ્ત્રીઓને કેળવણી આપવાની રીતને નાપસંદ કરી આડે આવતા, ત્યારે એ ખંતીલા ગૃહસ્થે સ્ત્રી કેળવણીના ફાયદા બાજત લોકોને કેવી કેવી ઉત્તમ સમજ પાડી હતી, તેનું માહારા બાપાએ એક વખત, માહરી પાસે નીચે મુજબ વર્ણન કરેલું હતું.”

આ સંસાર માહેલી સજીવ અને નિર્જીવ મળી મધળી ચીજો વણે બાગે માણસોના ઉપયોગમાં આવે છે. માણસો જે જે પ્રાણી પદાર્થને પોતાના ઉપયોગમાં લે છે તે પહેલાં તે પ્રાણી કે પદાર્થને ઉપયોગમાં લેવા લાયક બનાવવો જોઈએ છીએ. ગાડીમાં જોડવાને નવો આણેલો ઘોડો ચાલવાની રીતભાત શિખવ્યા પહેલાં જે શખસ ગાડીમાં જોડે છે, તેના શરીરની સલામતીની ખાત્રી કોઈ આપી શકતું નથી. રીતભાતથી અજાણ્યો ચાકર વિવેક શિખ્યા અગાઉ લાયક ધરનાં યોગ્ય રીતની ચાકરી કરી શકતો નથી. ખાવાની રોટલી આટાને યોગ્ય કેળવ્યા વગર જેવી જોઈએ તેવી થાય નહિ. હાથમાં પકડવાની લાકડી, અને જંગલનું ઝાડ અને કાંઈ છે તો પણ દેખાવમાં મોટો તણાવત છે. જે યોગ્ય કેળવણી આપી નહોત તો એ લાકડી માણસના હાથમાં પકડવા લાયક થાત નહિ. કાપડના તાકા યોગ્ય કારીગરી વગર પહેરવાના કપડાં તરીકે માણસના ઉપયોગમાં આવી શકતા નથી. જરા જેટલી લખવાની કલમ કે પેન્સિલ, જે આપણને સાધારણ જણાય છે તેને પણ યોગ્ય રીતે તૈયાર કરવા પહેલાં કામમાં લઈ શકતા નથી.

જેવી રીતે સંસારના બીજા પ્રાણી અને પદાર્થો પણ યોગ્ય કેળવણી સિવાય નકામાં છે; ત્યારે મનુષ્ય કેજે આ સંસારમાં સર્વોત્તમ સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રાણી ગણાય છે તે કેળવણી વગર પોતાની શરજ યથાર્થ રીતે કેમ બજાવી શકે તે સમજાતું નથી. માટે સાખીત થાય છે કે આ સંસારે મનુષ્ય છાંદગીનો જે હાવો કરનાર પ્રાણી, જ્યાં સુધી યોગ્ય કેળવણી ન લે ત્યાં સુધી મનુષ્યપણાપર શું હક ધરાવી શકે તેની સમજ પડતી નથી.

હવે મનુષ્ય માત્રે જો ફળવણી લેવીજ ઠરે તો સ્ત્રીઓનો મનુષ્યમાં પ્રભાવેશ થાય છે કે કેમ તે આપણે તપાસવું જોઈએ. આ સંસારરૂપી રથ જો ચક્રર વતી ચાલે છે, તેમાં એક ચક્રર તે પુરુષ અને બીજું ચાક તે સ્ત્રી; સ્ત્રી વગર પુરુષ એકલો મનુષ્યમાં ગણાય કે કેમ ? તેની શંકા છે. સોપારી કાપવાની સૂડીનું એક ફળ ગુમ થયું હોય, તો બાકીનું ફળ સૂડી કહી શકાય નહિ, તેમ તેના એકલાથી સૂડીનું કામ પણ થઈ શકતું નથી. કપડું કાપવાની કાતરનું માત્ર એકજ ફળ, તે કાતર કહી શકાય નહિ અને કાતરનું કામ પણ કરી શકતું નથી. આટો પીસવાની ઘંટીનું એક ચાક માત્ર ઘંટી કહી શકાય નહિ, તેમ તેનાથી ઘંટીનું કામ થઈ શકે પણ નહિ.

તેજ માશક સ્ત્રી વગરનો પુરુષ એકલો મનુષ્યમાં ગણાય નહિ, અને મનુષ્ય તરીકેની સંસારમાં પુરેપુરી ફરજ બજાવી શકે નહિ, એટલા માટે સ્ત્રીને પુરુષની અધિગતા કહેલી છે.

હવે જેનું અરધું અંગ સજાળ અને અરધું નિરજાળ, તેવો પક્ષપાતનો રોગી પુરુષ સંસારનાં કાગો માટે નકામો ગણાય. એક ચાક સજાળ ને બીજું નિરજાળ એવી સંસારીક ગાડી વેગને માટે નકામીજ છે.

આ સંસારીક રાજ્યમાં ગૃહ વિભાગે પુરુષ જો રાજા ગણાય તો અધિગતા તેનો માનીતો વજીર છે. જે રાજ્યનો વજીર મૂર્ખ, તે રાજ્યની પાયમાલી નજીકમાં છે.

ઉત્પન્ન થતી સંતતીના મગજમાં બાળ ઉન્મરે ઉતારેલી નીતિની ફળવણી આખી જીંદગીપર્યંત જેરાવર સ્થિતિએ ટકી રહે છે. જ્યાં

મૂર્ખ માતા ત્યાં બાળકોના ભવિષ્યની સારી આશા કદી રાખી શકાય નહિ, અને જે બાળકોના ભવિષ્યના આધારે દેશની ચડતીની આશા, તે સધળા વ્યર્થ જાય છે.

મૂર્ખની સંગત ગમે તેટલો વિદ્વાન હોય પણ પોતાની જાંઘળીનો લગભગ અરધો ભાગ તેને પોતાની, મૂર્ખ ભાર્યા સાથે કાઢાડવો પડે છે તો તેની જાંઘળીના શા હાલ ?

અલખત ફેશનેબલ અને તણકભડાકાંયા નવ જૂવાનોએ પોતાની રહેણી કરણી માફક સ્ત્રી કેળવણીને ફેશનેબલ બનાવી, લાભને બદલે નુકશાન પ્રજાની આંખ પાસે પહેલાં રજુ કરીધું છે, અને તેથીજ પ્રજા, સુધરેલી સ્ત્રી કેળવણી આપવા કરતાં મૂર્ખ રહેવું વધારે પસંદ કરે છે.

ફેશનેબલ કેળવણીએ સ્ત્રીઓની જાંઘળીના જેવા હાલ કરીધા તેનાથી તો જરૂર પ્રજાએ નુકશાનજ જોયાં છે પણ તેથી કાંઈ સંગીન અને વાસ્તવીક કેળવણીને લાંછન નથી.

આટાને સારી રીતે કેળવીએ તો તે સુંદર સ્વાદિષ્ટ રોટલીને માટેજ અને તેમજતાં જો રોટલીના કામમાં ન આવે તો તે કેળવા-એલો આટો બિરડે નાંખવો પડે. ધોણની કેળવણી ગાંડીના કામમાંથી દૂર કરાવતી હોય તો તે નિર્થક છે. તેમજ સંસારીક કામકાજમાં ઉપયોગી કાર્ય સ્ત્રી કેળવણી માટે ઘણાં જરૂરનાં છે, અને કેળવણી જો તેનાથી ઉલટાં લક્ષણ આપતી હોય તો તેની કેળવણી સ્ત્રીઓને નુકશાન કરનારી છે.

બુટ રોટાકીંગ પહેરતાં શિખવું, હાથમાંથી પડી ગયેલો રૂમાલ

ધણી પાસં લેવડાવી, ધણીને સબ્યતા શિખવવી, વૃદ્ધ સાસુસસરાને જૂના જમાનાનાં મૂર્ખ સમજી તેનું અપમાન કરવું, જરા જરા બા-
બતમાં સ્વભાવને ચીડાઇ જતાં શિખવવો, તખીયતને નાજૂક બનાવતાં
શિખવવી, ત્રણુની આવકને તેરનો ખરચ કરતાં શિખવવું, ઘરમાં ખી-
ચડી ખાવાના સાંસા ને ચશમા ચડાવી, ચાલીશ રૂ. ની સાડી ખ-
રીફતાં શિખવવું, સ્વામી જરા પણ મરજી મુજબ ખર્ચ કરતાં અટકાવે-
તો તે આંખોની બમર ચડાવી મીઝજને મુરસીદાબાદ જતાં શિખવવું
બાળકોને અર્ધા પેટે આટો પૂરો પડતો નહોય ને પાડોશજીના જેવાં
કંકણ માટે હઠ કરતાં શિખવવું, રાંધવા પકાવવાના જ્ઞાનને બબરચી
કે રસોયાને સ્વાધીન કરી, ઇઝીયેરપર સૂતાં શિખવવું, સંધળાં કુટુંબની
તંદુરસ્તીનો જેના ઉપર આધાર, એવું જરૂરી પાક શાસ્ત્રનું કામ
તેને હલકું સમજી સોગડાંની બાજીમાં કોશલ્ય શિખવવું, (સંસારમાં
હી અને પુરૂષ સરખા હકનાં મનુષ્યો છે માટે બેઉના સરખા હક
છે. હી કાંઇ સંસારમાં ગુલામ થવાજ સરજાએલી નથી, અથવા
હમેય માટે પુરૂષની તાબેદારી કરવામાંજ હીએ જીંદગી ગુમાવવાની
નથી. બીજાં કાર્ય પણ હશે.) ” આવા આવા વિચાર કરતાં
શિખવવું, વગેરે આજની જે ઉછાંછળી કેળવણીનાં પરિણામ છે તે તો
ખરેખર તિરસ્કારને લાયક છે.

એનાથી તો પરિણામ એ આવે છે કે જે હવા તંદુરસ્તી સુધા-
રવાને લાગ્યા તે ઉઝડી દુઃખલયક થઇ પડી. ઉછાંછળી કેળવણીનું
જાણે હી પુરૂષોના સરખા હક સાખીત કરવામાં ગૌરવ સમાયેલું
હોય એવું નવા સુધારાનું માનવું છે. શું સરખા હક
નથી વાર ? પુરૂષ પગવતી ચાલે છે ને હી શું હા-

થવતી ચાલે છે ? પુરૂષ મોંથી ખોરાક ખાય છે તો સ્ત્રી શું મોંથી નથી ખાતી ? પુરૂષ ઘાંતથી ચવાણું ચાવે છે ને સ્ત્રી શું જીભથી ચાવે છે ? પુરૂષો કાને સાંભળે છે ને સ્ત્રીઓ શું આંખે સાંભળે છે ? સંસારમાં કયા હકો યોછા વધતા છે ? બાકી સરખા હક કરવાને પ્રયત્ન કરનારાએ એમ નથી સમજવાનું કે ૧૨ માસ બાળકને માએ ધનડાવ્યું એટલે હવે બાળ બાર માસ બાપ ધવડાવે ! અથવા બે બચ્ચાં માએ ગર્ભમાં રાખ્યાં તો હવે બે બચ્ચાંને ગર્ભ બાપે ધારણ કરવો ! આવા સરખા હક આપવાની સત્તા તો સંસારમાં નથી.

માટે સ્ત્રી વર્ગ આ સંસારમાં પુરૂષના કામમાં બહુ મદદ કરનારો છે અને એવી મદદ આપવાની શક્તિ, લાયક કેળવણી વગર આવતી નથી; માટે સંસારમાં સ્ત્રી કેળવણી ઉપર જ્યાં સુધી પુરેપુરું લક્ષ આપવામાં નહિ આવે, ત્યાં સુધી સંસાર સુધારવાની આશા ફેગટ છે. ”

“ આવી રીતે એ ગૃહસ્થના વિચારેનું રહસ્ય મારા બાપ મારી પાસે ધણી ધણીવાર કહેતા હતા. ”

“ વાર એ બધું તો ફીક, પણ આ તારા હાથમાં કાગળ કેવો બેન ? નહિ નહિ છુપાવ નહિ; એ તો મને વાંચવા દેવોજ પડશે. ”

તારાકુમારી—લે બેન તારાથી વગી છાનું શું ? લે આતો એમનો કાગળ છે. તું હરવખત કહેતી હતી કે તારા સ્વામી કેવાક વિદ્વાન છે ? આ તેથીજ તારી પાસે વંચાવવા આવી છું. તું મોટેથી વાંચ અને હું સાંભળું—

કમળપુર.

શ્રીમતી તારાકુમારી

અશાહ.

પ્રિયતમાસુ.

“ પ્રિયા ! તું શું બાણુતી હશે કે વિયોગને કીડો હાડખીન્ન-
રમાં પેસી શું નુકશાન કરે છે ? તારા વિયોગથી માહરા દિવસે
કેમ નીકળતા હશે તેનો તને શું અનુભવ વાર ? વાદળાંથી ઘેરા-
યેલું આકાશ, સૂર્યના પ્રકાશને પૃથ્વી ઉપર આવતા અટકાવ થવાથી
પૃથ્વી ઉપરનો અંધકાર, અને રાત દિવસ ઝીણા ઝીણા વરસાદથી
વિયોગી મનુષ્યના અંતઃકરણમાં ઉત્પન્ન થતા વિચારો, આવા
તરેહ તરેહના તરંગ મનમાં લાવી હું ધરતી ખારી પાસે ખેડો
ખેડો તે ચોપડી વાંચવા મિથ્યા પ્રયત્ન કરું છું તેની તને શું ખબર
પ્રિયા ? વાદળાંથી જેવો દિવસ અંધકાર, પ્રાણુની અંદર તારા
વિયોગે તેવોજ અંધકાર છે. એકાદ ચોપડી વાંચવાને ઇચ્છા કરું,
પણ અંતઃકરણમાં તારા વિયોગના વિચારો સીવાય બીજા વિચાર-
નોની જગા નથી ! તેથી વાંચવું નિરર્થક ! તરત કંઠાળો આવ્યો
ને ચોપડી હતી લાંબી ત્યાં ! અરે દેવ સ્ત્રીમાં પ્રેમતી એટલી પ્રગળ
આકર્ષણ શક્તિ ? પ્રેમતાજ મસાલાથી દેહનું અંધારણ ? એટલાજ
માટે ચોક્કસ સંપ્રદાયકર્તાને સ્ત્રી (શકતી) જાતીમાં ગણેલ હશે.

પ્રિયા, આજ વિયોગી સર્પના ઝેરી ડંખથી અંતઃકરણ ધા-
યલ થયેલું હોવાથી, આનંદની વાત લખતી સાંભરતી નથી. અંતઃ-
કરણમાં વિયોગતાજ ઉભરો ઉઠે છે; અને જીવન અત્યંત ભારે ભારે
લાગે છે. લાંબો વખત એજ રિથિતિમાં કહાડ્યો, ચિરકાળ વિચાર

સાગરના મોજાં સાથે લડી લડીને દિવસ કઢાડું છું. સુખ હતું ક્યાં ? જે દિવસથી પ્રિયાનો વિયોગ થયો તે દિવસથીજ સુખનાં ખારખાં બંધ થયાં છે. પ્રિયા, ક્યાં તું અને ક્યાં હું ! તારૂં હસતું વદન ફરીથી જોવા માટે અંતઃકરણ કેટલા કેટલા ઉછાળા મારે છે ! આવી રીતે માહરા દિવસ કેમ જતા હશે ? પ્રિયા, તાહરો પ્રેમ મને એટલો યાદ આવે છે કે મારા નેત્રના તેજથી તને જુદી રાખતાં મારી જીંદગીનો ભરસો નથી ! હેં ! પ્રિયા, આમાં શું મારો કાંઈ દોષ છે વાર ? હું ક્યાં, જગતને એક ખુણે એકલો પડેલો ! મને કાણુ જાણખતું હતું ? તારા પ્રેમે મને જાણખ્યો, તે મને હસાવ્યો, તારા પ્રેમે હૃદયમાં અમૃતનો ઝરો ઉધાડ્યો, અને પ્રેમની દોરીથી તે મારા દિલને બાંધ્યું તેમાં માહરો દોષ શું ?

જા માટે તારા ઉપર એટલી ચાહના રાખું છું ? આ પ્રશ્નનો તુંજ ઉત્તર આપ. લોકો કહે છે કે “ રૂપ, ગુણ ઉપરથીજ પ્રેમ જન્મે છે ” મને તો તે પણ ઠીક લાગતું નથી. તારા પ્રેમે મને એટલા જોરથી બાંધ્યો કે હવે હું તને અંતઃકરણથી વેગળા કરી શકતો નથી.

એક નવા ખખર તને જણાવું છું. મારા મિત્ર હેમંતકુમારની સગાઈ થવાની વાતચીત ચાલે છે. નવ દીપની પાસે આવેલા રતનપુર ગામમાં એક કમળાગૌરી નામે કન્યા છે તેની સાથે સગાઈની વાત છે. મિત્રના લખવાથી જણાય છે કે કન્યા ખડુ સુંદર અને ગુણવંતી છે. પોતે ધણી ફેળવાએલી અને શ્રીમંત પિતાની પુત્રી છે. તેનો બાપ, પિતા સાથે ઝઘડો કરી ઘરમાંથી નાસી મયો છે.

હાલ એજ વાંચવા યોગ્ય એક પુસ્તક મોકલીશ, તે ધ્યાન રાખી વાંચજો. ”

લી. તારો,

પ્રેમાધિન.

પત્ર વંચાઈ રહ્યા પછી તારાકુમારી બોલી. “કેમ એન તારો શું વિચાર છે? હું હવે તેમની પાસે જઈશ?” પ્રેમકુમારી બોલી,

તારાકુમારીને હસવું આવ્યું, ને બોલી “હવે જહન તારી વાત કહે છે, કે કાંઈ ઇનામની આશા છે? એક ઠોસો જોઈશે કે ચુમી, બોલ વાર?”

પ્રેમકુમારી—તારી પાસે તો, ખેડનો એકજ બાવ હશે?

તારાકુમારી—સધળાની પાસે નહિ, એક બે જણ સિવાય.

પ્રેમકુમારી—ના જહન ઠોસો આવેા મને નહિ પાલવે.

તારાકુમારી વધારે નહિ બોલતાં બે હાથે પ્રેમકુમારીનું મોં પકડી સ્નેહ ચુમી લીધી ને કહ્યું “બોલ હવે તારા લલીતની વાત કહે”

પ્રેમકુમારીનું મુખ લાલ થઈ ગયું, આજ સુધી આ વાત મેં કાંઈને કહી નથી ને આ ક્યાંથી જાણી ગઈ?

તારાકુમારી એ સધળું સમજી ગઈ ને બોલી, “જોલને જહન છાનું શામાટે રાખે છે? એમ કહી કાંચળામાંથી એક કામળ કહાડી બતાવ્યો તેમાં ૫—૬ જગાએ પ્રેમકુમારીના હાથેજ લખેલું હતું “લલીત અને પ્રેમકુમારી” બોલ આ કોના અક્ષર? એટલું

કહી વળી ફરી સુંબન કીધું. જહેન, બોલ શા માટે બોલતી નથી ? હું તો તારી સખી છું, વળી તારી જહેન, મારી પાસે લાજ શેની ?

પ્રેમકુમારીએ પછી અથથી તે ઇતિ સુધી સધળી વાત કહી. અમે રતનપુરમાં કેવાં સુખી હતાં, કમળાગૌરી વિશે તારો સ્વામી હખે છે, તે મહારી વહાલી સખી લલીત તેનો સગોબાઈ. તે મને શિખવતો, મારાપર કેટલોક પ્રેમ રાખતો, પછી મહારી મા મરી ગઈ આપ સન્મારી થઈ ગયા. લલીતને એના આપ સાથે ટંટો થયો ને તેણે પણ ઘર મુકી દીધું પછી હું અદિં આવી. અત્યાર સુધી લલીતના કાંઈ ખબર નથી. આટલી વાત સાંભળતાં તારાકુમારીની આંખમાંથી આંસુ ખરવા લાગ્યાં.

અકરણ ૨ જી.

X

રસ્તાનાં અનેક દુખ સહન કરીને લલીત મગીનાને લઈને સુંબઈ આવ્યો. સુંબઈમાં લલીતનો એક કાંઈ રહેતો હતો. તેનું નામ કૃષ્ણદયાળ હતું ને સુંબઈમાં તે એક જાણીતા ડાકતર હતા. કૃષ્ણદયાળ અને હરિદયાળ બેકે એક બે મળથી ઉલટી પ્રકૃતિના માણસ હતા. હરિદયાળ કૃષ્ણ અને લોભી હતા. કૃષ્ણદયાળ ઉદાર અને સખી હતા. હરિદયાળ ગંભીર સ્વભાવવાળા હતા. અને કૃષ્ણદયાળ ગંભીર શું કહેવાય તે જાણતાજ નહોતા. હમેશાં આનંદી સ્વભાવે રહેતા હતા. કૃષ્ણદયાળની ઉંમર આશરે ચાલીશક વરસની હતી. શરીરે કઠાવર અને સુંદર ચહેરાના હતા. કેટલાક વરસ પહેલાં કૃષ્ણદયાળની સ્ત્રી કોલેરાથી ગુજરી ગઈ હતી, ને ત્યાર પછી તેણે ફરીથી વિવાહ કરવાનો વિચાર રાખ્યો નહિં હતો. તેને કાંઈ સંતાન

હતું નહિ. જ્યારે લલીત મલીનાને લખતે કાકાનું ઘર પૂછતો પૂછતો આવ્યો, ત્યારે કાકા એક પાર્ટીમાંથી આવીને કપડાં ઉતારતા હતા, લલીતને તદ્દન મેલાં વસ્ત્રથી ઘરમાં આવતો જોઈને કાકાએ કહ્યું “બાહાર જાઓ બાપ ! આવાં ગંદા વસ્ત્રથી ઘરમાં પ્રવેશ કરવાનો હુકમ નથી.” ત્યાર પછી પોતાના બાપના પુત્રને ઝોળખતાં જ રહે બપો હાવમાવથી બોલી ઉઠ્યા “કાણે લલીત ? તું. અર્થ કેવો બેટા ?” લલિતે સંક્ષેપથી પોતાની હકિકત કહી.

કાકા—શું બાપાએ તને ઘરમાંથી કહાડી મુક્યો ? અરેરે ! કેવું ધાતકી કામ !

લલીત—નહિ કાકા મને કહાડી મુક્યો નથી, હું મારી મેજેજ ચાલ્યો આવ્યો છું.

કાકા—ખુબ સારું કીધું બેટા, હું તને જોઈને ખુબ ખુશ થયો. તું હવે મારી પાસેજ રહેજે, બાપા પાસે જવાની કાંઈ જરૂર નથી. અરેરે ! બેટા, તારી આવી હાલત કેમ ? શરીરે ઢગલાખંદ મેલ, વસ્ત્ર મેલાં શું તું બાપા પાસે જમીનમાં હળ ખેડતો હતો ? અરે રામ ! એટલું કહી પોતાના ચાકર હરીને બોલાવ્યો. “હરી, એ હરી.”

હરી, શેઠનાં વસ્ત્ર રાખતો હતો, પોતાનું કામ કરી માથું ખંજવાળતો ખંજવાળતો શેઠ પાસે આવ્યો. શેઠે કહ્યું “જો હરી, આ બાપને ઝોળખે છે ? એ મારા બાપનો પુત્ર છે, તેની સાથે વિવેકથી રહેજે, કાલે સવારે તેને નહવડાવી ધોવડાવી સાફ કરજો.” હરી બોલ્યો, “પણ શેઠ, ચાર ગોટી રીમીલનો સાથુ જોઈશો.”

પછી શેઠે, મલીના તરફ નજર કરી લલીતને પૂછ્યું” આ બાપ કાણ છે બેટા ?

લલીત--એ એક ગરીબની બાળકી છે. જે ઘરમાં તેણી હતી ત્યાં બહુ દુઃખ પામતી હતી, તેથી મારી સાથે લાગ્યો છું. એ બાપ બહુ સાફ માણસ છે એને હું બચાવીશ ગણાવીશ.

કાકા--તે તો તેણીના ચહેરાથીજ જણાય છે. બાપો, બેટા ! તમે પણ મારા ઘરમાં સુખે રહો. એમ કહી આરામ માટે અલગ મકાનમાં જવા કહ્યું.

અકરણુ ૩ જી

૧

મલીનાએ જે જે વિચારો ધારેલા તે સમજાવે તેમજ ઉત્તરો પણ એક ઇચ્છા પૂરી થઈ નહિ. તેણીએ ધાર્યું હતું કે લલીત અને હું એક નાનકડા ઘરમાં સાથે વાસ કરીશું, ત્યાં લલીતને બાત રાંધી દેશ, બિછાનું પાથરી દેશ, અને સુતીતિએ શ્રદ્ધાપૂર્વક લલીતની સેવા કરીશ, પણ તે માંહેનું કાંઈ પણ થયું નહિ, તેજ મલીનાને મોટું દુઃખ હતું. બાત રાંધવાને વાસ્તે તો રસોયો તૈયાર છે, બિછાના વાસ્તે ચાકર નોકરો છે, મલીના કાંઈ પણ કરવા પામતી નથી. આ મલીનાને સાફ લાગતું નહોતું. લખતાં વાંચતા તેણી શીખી રહી હતી.

“આમ જા માટે થયું ? મેં જે વિચાર્યું હતું તે તો થયું નહિ, નોકર ચાકરની મને શું જરૂર છે ? સારાં વખાલંકાર કોને માટે ? આ સમજાં મારે માટે આટલી તબયીજ જા માટે કરે છે ?

આ સમજું આમ શા માટે થયું ? ” સંધ્યા સમયે પોતાના ઘરમાં બેઠી બેઠી મલીનાં એ પ્રમાણે વિચાર કરતી હતી, એટલામાં લલીત આવ્યો. મલીનાની પાસે બેશીને બોલ્યો “ મલીના શું વિચાર કરે છે ? આજ કેમ ઉદાસ દેખાય છે ? ” મલીના આજ સુધી દિલના વિચાર બતાવતી નહોતી. આજે બોલી, “ જરા ઉદાસ તો છું.”

લલીત—કેમ વાર ?

મલીના—તમારે માટે તો હું કાંઈ કરી શકતી નથી, શા માટે હું તમારે માટે કાંઈ પણ ન કરી શકું ?

વિનય ભાવે લલીત બોલ્યો ‘ વાહ ! એ માટે ઉદાસ શા માટે થાય છે ? કાંઈ ચિંતા નહિ, તારું બેસન તૈયાર થયું ?

મલીના—હા તૈયાર છે. એટલું કહેતાંમાં મલીનાની આંખમાં પાણી આવી ગયાં. મનુષ્યનાં અંતઃકરણમાં અજણપા સ્થાનકે, કેટલો ગંભીર ભાવ છુપાયેલો છે તેનો નિર્ણય થવો અશક્ય. કોણ જાણે શા કારણથી પ્રાણનું અજણપું સ્થાન સદસા ડામાડોળ થવા લાગ્યું અને આંખોના બે પોપચાંએ તે વાત જાહેર કરી. આ અગમ્ય આપાર કોણ સમજી શકે ? મલીના કેમ રોઈ તે કોણ બોલી શકે ?

બીજે દિવસે લક્ષ્મીનંદન શેઠના ઘરનું કૃષ્ણદયાળ શેઠને ત્યાં સઘળાં માણસોને જમવાનું આમંત્રણ હતું અને શેઠની પરેલની વાડીમાં ચાલી બોજનનું સ્થાન મુકરર છીધું હતું. મલીના ત્યાં જમવા જવા ખુશી નહોતી પણ કૃષ્ણદયાળ શેઠના આગ્રહથી કમુલ થઈ; અને પોતાના સાધારણ વસ્ત્ર પહેરી પરેલની વાડીમાં મંડ. પરેલની વાડીમાં સાચા સાચા શ્રીમંતનાં ઘેરથી તરેહ તરેહના વસ્ત્રાલંકારો

પહેરી સ્ત્રીઓ આવી હતી. આખી વાડીમાં એક ઉત્સવ જેવું થઈ રહ્યું હતું. આટલી બધી સ્ત્રીઓ એક સાથે એકઠી થયેલી મલીનાએ અગાઉ કોઈ વાર જોઈ નહોતી. તરેહ તરેહના રંગ ખેરંગી ચીનાઈ ગાજનાં વસ્ત્રો અને સુવર્ણ, હીરાજડીત અલંકારોનું વર્ણન કોણ કરી શકે ? જપાનીસ ગાજ, રેષનબ્લો અને ધુપ છાંયના કલરની સાડીઓ, હાથમાં હીરાજડીત ચુડી, વાળમાં મોગનંદ સીંચેલા, અને સેન્ટની સુગંધમાં વસ્ત્રો ખેહેડી રહેલાં, એવી ગર્વભરી, મદોન્મત્ત, ઝળવણીના અભાવે પોતે સર્વમાં માન ભોગવતી પદવીમાં ઉભી ઉભી, અરમપરસના ડેસનો સુકાખલો કરે છે, ત્યાં બિચારી સામાન્ય માદાં વસ્ત્રોથી, અલંકાર રહિત ગરીબ મલીના, ગણતીમાં પણ કેમ ગણાય ? હાય ! ગરીબાઈ, સંસારમાં તારી પણ શું સ્થિતિ છે ? લક્ષ્મીદેવીના તેજમાં તારા ગમે તેવા સદ્ગુણ હોય તો પણ કેવા ઢંકાઈ જાય છે ! આ સંસારે શ્રીમંતોના વાસંમાં તું એક ખરેખર કાંટા તુલ્ય છે. વાહ પૈસો ! વાહ ! શું તારા અદ્ભૂત પરાક્રમ ! લક્ષ્મીદેવી, ખરેખર તારા વગર સંસાર સુનો છે, તારા પરાક્રમથી કોઈ પણ કામ દુનિયામાં એવું હોય કે જે ન થઈ શકે ? કોઈ પણ ગુણ દુનિયામાં એવો છે કે જે તારી મહેરબાની વગર ગુણ તરીકે ગણાય ? કોઈ પણ દોષ દુનિયામાં એવો હશે કે તારી મહેરબાની હોય તો જાહેર થઈ જાય ? કોઈ પણ પરાક્રમ તારી કૃપા વગર આ સંસારે પરાક્રમમાં ગણાતું હશે ? કોઈ પણ ડહાપણ આ જગતમાં તારી મહેરબાની સિવાય ડહાપણ તરીકે ગણાતું હશે ? પ્રણામ ! પ્રણામ ! પરાક્રમી ચંચળાદેવી, તને સાષ્ટાંગ પ્રણામ ! જમણના મેળાવડામાં મલીના બિચારી ગરીબડી સ્થિતિએ, અહીંથી તહીં ને તહીંથી અહીં ફર્યા કરે છે, પણ કોઈ જમા પર પોતાને

અહેસરતી સંગત મળતી નથી; જેથી ઉઘાસ થઇ એક બાજુને ખૂણે વાડીમાં ધુવારો હતો ત્યાં જઇ બેઠી.

દશ દશ, બાર બાર ગવીંતા રમણીઓનું ટાળું મળી પંરૂપ-રમાં આનંદની વાતો કરતું, “ તમારો સ્વામી તમારી ઉપર કેવો પ્રેમ રાખે છે ? આ સોનાની ચુડી ક્યાં ધડાવા ? કાનજી માલજીની ચુડી આજ કાલ બહુ વખણાય છે. તમને વાદળી રંગની સાડી સારી શોભે. ” વગેરે વાતોના ગપાટા ચાલી રહ્યા હતા, એ વખતે એક મંડળની અંદર બે સ્ત્રીઓ નવી દાખલ થઇ; એક સપુર્ણ મોવન અને એક કાંઠક બાળીકા. મલીનાએ તે બાળીકા તરફ નજર નાખી, કારણ કે તે શાંત ચહેરાની દેખાતી હતી. આ બાળીકાના જેવું સ્વરૂપ મલીનાએ અગાઉ કદી જોયું નહોતું. સૌ સ્ત્રીઓ આ બાળીકાને જોતાં સાથ પોત પોતાની વાતો બંધ કરી તેના રૂપ સામું જોઇ રહી. બાળીકાના શરીરે ઘણો અકાર તો હતો નહિ પણ જે હતો તે બહુ કિમતી હતો. બાળીકાએ પોતાની સાથેની યુવતીનો હાથ પકડી ધીરે ધીરે મલીનાની પાસે બેઠક લીધી. મલીના બિચારી ગરીબ સ્થિતિમાં. શ્રીમંતોની સ્ત્રીઓ તરફથી જરા તિરસ્કાર થએલો જોઇ આંખમાંથી આંસુ પાડવા લાગી.

પેલી બાળીકાએ એ આંસુ જોયાં. વાંચનારને એ બાળીકા અને યુવતીની ઝોળખાણ આપવી અગત્યની છે. બાળીકા તે પ્રેમકુમારી અને યુવતી તે તારાકુમારી. મલીનાની આંખે આંસુ જોઇ પ્રેમકુમારી બોલી. “ બહેન તમે રૂઓ છો કેમ ? ” પ્રેમકુમારીનો માયાળુ સ્વભાવ જોઇ મલીનાએ જવાબ આપ્યો “ નહિ. બહેન, રોતો નથી ” એટલું કહી બીજી વાતો કરવા લાગી.

મલીનાએ પોતાનો સઘળો વૃતાંત અથથી ધતિ સુધી પ્રેમ-કુમારીને કહ્યો; જન્મવાનો વખત થઇ ગયો હતો છતાં મલીનાની વાત બેઉ સ્ત્રીઓ સાંભળતી હતી. વારંવાર મલીનાની આંખમાંથી આંસુ પડતાં હતાં. જન્મવાનો વખત થઇ ગયેલો હતો એટલે ત્રણે જણી જન્મવા ઉઠી. પ્રેમકુમારીએ તારાકુમારીને જરા આગળ કરી પછવાડે મલીના ને પ્રેમકુમારી બે રહ્યાં. મલીનાના બે હાથ પકડી પ્રેમકુમારી સજ્જન નયને બોલી “બહેન ! તું મારો એક વાત કબુલ રાખશે ?” મલીના બોલી “હા બહેન.”

પ્રેમકુમારી—મને અલંકાર પહેરવાની ઇચ્છા નથી. અને ઇચ્છા હોય તો મારે ત્યાં બીજા પણ છે. બહેન, કદી આ મારા ગળામાં પહેરેલા જે સામાન્ય અલંકાર છે તે તારા ગળામાં નાંખું તો તને કાંઈ માહું લાગશે ? શું બહેન બહેનને, ઉપહાર નહિં આપતી હોય ?

મલીના કાંઈ પણ બોલ્યા વગર ઉભી રહી. પ્રેમકુમારીએ શરીરના સઘળા અલંકાર મલીનાને પહેરાવી દીધા. અને પછી બેઉ જણી જન્મવા ચાલી ગઇ.

અકરણ ૪ થું

૪

સાંજના ૪-૫ વાગતાં મલીના ઘરમાં આવી. પ્રેમકુમારીએ આપેલા અલંકારથી સુશોભીત થયેલી મલીના લલીતની સામે આવી ઉભી રહી અને બોલી. “કેમ મનં ઝોળખો છો ?” લલીતે મલીનાને આવડ વેશમાં ક્યારે જોઈ નહોતી, આજ અલંકાર પહેરેલાં હોવાથી

પ્રેમકુમારીએ શરીરના સઘળા અવગાર મલીનાને પહેરાવી દીધા...

મલીનાનું સૌંદર્ય ધણું વધેલું હતું. લલીત બોલ્યો, “ આ સધળું તને કાણે આપ્યું. ”

મલીના—તમારી માફક માયાળુ મનુષ્ય એક બીજું પણ મેં જોયું તે પણ મરાપર બહુ પ્રેમ રાખે છે.

લલીત—હું તારા પર માયા રાખું છું, એમ કાણ બોલ્યું ?

મલીના—કાણ જાણે તેતો હું નથી જાણતી, પણ તમારી પ્ર-
માણેજ માયાવંત એક મનુષ્ય આજ મેં જોયું.

લલીત—તેમનું નામ શું ?

મલીના—પ્રેમકુમારી.

લલીત—પ્રેમકુમારી ! કાણ ? પ્રેમકુમારી !

મલીના—તેતો હું જાણતી નથી. તમારે શું તે નામ સાથે કાંઈ ઓળખાણ છે ?

લલીત—તેની ઉંમર કેટલી ?

મલીના—મારા કરતાં કાંઈક મોટી દેખાય છે, પણ તેણી ધણીજ સ્વરૂપવાન છે.

લલીતનું શરીર કાંપવા લાગ્યું, રગે રગે લોહી ફૂંદવા લાગ્યું. લલીતની પહેલાંની સ્મૃતિ સધળા આજ જગૃત થઈ. સમુદ્રના તરંગ માફક વિચારના તરંગો ઉછાળા મારવા લાગ્યા, હૃદય આનંદથી ઉ-
ભરાઈ જવા લાગ્યું, પ્રેમકુમારી મુંબઘમાં ! જે પ્રેમકુમારી લલીતની બાળ સખી, જે પ્રેમકુમારી લલીતના અધકારનો સૂર્ય, ઉદાસીમાં હા-
સ્ય, નિરાશાની આશા, તે પ્રેમકુમારી આજ મુંબઘમાં ! એવો એક પણ દિવસ નથી કે જે દિવસે લલીતે પ્રેમકુમારીનો વિચાર કીધો

નહિં હોય ! એવી એક પણ રાત નથી કે, સૂતાં સૂતાં લલીતે પ્રેમ-કુમારી માટે દીર્ઘ નિશ્વાસ નાંખ્યે. ન હોય ? લલીત કેટલા કેટલા વિચારો કરતો હતો પણ પ્રેમકુમારીનાં વાત સાંભળતાં બીજા વિચારો દુર થઇ ગયા. જ્યારે લલીત એકાંતમાં સૂતો સૂતો રાતે ગંભીર આ-કાશ માંહેલા ચળકતા તારા સાથુ એકી નજરે જોઇ રહેતો ત્યારે વિચારતો કે હમણાંજ પ્રેમકુમારીનાં ચક્ષુ જેવા પેલા બે પ્રકાશિત તારા માહારા તરફ મીઠી નજરે જોશે. જ્યાર મધ્યાનના કડકડતા તાપે કાયર થઇ લલીત, વૃક્ષની છાંયા તળે સૂતો, તો જાણે પ્રેમકુમારી તેના અંતઃકરણમાં શાન્તિનું જળ ફોડતી હોય તેમ બાસતું તેજ પ્રેમકુમારી આજ સુંખમાં ! એવું વિચારતો વિચારતો લલીત એક બગીચાની અંદર ગયો.

તરેહ તરેહનાં સુગંધી પૂષ્પાની સુવાસથી બગીચામાં બેસનાર મનુષ્યનાં દિલ આનંદ પમે છે. વણા લોકો પોતાની તંદુરસ્તીના સંરક્ષણ માટે બગીચામાં આવના હતા. કેટલાએક ખાંડાપર બેઠા બેઠા આનંદની વાતો કરે છે, તો કેટલાક ઘરમાંથી લાવેલી સાદડી બિછાવી તેપર બેઠા બેઠા ગંજશનાં પત્રાંથી ખેલ કરે છે કેટલીક જગાએ સ્કુલ અને કોલેજના વિદ્યાર્થીઓ તરેહ તરેહની વાતો કરે છે. કોલેજના વિદ્યાર્થીઓને કાતો કરવાનો વિષય હાલ “ ધર્મ અને ઇશ્વર ” ધણેભાગે જેવામાં આવે છે “ આ જગતની ઉત્પત્તિ થઇ એમ માનીએ તો તેને કાંઈક સમય જોઈએ. કાંઈ ચોક્કસ કાળે (વખત) જગત પેદા થયું તો તે પહેલાં શું હોશે ? પેદા થયું ને રૂપાંતર થયું તેમાં તફાવત છે, રૂપાંતર થયું તે પેદા થયું કહેવાય નહિં, જગત પેદા થવા પહેલાં જે કાંઈ હોય તો પછી જગત

પેલા થયું કહેવાય નહિ, અને જો કાંઈ હોયતો મીંડામાંથી અંક બ-
નવો ગણિત વિદ્યાથી ઉલટું છે.” આવી આવી તકરારો કરવામાંજ
સાયન્સનું રહસ્ય સમાયેલું હોય તેમ કાલેજીયન વિદ્યાર્થીઓનાં મન-
જનું વલણ છે, અને તે પ્રમાણે વિષય અગીયામાં ચર્ચાવતા હતા.
ફેટલાએક વૃદ્ધ પુરૂષો, ડાક્ટરની ફરમાશથી ફરવા આવેલા હતા.
પક્ષીઓ પણ દીવસ અસ્ત થવાના સમયે આનંદ ભર્યા કંઠાહોલ
કરી રહ્યાં હતાં.

લલીત ઉપરની કોઈ વાતમાં ભાગ ન લેતાં ફરિયા કિનારે
એક પથરા ઉપર બેઠો બેઠો વિચાર કરે છે “—પ્રેમને વળી લજ્જા
શી ? પ્રેમકુમારીને સન્મુખે મળું તેમાં શરમ શાની ? બહુ દિવસ
થયાં જૂઠા થઈ ગયા, તેથી કદિ પ્રેમકુમારી ઓળખી ન શકે તો શું
કરવું ? હું જેમ તાત દીવસ તેણીનેજ યાદકર્તા કરું છું, તેમ તેણીના
મનમાં મારી સ્મૃતિ હશે ? તેણીને સ્મૃતિ શા માટે ? મારા કરતાં
રૂપગુણમાં વધે તેવા ફેટલાએક પુરૂષો તેણીના પ્રેમના ભૂખ્યા હશે,
તેને મારી ફરકાર શી” ?

“બાળ ઉમરની પ્રીતિ જો કે સામાન્ય ગણીએ તોપણ મારે
તો તે આનંદ ભર્યા ઉત્સવ ! જે બનાવને બીજા બલે હલકો ગણે
પણ, મારા મનથી તો તે અમુલ્ય પ્રસંગ ! તે બનાવ, તે વાતો, તે
યાદગીરી, શું પ્રેમકુમારી જાણતી હશે ? રતનપુરની તરંગા કિનારે
એક સંગે રરવું, અગીયામાં ફુલની માળા ગુંથવી, એ સઘળું તેણીને
યાદ હશે ? હું આજ રસ્તાનો ભિક્ષુક, ઘરમાંથી અપમાન પામેલો,
આતંત સામાન્ય પ્રાણી ! કદી બાળપણમાં પ્રેમકુમારી મારી ઉપર પ્રેમ
રાખતી, પણ હમણાં મારી આ સ્થિતિ જોઈને તેવીજ પ્રીતી રાખશે ?

રસ્તાના બિશુક પર કોનો પ્રેમ ? હું તો સ્વાર્થી, તેથીજ તેના પ્રેમની વાટ જોઉં છું. કાંઈ નહિ, હું કાંઈ સ્વાર્થનેજ વળગેલો નથી. તેણી પ્રેમ રાખે या નહિ રાખે તે તેની પોતાની ખુશી, પણ હું તો મારી પ્રેમ દ્રષ્ટિમાં પ્રેમકુમારી સીવાય બીજું કાંઈ જોઈ શકતો નથી, કાલે મળવા જઈશ, તેમાં વળી શરમ શાની ? અવસ્ય કાલે તેણીને મળવા જઈશ.”

રાત્રીનો સમય થઈ ગયો, ફરવા આવેલાં માણસો એક પછી એક ઓછાં થવા લાગ્યાં. લલિત ઉડા વિચારમાં પડેલો હતો તે જાગૃત થયો ને વળી વિચાર કરવા લાગ્યો.

“આ સઘળું સ્વપ્નું કે સત્ય ? હું ક્યાં છું ? હું કોણ ? શું આ સઘળું સ્વપ્નું કે સત્ય ? સ્વપ્નું હોય તો બલે હોય તેની ફરકાર નહીં. પ્રેમકુમારી શું સ્વપ્ન રાજ્યની કલ્પના ? આ પૃથ્વી શું શક્ત છાયા !”

પ્રકરણ ૫ મું

એક મનુષ્ય બીજા મનુષ્યપર અત્યંત પ્રેમ રાખતો હોય, અને સામા માણસના પોતા પ્રત્યેની બાવનાનો અજાણ્યો હોય ; તે જ્યારે ઘણા દિવસને વિયોગે પોતાના પ્રિયને મળવા જાય ત્યારે તેનું મન નાના પ્રકારના અનેક તરેહના સંદેહમાં ડોલવા લાગે અને એક પગ આગળ મૂકતાં વળી વિચારમાં અટકે. જાઉં કે નહિ ? તે મને શું કહેશે ? કદી ગુસ્સે થાય, અથવા ઓળખે નહિં તો હું શું કરીશ ? તેનું ચિત્ત એકવાર હર્ષમાં, તો એકવાર સંતાપમાં, એકવાર નિશ્ચય-

તામાં, તો એકવાર સદેહમાં, એકવાર આશ્ચર્યે તો એકવાર નિરાશામાં ધ્રુમવા લાગે. લલીતને આજ એમજ થયું હતું. તે આજ સવારમાં પ્રેમકુમારીને મળવા જતો હતો. મુખે હસવું નહિ શરીરે જાણે તાકાત નહિ, અને પગ આગળ વધી શકતા નથી. કેટલીકવાર લલીત રસ્તામાં રોકાઈ પડ્યો, કેટલીકવાર વિચાર કીધો “આજતો જવું નહિ. વળી કોઈ બીજે દિવસે જઈશ, સનમુખે મળવાની જરૂર શી ! એક વાર મુપચુપ મળી આવીશ.” વળી વિચાર કીધો “નાચોરની પેઠે છાનો શામાટે જાઉં ?” એવી રીતે અનેક વિચારો કરતો લલીત આખરે શામચરણ શેઠના ઘર આગળ આવી પહોંચ્યો. અતઃકરણમાં ગભરાટ ને છાતાં ધડક ધડક થવા લાગી. શામચરણ શેઠના ઘર ના દરવાજામાં એક મોટી મૂછવાળો કઠાવર દરવાજો બેઠો છે. લલીતને દરવાજામાં પેસતાંજ દરવાજો ખોલ્યો “કહાં જાઓગે શેઠ” શું બોલવું તેની લલીતને સમજ પડી નહિ તેથી મહાસંકટમાં પડ્યો. એટલામાં નસીબજોગે વિધુ ચાકરડી આવી પહોંચી અને લલીતને જોઈને તે બોલી “લલીત મોહન ! આવો આવો બહુ દિવસે તમારાં દર્શન થયાં, ઘરમાં સૌ સારી પેઠે છે કે ? લલીત હા કહીને દરવાજામાં પેઠો. દરવાજાને વિધુને પુછ્યું “વાર હે, જી, એ શેઠ કોણ છે ?” વિધુ જરા દસતે હસતે ચેહેરે બોલી “તમારા શેઠના બાઈ રતનપુરમાં હતા તેમના એ જમાઈ થવાના છે.” દરવાજાને તરત ઉઠીને સલામ કીધી. પછી વિધુએ લલીતને કહ્યું “તમે જેને શોધો છો તે આ તરફ છે જાઓ, આહા ! તે પણ તમારાજ નામનો જપ કરી રહી છે.”

લલીત પ્રત્યુત્તર નહિ કરતાં તેજ તરફ ગયો, આગળ ચાલતાં એક દીવાનખાનામાં ગયો, તો જેને પોતે શોધવા જાય છે તેજ

સન્મુખે મળી ! પ્રેમકુમારી લલિતનું આવવું સમજી શકી નહિ. જે નહાનાં બાળકો તેણીના બોળામાં બેઠાં કાંઈ વાતો કરતાં હતાં, ને પોતે તેમને રમાડતી હતી. ઉઘી નજર કરી જુએ છે તો ‘લલિત !’ તરત વિચારમાં પડી શરમાઈ ગઈ. શું કરવું તેની ગમ પડે નહીં ! વિચાર કરે છે કે લલિતને કુશળ સમાચાર પૂછું, પણ મોં ઉઘડી શકતું નથી. તે પણ બોલી શકતો નથી ! મહા વીપદ ! પ્રેમકુમારી વિચાર કરે છે, કે જો મારો પ્રાણ અને અંતઃકરણ તેને હવાસે કરી શરીરને અદ્રશ્ય કરી શકાતું હોત તો બહુ સવળ પડતે. બેમાંથી કોઈ બોલી શકતું નથી. એ રીતે ૪-૫ મીનીટ ગઈ. આખરે લલિત મહા મહેનતે બોલ્યો. “ પ્રેમકુમારી ! આજ બહુ દીવસે તારી મુલાકાત થઈ, તું સારી પેઠે છો ? ”

પ્રેમકુમારી ધીરે ધીરે બોલી ‘ હા. ’ પણ પેલાં બાળકો જે બોળામાં હતાં તેમાંનું એક બોલ્યું ‘ ના એ તો રોજ રડ્યા કરે છે. ’ એટલામાં બીજું બાળક બોલ્યું, ‘ તેણીના વીવાહ થયા નથી મારે રહે છે. ’

જે બાળકે તો પ્રેમકુમારીને શરમમાં નાંખી દીધી. ધીરે ધીરે ઉઠીને પ્રેમકુમારી બોલી “ હું જઈશ ”

લલિત બોલ્યો—“ પ્રેમકુમારી હું તને બહુ દીવસે મળવ આવ્યો તેમાં તને કાંઈ અડચણ છે ? ”

પ્રેમકુમારી—નહિં તમે એસો.

લલિત—એક બીજી વાત, તારો વિવાહ ક્યાંય થયો વાર ?

પ્રેમકુમારી—ના. એમ કહી આખમાંથી તીરકસ નજર લલિ-
તપર ફેંકી એટલેથીજ વાતચીત બંધ થઇ અને પ્રેમકુમારી અંદર-
ચાલી ગઇ.

લલીત વીચારવા લાગ્યો ‘ અનેક દીવસે થએલી મુલાકાત
એટલેથીજ બંધ ! રાત્રે કેટલા કેટલા વીચાર કરેલા તેમાંનું હું કંઈ
ખોલી શક્યો નહીં ! કંઈ ચિંતા નહીં, હવે મને એટલી તો ખાતરી.
થઇ કે જેવા પ્રેમથી પ્રેમકુમારી મારા હૃદયમાં સમાએલી છે, તેવાજ
પ્રેમથી તેણીના હૃદયમાં હું સમાએલો છું. ’

તૈયાર છે ! જલદી મંગાવો. તૈયાર છે !

ધી ટ્રેન્ડી ઑફ મોહરમ.

ઉપલા નામનું એક પુસ્તક અંગ્રેજીમાં માંગરોલની
ગાદીવાળા પીર મોટામીયાં સાહેબની કમાએલી
કલમથી તૈયાર થયું છે જેમા હઝરત ઈમામ
હુસેન રહીં ની શહાદતનું એક એવું કર્ણારસિઃ
વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે કે જે વાંચવાથી પતથર
જેવું હૃદય પણ પાણી થઇ જાય છે. તે ઉપરાંત
તેમાં મહોરમની હકીકત સમજાવવામાં આવી છે. એ
પુસ્તક મારા ગ્રેજ કાગળ ઉપર અંગ્રેજીમાં મોટા
મુંદર ટાઇપથી તૈયાર છે. કીંમત પાકું સોનેરી પુરતક
રૂ. ૦-૧૨-૦ અને કાચું રૂ. ૦-૮-૦

“ પોલીટીકલ મોમીઓ ”

ડૉ. લાલ દરવાજા-અમદાવાદ.

વિભાગ ૪ થો.

પ્રકરણ ૧ છું.

૪

વાંચનાર, બહુ દિવસ થયા રતનપૂરની ખબર આપણે લીધી નથી એ વરસ થયાં લલીત રતનપૂરથી નીકળી ગયો છે, ત્યાર પછીની સ્થિતિ આપણે જોઈએ. એ વરસમાં વધારે ફેરફાર રતનપૂરમાં થયો નથી, ગામના લોકો પહેલાં જો હાલતમાં હતાં, હાલ પણ ઘણું ફરીને તેજ હાલતમાં છે. ફક્ત થોડીક જગાએ વિચિત્ર ફેરફાર થયેલો છે જે ઠેકાણે ગુરુ દયાળ શેઠનું ઘર હતું, ત્યાં હાલ વેરાન જંગલ જેવું દેખાય છે. ઘરની સન્મુખે જો શોભાયમાન બગીચો હતો, તે હાલ પાયમાલ થયેલો છે. અતિથિશાળા, સૌ ખેડાન મેદાન થઇ ગયેલ છે. હરિદયાળ શેઠનું ઘર પણ જેવું લલીતના વખતમાં તેજસ્વી હતું તેવું હાલ નથી. વૃદ્ધ શેઠ હાલ વધારે વૃદ્ધ થયા છે, માથાના વાળ વધારે પાકી ગયા છે, અને તેઓ હવે ઘરની બહાર નિકળતા નથી, સર્વકાળ ઘરમાં જ બેસી રહે છે, ને કમળા તેમની આગતા સ્વાગતા કરે છે.

કમળાની ઉંમર હાલ પંદર વરસની થઇ છે. યોવનની શરૂઆતે સ્ત્રીઓના મુખપર જે એક પ્રકારની સ્વભાવિક ચપળતા ને આનંદનાં ચિન્હ દેખાઇ આવે, તે ચિન્હ કમળાના મુખપર નથી. કમળાનું મુખ અગાઉની માફકજ ગંભીર અને કાંઇક ઉદાસીન છે. રાત દિવસ હરિદયાળ ઘરમાં જ રહે છે ને કમળા તેના મુખ સામું જોઇને જ કાળ કાઢાડે છે. શેઠ પુસ્તક વાંચવાનું ખીલકુલ બંધ કરી દે છે. જે પુસ્તકો એક વખતે તેમને પ્રાણુથી પણ પ્યારાં હતાં તે હાલ અવ્યવસ્થિત હાલતે આમતેમ પડકાં છે, કમળા તેને તાપમાં સુકાવી પાત

પૂર્વક સંભાળથી રાખે છે. શેઠતો ફક્ત ચિંતામાંજ પડેલા છે. ચિંતા એ એક ઝેરી કીડો છે, જીંદગીના દિવસોને તે ધાતકી રીતે કાતરીને ઝોછા કરે છે. શેઠદિવસે દિવસે શરીરે નખળા થતા જાય છે, રાતના ઉંઘ બિલકુલ થતી ગઈ છે ને ઉમ્મરનો પાછલો ભાગ કે જેમાં વધારે જ્ઞાન્તીની જરૂર છે તે ચિંતામાં પૂરો થાય છે. આવા દિવસ જો વધારે મુદત ચાલ્યા તો શેઠની હાલત વધારે ખરાબ થવાની સૌને ધારતી હતી. ગમે તેમ થાય પણ હરિદયાળને ડાકટરની વાત ઉપર તો વિશ્વાસ હતો નહિં.

સંધ્યા સમયે શેઠ પથારીપર સૂતા છે ને કમળા ઉઘાસ વૃત્તિમાં સામે બેઠેલી છે. શેઠ બોલ્યા, “કમળા, શું હું હયાત હોયશ ત્યાં સુધી બાંધ તો થરે આવશેજ નહિ કે?”

કમળા—શામાટે બાપા? મેં બાંધને કાગળ લખેલો છે તે જલદી આવશે.

શેઠ—આવે, યા ન આવે; મને તો વિશ્વાસ છેકે હવે તે માંડે મોં જોશે નહિં.

કમળા—ના બાપા એવી વાત મોંએ કદી લાવવી નહિં, બાંધ તમને બહુ ચાહે છે.

શેઠ—વારૂ બેટા એ વાત હવે બંધ કર, અને એક કામ કર. ધરનાં બારી બારણા બંધ કર.

કમળાએ બારી બારણા બંધ કરીયાં. શેઠ બોલ્યા, “કમળા તને એક વાત પુછવી છે તું સાંચેસાચું કહીશ?”

કમળા—હા બાપા.

શેઠ—આજ કેટલાક દિવસ થયાં, સંધ્યા સમય હું દરરોજ વરંડામાં બેસું છું, તો ઘરમાંથી એક અવાજ મારા કાન પર આવવા લાગ્યો. હું તરત ધર બળી ગયા, તો સાંભળાયું કે બાણે કોઈ એમ બોલતું હોય કે “હે ભગવાન ! મારા જીવનની જરૂર નથી, તો મારું જીવન લ્યો, પણ મારા પાતાને આરોગ્ય કરો.” વાર કમળા શું તુંજ એમ બોલતી હતી ? દરરોજ સવારે તારા ભગવાન પાસે શું તુંજ એમ પ્રાર્થના કરે છે : કમળા કેટલીકવાર ચુપકીથી ઉભી રહી ને બોલી. “હા બાપા.”

હરીદયાળ અનેક દાણુ રાખે રહી બોલ્યા. “સાંભળ કમળા આજ ઘણા દિવસ થયાં મારી આંખે પાણી આવ્યાં નથી, પણ હમણાં જો મારી આંખો આંસુયા જરાઈ આવી છે.” કમળાએ જોયું તો સત્ય સત્ય શેઠ રડે છે. કમળા તો કાંઈ બોલ્યા શકી નહિં એટલામાં શેઠ બોલ્યા, “કાંઈ બોલવા નહિં જહેન, તારા ભગવાને તારી અરજ સાંભળી છે. મને આજ સારી પેટે ઠીક છે. ઘણે દિવસે વૃદ્ધાશ્રમમાં જૂલ સમજ્યો છું, અત લાડોને પુણ જૂલ સમજતી છે. હું જૂલ સમજ્યો છું. એટા, આ જગામાં બીજી કમળા નથી. જહેન, જૂલ જૂલ !”

કમળા કાંઈ સમજી શકી નહિં, નિઃશબ્દે બેસી રહી. હરીદયાળ બોલ્યા, “કમળા એટા મારા જીવનનો રસ્તો અધકારે પરિપૂર્ણ મારા હૃદયમાં નાના પ્રકારના સદેહના તરંગ વહે છે. મને મોટી ધાસ્તી લાગે છે કે તું પણ ધર મુકીને ચાલો નમ્ર તું મારા જીવનનો અંદ્ર છે.”

અકરણુ ૨ જી.

×

આજે દિવસે. રતનપૂરમાં સૌ લોકોએ સાંભળ્યું કે હરિદ્યાળની તખીયત સુધરી છે. ગઇ રાત્રે શેઠને સારી ઉંઘ આવી હતી, અને પ્રથમની રીતે તેઓ હવે ઉઠામ નથી, બે માણસો સાથે સારી રીતે વાત ચીત કરી શકે છે. પિતાને ખવડાવ્યા પીવડાવ્યા પછી કમળાને વિચાર થયો કે બહુ દિવસ થયાં સખીને કાગળ આવ્યો છે, આજ તેને જવાબ લખું; એમ વિચાર કરતી કમળા પોતાના ઘરમાં ગઇ. જ્યારથી શેઠ બિમાર હતા ત્યારથી કમળાને શેઠ પાસેજ રહેવું પડતું. શેઠની બહેન, લલીત જવા પછી શેઠને ઘરેથી પોતાના સસરાને ઘેર ગઇ હતી, તેથીજ સંધવાનું સર્વ કામ કમળાને કરવું પડતું. સંધીને પ્રથમ પિતાને જમાડતી, પછી દાસ દારીને ખવરાવી પોતે જમતી. નાની ઉમરથી ઘરનો કારભાર માથે આવી પડેલો, તે ધીરજથી ઉત્તમ રીતે ચલાવતી. અંતઃકરણ હમેશાં પ્રેમનુંજ ભરેલું હતું. તેની આંખમાંથી પ્રેમનીજ ડ્રોપી નિકળતી, ઘરનાં સૌ આકર નોકર તો થું પણ ગામનાં માણસો પણ કમળાને “ પ્રેમી મા ” તરીકે પીઠાણુતા. પાકોશી અથવા ગામના કોઇપણ લોકને કોઇ જાતની હકીકત હોપતો પ્રથમ કમળાને જણાવતાં. લલીતના જવા પછી શેઠની લોભી પ્રકૃતિમાં કંઇક સુધારો થયો હતો. તેથી કમળા પરોપકારી કામમાં કાંઇ ખર્ચ કરે તો મંજુર કરતા હતા. ખતનાં સુધી તો કમળા પોતાની જાતના પરિશ્રમથીજ ખીજાને મદદ કરતી. કોઇનું પણ ખાળક જોઇને તેને કુદરતી પ્રેમ છૂટતો.

સખીને પત્ર લખવાનો વિચાર કરતી, કમળા પોતાના સુવાના ઘરમાં ગઇ, જે ઘરમાં પોતે રહેતી તે નાનું સરીખું હતું. ઘરમાં

એક નાહનો પલંગ, ઉપર સામાન્ય બિછાણું, અને એક લાકડાની પેટી હતી. કમળાની સર્વ સામગ્રી એ પેટીમાં રહેતી. કપડાં, ધરણી, ચોપડી, કાગળ, કલમ, સઘળાં તે પેટીમાં રાખતી. લલીત બાળ વયમાં છબી ચિતરી જાણતો. બાઈની ચીતરેલી છબી કમળાએ યતનપૂર્વક તે પેટીમાં રાખી હતી. બાળ ઉમરમાં લલીતે એક લાકડાનું ધર બનાવી આપ્યું હતું તે પણ તેમાં રાખ્યું હતું. કમળાએ ધરમાં આવી, પેટી ખોલીને પ્રેમકુમારીના કાગળ નીચે મુજબ વાંચવા લાગી:—

“ દુઃખીણી સખી, તને કાંઈ વખત યાદ આવે છે બહેન ? આજ બહુ દિવસ થયાં આપણે જુદાં પડ્યાં છીએ, તેમાં એક કાગળનો કટકો લખવો પણ તને નહિં સાંભર્યો ? બહેન મેં પણ લખ્યો નથી. શું પણ લખું બેન ? મારા દુઃખની વાત તું સાંભળીશ તો તને રડવું આવશે. માટે તે સંબંધી કાંઈ લખતી નથી, બહેન, તારું હૈત ધડી એક વિસરતું નથી. આનંદ ભરેલા દિવસ એટલાજ કે અત્રે આવ્યા પછી લલીત સાથે મળવું થયું છે, અને રોજ મળવું વાય છે બાળપણમાં જેવી રીતે વાતો કરતી તે પ્રમાણે તો હાલ કરી શકતી નથી, પણ સેહેજ મળવું થાય છે. મારી સાથે વિવાહ કરવાને લલીત કપુલ થયેલ છે. શું બહેન, તે પ્રસંગે તું આવશે નહિં ? સાંભળ્યું છે કે તારા વિવાહ જલદી થવાના છે, તે પ્રસંગે તો હું નકકી આવીશ. તું તો કહેતી હતી કે વિવાહ કરવા નહી. શું હાલ એ મત ફેરવ્યો છે ? બાકી ખુશી.

લી૦ તહારીજ સખી.

ઉપર પ્રમાણે પણ વાંચી કમળાગૌરી, પ્રેમકુમારીને ઉત્તર લ-

ખવા બેઠી પ્રથમ તો શું લખવું તેનો વિચાર કરવા લાગી. આખર નીચે પ્રમાણે પત્ર લખવા માંડ્યો—

પ્રિય સખી,

બહુ દિવસે તાહરા કાગળ મને મલ્યો છે, એટલા દિવસ જવાબ લખવા વાર થઈ તેથી માહું લગાડીશ નહિ'. આ ૪—૫ મહિના થયાં મને એક દિવસ પણ એવી પુરસદ હતી નહિ' કે તને પત્ર લખી શકું. મારા બાપાનું શરીર સાફ નહોતું આજ કાંઈક આરામ છે તેથી તાહરા કાગળનો જવાબ લખવા પુરસદ મળી છે. બાપા દિવસે દિવસે દુર્બળ થતા જાય છે, ખાવાનું ચાલતું નથી, અને રાત દહાડો શું વિચારમાં પડ્યા રહે છે તેની સમજ પડતી નથી. આજ કાંઈક ઠીક છે. તાહરા આનંદના દિવસ નજીક જાણી ખુશી થઈ છું. પ્રિય, સખી જગત નિયંતા પાસે કાયમના વાક્યે પ્રાર્થના કરું છું કે તું ચિરંકાળ સ્વામી સોહાગણી રહી સુખી રહે. તે શુભ પ્રસંગ સમયે મને આવવા સુચવ્યું, તો બહેન અવશ્ય આવીશ. બહુ દિવસ થયાં બે બહેનોએ સાથે બેસી અંતરની વાતો કરી નથી, બહુ દિવસ થયાં બાળપણના દહાડા યાદ કરી બે બહેનોએ આનંદ મેળવ્યો નથી. બહેન, નકકી આવીશ, આહ ! બહેન બાળપણના દિવસ કેવા આનંદી, જરાપણ ચિંતા તે વખતે હતી નહિ, કેવા સુખમાં બાળપણ ગુજરેલું ! જેમ જેમ ઉમર મોટી થતી જાય, તેમ તેમ જાણે ચિંતા સાથેજ વળગી આવતી હોય ! અરે ! બાળપણના દહાડા કાંઈ ફરીથી ભોગવવા છે ?

“ મારા વિવાહની વાત લખી તે સમજી, તને વિશ્વાસ તો નહિ આવે પણ આટલા દિવસ સુધી મારે વિવાહ કરવાનો વિચાર

મુઠ્ઠે નહોતો. ફક્ત વરસ દોઢ વરસ અમાઉ વિવાહની વાત સાંભળી હતી. બાળ ઉમરમાં પણ કહેતી હતી, ને હજી પણ કહું છું કે વિવાહ કરીશ નહિ. બાળ ઉમરમાં શું વિચારથી ના-વાળતી હતી તે યાદ નથી, પણ હમણાં જે ના પાડું છું તેનાં અનેક કારણ છે. કારણ બોલું? અવશ્ય બોલીશ, સખી પાસે નહિં બોલું તો કોની પાસે બોલીશ? હસવું હોય તો હસજે, દીવાની કહેવી હોય તો કહેજે બહેન, હું વિવાહ કરીશ નહિં તેના કારણોમાં પ્રથમ કારણ એ કે મને વિવાહ કરવાને વખત નથી. શું તું હસે છે? બહેં હસે, મેં તો મારા મનની વાત ખુલ્લે ખુલ્લી કહી છે. હું સવારના છ વાગતાં રાત્રીના બાર વાગતાં સુધી મારા કામથી ધુરસદ પામતી નથી. ધરતું કામકાજ કરીને પારકા વાસ્તે પણ કામકાજ કરવું જોઈએ. તું બોલીશ કે પારકાનું કામ શા માટે કરીએ! પણ બહેન, તેમ કરવા વગર તો હું રહી શકતી નથી.”

“અમુક માણસના બચ્ચાંને અસુખ થયું હોય તો હું ત્યાં ગયા શિવાય રહી શકતી નથી. પાડોશીના ઘરમાં આજ ખાવાનું નથી તો તેને ખાવાનું યા પૈસા પોહોંચાડ્યા સિવાય મારા જીવને એન પડતું નથી. અમુકના બચ્ચાંને અંગરખું નથી, તો તેને અંગરખું સીવીને આપું. આવા આવા અનેક કામ! બોલ બહેન, હવે મને વખત ક્યાં છે! તું એમ કહીશ કે પારકાનો ઉપકાર કરવામાં તારો શું સ્વાર્થ? હું પરોપકાર કરું છું કે નહિં તેનીજ મને પ્રથમ સમજ નથી. તો મારો સ્વાર્થ કેમ સમજી શકું? આ જગતમાં સ્વાર્થ માટેજ પારકું કામ કરનારાનાં અંતઃકરણ કેવાં હશે તેનો મને બહુ વિચાર થાય છે. સ્વાર્થ ન

હોય તો એવાઓના હાથે શું પરિણામ આવે ? બહેન, શું ઇશ્વરને પણ સ્વાર્થ વહાસો હશે ? શું સ્વાર્થી માણસ ઇશ્વર પાસે પણ સ્વાથ મેળવવા આહતાં હશે ? એક વિદ્વાન માણસે સુઘમાનું વર્ણન લખતાં સ્વાર્થ બાબત કીધેલું વર્ણન તેનાજ બોલમાં સંભળાવીશ.”

“નિષ્કામ ભક્તિને હૃદયમાં દેવભાવના સ્થિર થઇ ત્યારથીજ સંસાર સુખ પૂર્ણ જણાય છે. સર્વ સ્થળે એવાઓને તો દેવની ધ્યાનુંજ લાહારું દહવાતું બાસે છે. એવી ભાવના સ્થિર થયા પહેલાં જે અસુખ પોતાને બાસતું તે તો પોતાની દ્રષ્ટિનોજ દોષ જણાય છે. પોતાની સંસ્કારનીજ ખામી જણાય છે. સર્વ સુખને વર્ષાવી રહેતી વિશાળ કુદ્રત તો બધા દેવે એને વાસ્તે ખુદશીજ રાખી છે. પોતાના અસુખનું કારણ પોતાના સંસ્કારનીજ ખામી છે એમ દ્રઢ થયા પછી એવાઓને સંસારમાં પોતે અન્યજનોથી હલકા છે એવું રડવાનું રહેતુંજ નથી. વિશ્વની તમામ વ્યક્તિ એમને બંધુ જેવીજ બાસે છે; સહોદર જેવી બાસે છે. જેમ કૌટુંબિક થાપણુપર કુટુંબની દરેક વ્યક્તિનો સમાન હક ગણાય છે, તેમ આવાઓ માને છે. જે જગતના પિતાથી અર્પાયેલી કુદ્રત જેવી થાપણુપર જગતની તમામ વ્યક્તિનો સમાનજ હક છે. આ કુટુંબનીજ ઉન્નતિમાં પોતાની ઉન્નતિ છે એમ પણ દૃઢ થાય છે. આવા ભક્ત તો માને છે કે જ્યારે સંસારીક કુટુંબો—અહવારથી ઉપજેલાં કુટુંબો, વિભક્ત થઇ શકે છે, ત્યારે આ મહાન કુટુંબ દોષ રીતિએ વિભક્ત થઇ શકતુંજ નથી; માતા પિતાથી અર્પાયેલી થાપણુના જ્યારે એવા વિભાગ થઇ શકે છે જે એકને મળેલ ભાગનો ઉપભોગ બીજાઓને તંજ એક લેઇ શકે છે, ત્યારે મહાન પિતાથી અર્પાયેલી થાપણુના

કોઇ કાળે કોઇ પ્રકારે તેવા વિભાગ થઇ શકતાજ નથી. એમ છે તે! એ થાપણુનો એક ભાગ કોઇ એક વ્યક્તિ ખીમથી છીનાવી શકતીજ નથી. સાથે સાથે એક વાત વિશેષ પંચુ સ્ફુરે છે. એવી જે વિશ્વના પોષકથી અર્પાયવી થાપણુનો ઉપભોગ, જેમ જેમ પ્રમાણમાં વિશેષ માણસથી બની આવે છે; તેમ તેમ તે આધક સંતોષ આપનારાં નીવડે છે. એટલું થયા પછી તો આ નિષ્કામ ભડોતને દરેક કર્તવ્યમાં બ્રહ્માંડનું કલ્યાણ એજ લક્ષ્ય રહે છે. માણસ માત્ર તરફ અભોક્ષ્યાર એકજ સુકાત બને છે.”

“બહેન પહેલું કારણ તો તું સમજી. ખીનું કારણ સાંભળ. લોકો સુખને વાસ્તેજ વિવાહ કરે છે. હું પોતાના સુખને ચાહાતી નથી. સંધ્યા સમયે જ્યારે નદી કિનારે બેસું છું, ત્યારે ધણાં બાળકને રોતાં સાંભળીને માહાઈ દિલ મહા સંકટમાં પડે છે. મને વિચાર થાય છે કે રોનાર બાળકોને કાંતો આખો દિવસ અન્ન મધ્યું નહિ હોય, અથવા તો ઘરમાં કોઇનું મરણ થયું હશે, અથવા તો કોઇ જોરાવરથી ગરીબને દુઃખ ભોગવવું પડ્યું હશે તેથી તેઓ રોતાં હશે; આવા આવા વિચારોથી પારકાં દુઃખે દિલ મહા સંકટમાં પડે છે. કાણુ જાણુ કેવી એ આદત પડી છે કે સંસારનું જે દુઃખનું ચિત્ર, તેજ મારી આંખ સામે પહેલું આવી પડે છે! તને એવી આદત છે કે નહિ તે તો હું નથી જાણતી, પણ મને તો કોઇનું દુઃખ જોઇને સત્ય સત્ય એવોજ વિચાર ઉત્પન્ન થાય છે કે, માહાઈ સર્વસ્વ આપી દેતાં જે દુઃખીનું દુઃખ જતું હોય, તો આ ધડીએજ જાઓ. મને રસ્તે રસ્તે ભિક્ષા માંગવી પડે તો કપ્પુત્ર, પ્રાણુ જાય તે! તે પણ કપ્પુલ, પણ કોઇ લોક દુઃખી થાય નહિ. હું સુખી

થવા ચાહાતી નથી, અને વિવાહથી સુખ મળે એનો મને વિશ્વાસ પણ નથી. ”

“ત્રીજું કારણ—હું જો વિવાહ કરું, તો પિતાને મોટું દુઃખ આવી પડે. હું એક પણ વેગળી રહું, તે પિતાથી સહન થઈ શકે નહિ, વિવાહ કરવાથી પિતાની સેવા ચાકરી કાણ કરે ?”

“ચોથું કારણ—હું જેની સાથે વિવાહ કરું, તે મારી ઉપર પ્રેમ રાખી શકે એવી લાયકાત મારામાં નથી. વિવાહ થતાં પોતાનું અંતઃકરણ સ્વામીને સ્વાધીન કરવું એ પતિનું પહેલું અને મુખ્ય કર્તવ્ય; જ્યારે એમ મારાથી અને તેમ નથી. મારો સધળો વખત સ્વામીની સેવામાં જ ગુજારવાનું મારાથી બનશે નહિ. જોલ જુદેન, એમ થતાં કયો સ્વામી મારાપર શુદ્ધ પ્રેમ કરી શકે ? તેથીજ કહું છું કે મને વિવાહની જરૂર નથી. એવાં ઘણાં કારણો મનમાં છે પણ તે સધળાં કાગળમાં જણાવી શકતી નથી. જે જોલી તેથી હસવું હોય તો બન્ને હસજે. જુદેન, હું તો મારા મનની વાત ખૂલ્લી રીતે જોલી છું. રતનપૂરમાં સૌ સારી પેઠે છે. ”

લી૦ તાહરી

કમળા.

કમળા જેવી પત્ર લખી નીચે આવે છે તો નોકર સામો મળ્યો. “બાપ તમારો કાગળ છે. ” નોકરે કહ્યું. કાગળ લઈ કમળા વાંચવા લાગી,

“તમારો બાપ લક્ષ્મી સુખમાં હલકી સંગતે ચડ્યો છે. જે તમે તેને અહિંથી જલદી નહીં લઈ જાઓ તો તેનાં આયરણ ખ-

રાજ થવાનો સંભવ છે, જેથી જેમ બને તેમ જલદી આવો. ”

નીચે કોઇનું પણ નામ નહોતું. કમળાનું અંતઃકરણ કંપવા લાગ્યું. કમળાને સ્વપ્નામાં પણ નહોતું કે લક્ષીતના દેવ ચરિત્રમાં કલંકની છાયા લાગશે. આટલા દિવસ સુધી કમળાને એ પાકી ખાત્રી હતી, પણ કાગળ વાંચતાં તે ઘણી બાકુળ થઇ. પીતાને એકલા મૂકી મુંબઇ જવું એ પણ વીકટ કામ. એકલું પણ કેમ જઇ શકાય ? પણ જવા વગર પણ ચાલે નહીં ! એ પ્રમાણે વીચાર કરતી કરતી કમળા, બાપની પાસે ગઇ.

અરબસ્તાને
ગોતાના મહાન ગેજ
અમર સદ્ગુણના શિશુલુના
પ્રતાપથી દિશન અને રૂમનેલી મહાન
સહતનનો નેત નેતામાં તોડી પાડી આખ
એશીઆ, યુરોપ, અને આફ્રિકા ઉપર ગોતાનો ફેલા
મનચ્યુત સિકા જમાવી દીધા તે ને નેતું હોય તે ! ...

અ ર બ નો ઈ તિ હા સ.

ગુજરાતી ભાષામાં છપાઈ બહાર પડી ચુક્યા છ
કીમત ર-૦-૦ ચો. ગુલ્ડ.
હેકાણું—પોલિટિકલ લોન્ડોન.
અમદાવાદ.

વિભાગ ૫ મો

પ્રકરણ ૧ છું

તારાકુમારીના સ્વામી સુરેશચંદ્રને મુંબઈમાં નોકરી મળવાથી તે મુંબઈમાં આવી રહે છે. ગીરગામ તરફ એક ઘર બાડાથી લઈ સુરેશચંદ્ર તારાકુમારી સાથે રહે છે. તારાકુમારીના બાપ પશુ મુંબઈમાં જ હતા. હવે તારાકુમારી સુખી છે.

સાંજના લગભગ ૫ વાગવાને વખતે સુરેશચંદ્ર ઓશીસેથી ઘરમાં આવી કપડાં કાઢાડવા લાગ્યા, એટલામાં તારાકુમારી આવી તે પગનાં મોજાં કાઢાડવા લાગી.

સુરેશચંદ્ર—નહીં નહીં. હવે પગને હાથ લગાડીશ નહીં. તારા હાથ અડતાં જાણે પગને કેમ એ જણાય છે.

તારા—કાંઈ ઉત્તર ન આપતાં પોતાનું કામ કરતી રહી.

સુ—સાંભળતી નથી વાર ? મારા પગને અડક નહીં.

તારા—જરા મોં ફુલાવી સ્મીત હાસ્ય કરી બોલો “ માઈ નામ શું તે જાણો છો કે ?

સુ—કેમ વાર ?

તારા—માઈ નામ “ શ્રીમતી તારાકુમારી દાસી ” શું તમે મારો હક મારવા તૈયાર થાઓ છો. આજકાલનો સુધારો પુરોષોને માટે તો સ્ત્રીઓના હક મારવામાં જ સમાયજો હોય એમ જણાય છે.

અમારા કામમાં હાથ નાંખવાની આદત, પોતાનું કામ બરાબર

ન સમજવાની ટેવ, અને અમારા કામમાંથી અમેને ખસેડી પુરૂષને સંસારે ધકેલવાની ટેવ; આ ત્રણ ધોરી નિયમ ચાલુ ફળવણીમાં જાણે પુરૂષો પહેલાંજ નહીં લેતા હોય એમ લાગે છે. ખબરદાર ! સાવધાન ! હવે કદી કોઇનો હક મારવાની વાત કરી દે તો !

સુરેશ હવે વધારે શું બોલે ! ફક્ત નાહાતું એનું મોં બે હાથે પકડી અધર ચુંબન કીધું

એ વખતે દરવાજામાં કોઇએ સાદ કીધો. સુરેશ તરત સમજી ગયો કે અવાજ હેમતચંદ્રનો છે, તેથી તારાને કહ્યું જ, જો દરવાજા ઉઘાડી આવ, મારો મિત્ર હેમંત આવે છે. દરવાજા ઉઘાડી હેમંતને સાનંદે ઘરમાં બોલાવ્યો તારા રાંધવાનું કામ શરૂ કરવા લાગી.

વાંચનાર, હવે તે હેમતચંદ્રની ઓળખાણની અગત્ય છે. જ્યાં આપણા હરિદયાળ શેઠ હતા, ત્યાંથી બેચાર ગાઉ પર મણીપુર નામે ગામમાં હેમતનું વતન હતું. તેમના પિતા અને માતા ગુજરી ગયેલાં હતાં. હેમતચંદ્રે સાત વરસ સુધી મુંબઈ મેડીકલ કોલેજમાં અભ્યાસ કરી કોલેજની મુખ્ય પદવી સંપાદન કરી હતી. હવે કોઇ જગ્યાએ ડાક્ટરનું કામ કરવા નિશ્ચય કિધો હતો. એક બહેન સિવાય હેમતચંદ્રને બીજું કોઇ અંગીત સગું નહોતું. પિતાએ પોતાની દોલત બેઉ ભાઈ બહેનને સમાન ભાગે વહેંચી આપી હતી.

કમળાના લગ્ન થવાની ચર્ચા દોઢક વરસ પહેલાં ચાલી હતી. પણ ફરીથી કાંઈ અવાજ સંભળાયો નહોતો. મુંબઈમાં અભ્યાસ કરતી વખતથી સુરેશચંદ્ર સાથે મિત્રાચારી થઈ હતી.

બે મિત્રો બહુ દિવસે મળ્યા, તેથી અસ્પષ્ટ કુશળ સમાચાર પુછી આનંદની વાતો કરવા લાગ્યા એટલામાં તારા આવી.

હેમતકુમાર—કેમ તારા બહેન કાંઈક દુર્ઝળ દેખાએ? ઓ? કાંઈ અસુખ રહે છે વાર?

તારા—ના કાંઈ અસુખ નથી.

સુરેશ—નહિં બાઈ અસુખ તો નથી, પણ મને એકલાનેજ ખવડાવવામાં તે એટલી પ્રયત્નવાન રહે છે કે પોતે તો કાંઈ ખાતીજ નથી, તેથી દુર્ઝળ દેખાય છે.

તારા—હશે. પણ તમારા કરતાં હું કેટલું વધારે ખાતી હોયશ એ કાંઈ તમારા ધ્યાનમાં હશે?

જમવાનો વખત થવાથી તારાં જમવાનું રાખવા ગયું.

હેમતકુમાર—કેમ બાઈ તું સારી પેટે સુખી તો છે?

સુરેશ—હા બાઈ ખુબ સુખી. માણસ આ સંસારે જ્યાં સુધી સુખી થઈ શકે તેટલો હું સુખી છઉં.

હેમતકુમાર—તને જોઈને આજ મને બહુ આનંદ થયો છે. આવું સુખ તને ચિરંકાળ રહે, કે હું જોઈને વધતો આનંદ પામું.

સુરેશ—બાઈ તહારા વિવાહનું શું થયું?

હેમત—વિવાહનું તો તું જુએ છે બાઈ! હાલ તો મિત્ર મંળાની મુલાકાતમાંજ હંડાડા કાઢું છું; એમ કરતાં કરતા જાંઘી પુરી થાય તો વિવાહનું શું કામ?

સુરેશ—ના, ના, બાઈ એમ થાય નહિં વિવાહ તો કરવા

જેમએ. કમળાની સાથે વિવાહ થવાની જે વાત ચાલતી હતી તેનું શું થયું ?

હેમત—નેણી તો કહે છે કે “વિવાહ કરવાનું નથી” વાર કમળાનો એક ભાઈ અહીં છે તેની સાથે તારે મળવું થાય છે ?

સુરેશ—મારે તેની સાથે ઓળખાણ પિછાણ તો નથી પણ મેં તેને બહુ વાર જોયો છે. જે પ્રકારે તે કુસંગે પડ્યો છે તે જોતાં તો તે જલદી ખરાબ થઈ જવો જોઈએ. મને કાંસે આમ-ત્રણ છે. તેથી એક મેળાવડામાં જવું પડશે; ત્યાં તમે સાથે આવશો તો લલીતની મુશ્કાલત થશે. તે સભામાં લલીતનો સારો સંકાર છે ?

હેમત—કેમ વાર લલીતનોજ ત્યાં સારો સંકાર છે ?

સુરેશ—તે એક પ્રતિભાવાળી માણસ જણીતો કવિ, સારો છટાદાર ખેલનાર, મધુર ગાયન કરનાર, અને સારો વિદ્વાન તેનો આદર શા માટે ન હોય ?

ઐટલામાં તારાકુમારી ખાવાનું લાવી. જેક મિત્રો આનંદ પુર્વક જમ્યા પછી હેમત જોલ્યો “જાઓ બહેન તમે સુધ જાઓ અમે બે મિત્રો ઘણા દિવસે એકઠા થયા છીએ તેથી વાતોચીતો કરતાં વધારે વખત જશે.”

વાતો કરતાં રાતના ૧૨ વાગવા આવ્યા પછી જેક મિત્રો પોતપોતાના સ્થળે સુવા ગયા. સુરેશચંદ્ર જુએ છે તો, તારા હજી સુધી બેઠેલી છે.

સુરેશ—કેમ ! તારારાણી હજી સુધી જાગે છે, ઉંઘ નથી આવતી વાર ?

તારા—તમે, મારી શું વાતો કરો છો તે હું સાંભળતી હતી.

સુરેશ—શું બધી વાતો સાંભળી ?

તારા—હોજ તો સાંભળી !

સુરેશ—વાર ઠીક કીધું. હવે તો સૂઓ.

તારા—ના હજી વાર છે.

સુરેશ—કારણ ?

તારા—કારણ વળી શું હોય ? તમારા પગ ઢાખવા છે.

સુરેશ—ના આજ પગ ઢાખવા નથી. કાલે તો જરા દરદ થતું હતું.

તારા—અને આજ ? બૂલી ગયા સાંજે કહેતા હતા તે ?
ઓશીસથી આવતી વખતે શું કહ્યું હતું ?

સ્વામીના મેં સામું જોઈ તારા હસી. તારારાણીનો હુકમ માન્ય કરવોજ પડશે સમજીને સુરેશે કહ્યું “વાર તારી મરજી આવે તેમ કર.” તારા પગ ઢાખવા લાગી.

અકરણ ર જી.

૨

સંધ્યા સમયે લલીતના બહાર જવાના વખતે મલીના સામે આવી ઉભી. મલીના પ્રથમના વર્ણન પ્રમાણે નથી; તેનું શારિરીક સૌંદર્ય જેમ વધ્યું છે, તેમ માનસિક શક્તિ પણ પ્રકૃષ્ટિત થયેલી છે. મલીના સારી રીતે લખી વાંચી જાણે છે. અનેક વાર કોઈ કોઈ વિષયપર લલીત સાથે તકરાર કરતી, કોઈ કોઈ પ્રશ્નનો ઉત્તર તો લલીત પણ આપી શકતો નહોતો. તે પહેલાંની માફક ગંભીર

લાવનારી બાળીકા નથી. તે લલીતની પાસે આવીને બોલી “ તમે રોજ રોજ ક્યાં જાઓ છો વાર ? આજ તો તમારાથી જવાશે નહિ, મને આ સમજાવીને જાઓ.” એટલું કહી સુદામાની બક્તિ માટે પ્રશ્ન કરે છે કે, તેની બક્તિ સકામ કે નિષ્કામ ?

લલીત—ના, આજ નહિ. આજતો મારે જવું પડશે.

મલીના—ક્યાં ?

લલીત—આમંત્રણ છે.

મલીના—કાણે આપ્યું છે ?

લલીત—નારાયણ શેઠ.

મલીના—તેવણ કાણુ છે ? કેવા માણસ છે ?

લલીત—એક મૂર્ખ માણસ, પાછા અને લુચ્ચો.

મલીના—ત્યારે તમે એવી મંડળીમાં કેમ જાઓ છો ?

લલીત—તેતો બરાબર કહી શકતો નથી. હું પણ તેજ વિચાર કરું છું.

મલીના—ના મને તે કહો.

લલીત વિચાર કરી બોલ્યો “ સમજાય છે કે ત્યાં જવાથી જરા આમેદ પામું છું, જે ચાર જણની મુલાકાત થાય વળી વખત ઠીક નિરૂપે છે.”

મલીના—કેવા પ્રકારનો આમેદ ?

લલીત—પથરાનો આમેદ ! મને તો કાંઈ સારો લાગતો નથી. સો ચંડાળ દારૂખોર !

મલીના—બલો લાગતો નથી તો જાઓ છો કેમ ? શું સુખે જાઓ છો ?

લલીત—સુખ કંઈ નહિ. તેમની સાથે વાતચીત કરવામાં સુખ જરાએ નથી, તેના આમોદ પ્રમોદ ઉપર પણ વિશેષ ઇચ્છા થતી નથી,—ફક્ત વખત કાઢવા માટે જાઉ છું. ”

મલીના—એવી સંગતથી તમે ખરાબ થાઓ તો ?

લલીત—જનવા જોગ છે. તેમની સાથે રહેવાથી માણસપણું રહેતું નથી.

એટલું બોલતાં બોલતાં વિચાર કરતો લલીત બહાર નિકળ્યો. મલીના પણ વધારે વાત કરી શકી નહિં.

દરવાજામાં ગાડી ઉભી હતી, લલીત ગાડીમાં બેસી ચાલતો થયો. મહાલક્ષ્મીમાં આવેલા એક બંગલાના દરવાજે ગાડી ઉભી રહી. એક સુંદર બગીચાની વચમાં તે બંગલો આવેલો હતો. તરેહ તરેહનાં સુંદર વૃક્ષ, અને પુષ્પના છોડ વાડીની શોભામાં વધારો કરી રહ્યાં હતાં. લલીત તે બંગલામાં પેડો તો એક સુંદર હોલમાં ફેટલાએક લોક બેઠેલા છે, લલીતને જોઈને સૌએ આનંદની ગર્જના કીધી. જે હોલમાં સભા બરાયેલી હતી, તે હોલનું વર્ણન કાણુ કરી શકે ? હોલની વચમાં ગોઠવેલા સફેદ માર્બલ પથરના ટેબલ, તરેહવાર માલીયા, ચિનાઈ ડ્રેપરશી, અને હાવભાવવાળી કુટિલ કટાક્ષ યુક્તાદિગ વસના વિલાસિનીઓના ચિત્રથી; હોલ ચળકી રહ્યો હતો.

મતભજ કે વિલાસને વારતે જેને આવશ્યક, અર્થ ગૌરવ

ખતાવવાને જે જે પ્રયોજન, શારિરિક સુખ સ્વચ્છંદ વૃદ્ધિ કરવા માટે જે જે વસ્તુની સૃષ્ટિ પર ઉત્પતિ થઇ છે, તે સઘળાં પૂર્ણ રીતે ત્યાં વિદ્યમાન હતાં. આ બંગલો નારાયણદાસનો હતો. પોતે સુંદર કાંતીના જીવાન પુરૂષ હતા, બાપના મરવા પછી મિલકતના વારસ પોતે થયા હતા. આજે પોતાનો જન્મ દિવસ હોવાથી કેટલાક માણસોને આમંત્રણ કીધાં હતાં. લલીત આવતાં સાથેજ નારાયણદાસે સલામ કરી પોતાની બગલમાં બેસાડ્યો થોડી વાર પછી હેમંતકુમારને લઇને સુરેશચંદ્ર આવ્યા પણ લલીતના આગમનથી લોકો જેવા ખુશી થયા, તેવા આ ગૃહસ્થોના આવવાથી ખુશી થયા ન હોતા, કારણ સુરેશચંદ્ર તેમની મંડળીમાં બાગ લેતા નહોતા, એટલુંજ નહિ પણ તેમનાં આવાં ચરિત્રોની સામે હતા. તોપણ નારાયણદાસના વધારે નજીકના સગા હોવાથી સુરેશચંદ્રને સૌએ માન આપ્યું. નારાયણદાસ અને સમાના બીજા ગૃહસ્થો સાથે હેમંતકુમારની ઓળખ કરવામાં આવી. લલીતની સાથે પણ ઓળખાણ થઇ, અને લલીતની પાસેજ હેમંતે બેઠક કરી. સુરેશચંદ્રે નારાયણદાસને કહ્યું કે આજ મને વધારે જરૂરનું કામ છે તો હવે હું રજા લઇશ. ઉપરના ડોળથી નારાયણદાસે વિવેકની દિલગીરી ખતાવી રજા આપી.

પાછળથી મધપાન શરૂ થયું. અરસ્પરસ ઢારના ગ્લાસો ઉડવા લાગ્યા, તે આખરે લલીત તથા હેમંતકુમાર પાસે પણ આવ્યા, નારાયણદાસ લલીત સામું બેઠા કહેવા લાગ્યા “કવિરાજ આજ સુધી તમે મધપાન કીધું નથી પણ આજ રાતરે તમે પ્રેમીસ થયા છો તો પીવો પડશે, આવી ખેચતાણ ચાલતી હતી એટલામાં બંગલાના ઢરવાજે એક ગાડી આવવાનો અવાજ સંભળાયો. એક માણસ

બાહાર આવી જુએ છે તો ગાડીમાંથી એક ગંભીર પ્રકૃતિવાળી બા-
ળીકા ઉતરી બંગલામાં આવી. લલિત જુએ છે તો કમળા !

લલિતનો હાથ પકડી કમળા બાહાર તેડી ગઇ.

પ્રકરણ ૩ જી.

×

રતનપુર.

પ્રિયબંધુ

૧૮.....

તમારી પાસેથી રજા લઇ હું રતનપુર આવ્યો છું, આ સ્થળ
મારી પ્રકૃતિને બરાબર અનુસરતું છે. મુ'બતની સર્વ તરેહની ગોઠમાલ
કરતાં આ શાંતીમય સ્થાન મને વધારે પસંદ પડતું છે. બાઇ, ત્યાંથી
અહિં આવતાં રસ્તામાં એક વિચિત્ર બનાવ બન્યો છે જે તમને લ-
ખ્યા વગર ચાલતું નથી. રેલવેમાં એક કાળો સરખો સાઠેક વરસની
ઉમરનો બ્રાહ્મણ મારી સાથે બેઠો હતો. રેલવેથી ઉતરતાં થોડીવાર
મારા માથા સામું બેઠો બોલ્યો:—

‘સાહેબ તમે ક્યાં જશો ?’

મેં મારા જવાના સ્થળનું નામ આપ્યું.

વળી પુછ્યું:—

આપનું રહેલું ક્યાં ?

તે પણ કહ્યું.

પ્રશ્ન—આપનું નામ શું ?

નામ પણ કહ્યું.

પ્રશ્ન—શું તમે વસુદેવના ભાણેજ ?

ઉત્તર—હા.

પ્રાહ્મણ—મારા મહેરબાન, તમારા મામા સાથે મારે બહુ મોહોબત હતી. ધર્મ સંબંધી વાત ચિતો મને તમારા મામા બહુ સારી રીતે સમજાવતા આજના સુધરેલા જુવાનીઆઓ જ્યારથી વિદ્યાદેવીનાં ઘરમાં પગલું મૂકે ત્યારથીજ ધર્મના સત્યાનાશના બીજ વાવતાં શીખે છે. આજની કેળવણી વિદ્યાર્થીઓને કોઇ પણ કાર્યનું કારણ તપાસતાં પહેલેથીજ શિખવે છે; અને તે નિયમાનુસારે જૂવાનીયા એ નિયમની અજમાયશ ઇશ્વર સંબંધી વાદ વિવાદ સાથે કરે છે. મેં હમણાંજ મુંબઇમાં ચોપાટીના દારયા કિનારે એક વિદ્યાર્થીને પોતાની સાથેના શિખનારાના ટોળામાં ઉભેલો એ સંબંધી નિચે પ્રમાણે બાપણ કરતાં જોયો હતો.

“આ જગતને કોઇ કાળે પણ પેદા થયલું આપણે કેમ માની શકીએ ? કારણ કે શરૂઆતમાં જે કંઇ ન હોય તો ઉત્પત્તિ થવી અસંભવિત ! અને જે કંઇ હોય તો પેદા થયું કહેવાય નહિ ! ઇશ્વરે દરેક વસ્તુ સરજી છે એમ માનીએ તોપણ શંકા પેદા થાય છે, કારણ કે ઇશ્વર સર્વજ્ઞ અને મહંત શક્તિવાન એમ આપણે પહેલાં કહ્યેલું છે. જ્યારે તેની બનાવેલી કારીગીરી મનુષ્ય શરીર કે જેમાં ઘણું ખારીક જ્ઞાન વાપર્યું છે છતાં તે એવું તકલાદી છે કે યંત્ર ખરાબ થતાં જરા વાર લાગતી નથી. સંપૂર્ણ જ્ઞાની કારીગરે જ્યારે ખારીક જ્ઞાન વાપર્યું ત્યારે તે કારીગરીને જોઇએ તેવી ટકાક તે કરી શક્યો નથી એ અનુમાન સિદ્ધ વાત છે.” આવી આવી

અનેક બબતો તે બોલતો હતો. શું આજની કેળવણી ધર્મનું આ-
વુંજ તાત્પર્ય શિખવતી હશે ? શું ધર્મ અને કેળવણીને નિકટનો
સંબંધ નથીજ ?

અરેરે આવી રીતની કેળવણીથી ધર્મની શું હાલત થશે ?
જ્યારે ધર્મ પાયમાલ થયો તો સંસારની પાયમાલીને વાર શી ? માધ
હેમંત તમે માહું લગાડશો નહિં. તમારા મામાં સાથે મારે નિકટનો
સંબંધ હતો માટેજ તમને જે બોલ કહેવા પડ્યા છે, આટલું કહી
તે બાહ્યણ પોતાને રસ્તે થયો.

ભાઈ, કમળાની ઉંમર ૧૪-૧૫ વર્ષની હશે, છતાં હજુ તે
તદન બાળક મારક છે; હજુ પણ તે પોતાની ઉંમરવાળાં બાળકો
સાથે રમે છે. જે કોઈ બાળક રમે તો કમળા તેને બોળામાં લઈ
જાતું રાખે, કોઈને દુઃખો અવસ્થાએ જુએ કે કમળા તરત તેનું દુઃખ
દૂર કરવાના ઉપાય કરે. ભાઈ, આવું પ્રેમી માણસ મેં દુનિયામાં જોયું
નહોતું. વધારે શું બોલું ! કમળા માટીની પૂતળા નથી, કમળા એક
દેવ બાળા ! શું તેનું સૌંદર્ય ! મનની સરળતા, ને માયાળુ સ્વભાવ !
એવી ગંભીર પ્રકૃતિની બાળાકા આ સંસારે પૂર્વે મેં કદી જોઈ નહોતી.

હરિદયાળ શેઠને પણ જોયા. લલીત સંબંધી હકીકતથી મેં
અનુમાન કરીધું હતું કે એ અદ્ભૂત જનાવરની વળી મુક્તાકાંત શી ?
તમે પણ ધારતા હશો કે એ એક મનુષ્ય દેહધારી રાક્ષસ હશે. પણ
નહિં બંધુ તેમ નથી. શેઠ બહુજ ગંભીર સ્વભાવના ને વિદ્વાન છે.
ધંમેજી બાપામાં જેટલા સારા ગ્રંથો છે તે હરિદયાળ શેઠના અજણ્યા
નથી. લેટીન, ગ્રીક, ને સંસ્કૃત પણ જાણે છે.

બાકી ખુશી. સૌ સારી પેઠે હશે.

લી. તમારો

હેમંત કુમાર.

વીભાગ ૬ ઠો.

અકરણ ૧ હું.

X

કેટલી સંભાળથી માણસ આશારૂપી વેલાને લાંબી મુદત સુધી પાણી સીંચે છે. બહુ મુદત પર્વત નિર્જન સ્થાને ખેતી મનોહર ચિત્રની કલ્પના કરે છે ! આશા લતા ફળીભૂત થવાની આશાએ બહુ દિવસ સુધી રાહ જુએ છે; પણ હાથ વિઘાતા, અશ્વાતુરની આશાનો ઉલટે રસ્તે વેગ કરે છે. એક આંખના પલકાર માત્રમાં એ સઘળો રંગ ફરી જાય, સઘળું રૂપ બદલાઈ જાય, લીલી કંચન જેવી આશાનો વેલો સુકાઈને ઘાસ તુલ્ય બને ! મનુષ્યની જીંદગીની એજ સ્થિતિ છે.

પેલી અગાસીમાં ખેડેલી જે રમણી, કાલેજ એના હૃદયમાં જ્યોત્સાની લહેરી ખીલતી હતી; કાલે તેણીનું હૃદય જે આનંદ ભર્યું જેત તો માલમ પડત કે કેટલું સુખ કેટલી આશા, કેટલી રક્તિ એના હૃદયમાં છુપાવેલી હતી? કાલે કદી તેણીનું મોં જેત તો દેખાત કે પ્રસ્ફુલિત એ નયનોમાંથી હર્ષની વિજળી ખીલી રહી છે, અને એ સુંદર હોઠ કેવા કળ્પથી હૃદયના આનંદ ભર્યા શ્વાસને ચાંપી રાખે છે. જોઈ શકત કે પગલે પગલે, દરેક અવયવની ગતીએ દરેક વચને જાણે સંતાયેલું કોઈ અહીમ સુખ ઉછાળા મારી રહ્યું હોય !

વાંચનાર ! કાલની વાત બાળુપર મુકી આજે જો ! ફક્ત એકજ દિવસનો ફેરફાર જો ! અનંત સુખ તે અનંત દુઃખે પરિણત હૃદય ભરી

જયોત્સનારાશી આજ ધોર અંધકારે પડેલી નેણોની હર્ષ વિજળી
આજ આસુમાં બહલાએલી; અનંત સુખ આજ અનંત દુખે પરિ-
ણત, એકજ દિવસના અંતરાયે એક દિવસ શા માટે ફકત એક
પણ માત્રમાં અનંત લીલા ખેલા માણસ ચર્મ ચક્ષુએ એ સંધળું
જોઇ શકે નહિં.

રાત્રી ધોર અંધકાર ભરી, પ્રેમકુમારીનું હૃદય પણ ધોર અંધકાર
ભરેલું છે, પ્રેમકુમારી આજ જુમી તળે પડી પડી ચોધાર આંસુએ
રડે છે. આંખોનાં આંસુથી પૃથ્વી ભીંજાઇ ગઇ ! હતભાગીણી જાણે આ
મંસારમાં રોવા માટે ઉત્પન્ન થઇ હોય !

લલીતના કલંકની વાત બહુ ઠેકાણે ફેલાઇ ગઇ; રામદયાળ
શેઠે પણ સાંભળી હતી. કોઇએ તેમની પાસે કહ્યું હતું કે લલીત
છાકટો છે, તેણે એક ઉપપત્ની રાખી છે. રામદયાળ શેઠ તો કૃષ્ણ-
દયાળનેજ ઝોળખતા હતા. (રામદયાળ પ્રેમકુમારીની માનો બાપ)
આખરદારની ઝોલાદ હમેશાં વડીલોનાં આચરણેજ ચાલે એ અત્યંત
સ્વભાવિક છે. તેથીજ તેમણે લલીતનો વિશ્વાસ કરેલો હતો. વૃદ્ધ
રામદયાળ પોતે નિર્મળ ચારિત્રવાળા હતા. જેની સાથે ભવિષ્યમાં
પ્રેમકુમારીના વિવાહ થવાના હતા. તે પુરૂષની ચાલ ચલણ કલંક
ભરેલી સાંભળી રામદયાળ શેઠને બહુ સંતાપ થયો, મનમાં નિશ્ચય
કીધો કે એવા દુષ્ટાચરણીને કન્યા આપવી નહિં. એવા નરાધમના
હાથમાં કન્યાને સોંપવી, તે કરતાં આખી જીંદગી કુંવારી રાખવી
વધારે સારું છે. આ નિશ્ચયની વાત પ્રેમકુમારીએ સાંભળી. એક
દિવસ લલીત પ્રેમકુમારીને મળવા આવતો હતો, એટલામાં શેઠે દર-
વાનને હુકમ કીધો કે એ નીચ માણસને ઉપર આવવા દઇશ નહિં

દરવાને લક્ષીતને અટકાવી બહાર કહાડી મુક્યો. એ સધળું પ્રેમ-કુમારીએ જોયું

અભાગીણીએ જે આશા માટે અભાર સુધી જીવન ગાળ્યું હતું, તે આશાનો અત્યારે મુળચ્છેદ થયો; જે પ્રેમકુમારીના અંધ-કારમય જીવનમાં સૂર્ય પ્રકાશ રૂપે હતો, તે આશા અંધકારમાં ડુબી. એ અભાગીણીના જીવનની હવે શી જરૂર છે? જે તેના પ્રાણનો પ્રાણ, હૃદયનો દેવતા, મહા મુલ્ય સામગ્રી, તે તેણીના સનમુખ જે અપમાનીત થયો, પ્રેમકુમારી ક્યા પ્રાણથી તે સહન કરે? તેજ પળે પ્રેમકુમારીનું મોત કેમ થયું નહિ? તેજ પળે તેના નાનાએ તેણીને કસાઈના હાથે કતલ કેમ નહિ કરાવી? તેજ પળે માથા પર વજ્ર પતન કેમ થયો નહીં? બાળીકા રૂઢન કરતી કરતી બોલી “સમજ છું, ભગવાન! આ તમારી રમત હતભાગીણીને દુઃખ દેવા માટે આ બધી તમારીજ ગોઠવણ! અરે દેવ! માણસનું હૃદય શું આવું સખ્ત કે એટલું દુઃખ એટલો આઘાત પડવા છતાં તુટે નહિં? હવે કોઈ સાથે કામ નથી; સુખનું કામ નથી, વિવાહનું પણ કામ નથી! હે ભગવાન, દયાના સાગર, તમે મને મરણ આપો, બીજું મને કાંઈ જોઈતું નથી! મરણ દો ભગવાન! મરણ દો!

પ્રેમકુમારી ઉંચે સ્વરે રડવા લાગી, મોંએ કપડું દેતાં પણ રોવાનો અવાજ અટકાવી શકી નહિં. રાત્રીનો વખત હોવાથી સૌ સૂતેલાં હતાં જેથી કોઈએ અવાજ સાંભળ્યો નહિં. વળી રડતાં રડતાં તેણી બોલી;—

“તુંજ મહારા હૃદયનો સ્વામી છે, મારા શરીરનો સ્વામી હવે કોઈ થનાર નથી. તુંજ મારો પ્રાણેશ્વર, તુંજ મારું સરવસ્વ વિવાહ

નહિ થાય તેથી શું થયું ? જ્યાં જમણ, જ્યાં રહીશ, ત્યાં તાહાફાંજ
ધ્યાન ધરીશ; તુંજ મારા હૃદયમાં ચિરંકાળ રાજ કરશે. લોકો બોલે
છે કે તાહારા ચરિત્રે કલંક લાગ્યું છે, હું વિશ્વાસ રાખતી નથી.
કદિ કલંક હોય, પણ પ્રાણેશ્વર, રાત દિવસ જે ઠેકાણે રહીશ, ત્યાં
તાહરા વાસ્તેજ ભગવાન પાસે રહીશ, હૃદયમાં જેટલાં આંસુ હશે
તેટલાં કહાડીશ; શું તેથી કલંક ભુંસાશે નહિ ? અવશ્ય ભુંસાશે.

બારણાને કોઇએ બોલવા કહ્યું-પ્રેમકુમારીએ આંખો લોહી તરત
બારણું ઉઘાડ્યું, એટલે એક સન્યાસી ઘરમાં આવ્યો. પ્રેમકુમારી સ
ન્યાસીના બે પગે હાથ નાંખી બોલી “ પતા ! આજે આવ્યા,
બહુ સારું કીધું. મને તમારી સાથે લઇ જાઓ. હું અહીં હવે રહી
રાહીશ નહિ, તમારી પુત્રીની આજ માત્ર એજ ભિક્ષા ! ”

સન્યાસીનું ગંભીર મુખ વધારે ગંભીર થયું. પગમાં લોટતી
અસહાય કન્યા તરફ સન્યાસીએ દ્રષ્ટી કરીધી. છુટા થયલા કેશ, વિ-
શાળ પીઠે પડેલા છે. ધીરે ધીરે પ્રેમકુમારીને ઉઠાડી પિતૃભાવે વદન-
ચુંબન કરી સન્યાસી બોલ્યા, આવો મા, મહારી પાસે આવો તમને
લંછ જવાજ આવ્યો છું. ” એટલું બોલી સન્યાસી અગ્રેસર થયો.
“ જય ” એટલું બોલી પ્રેમકુમારીએ એક પેટી ઉઘાડી તેમાંથી એક
પાકીટ બહાર કાઢ્યું. ધીરે ધીરે પાકીટ ખોલ્યું. પાકેટમાં શું હતું !
એક ભાંગેલી પેનસીલ, એક વૃક્ષના વેલની બનાવેલી સુકી અંગુડી,
એક સુકાયેલા ફુલની કરમાયેલી માળા તે કેટલાક કાગળ પ્રેમકુમારી
એક પછી એક સઘળું જેવા લાગી. બાળ ઉમરની સ્મૃતિ તરત
યાદ આવી, રતનપુરની વાત તરત સાંભરી, અને લલીતનો પ્રેમ
તેજ સાથે યાદ આવ્યો. આહા ! અમાગિણીને હવે કાંઈ છે ? સંસાર

જ્યારે અંગારની મૂર્તિ ધારણ કરી, બાલીકાના હૃદયને ડામ દેતો ત્યારે પ્રેમકુમારી આ સધળું જોઈ શાન્તી પામતી. જ્યારે નિરાશાનાં અંધકારે બાળીકા અટવાઈ પડતી. ત્યારે આ કેટલાંક કાગળ, પુલની સુકાયેલી માળા, તેના હૃદયમાં આશાનો પ્રવાહ વહેતો કરતાં એટલામાં:—

સન્યાસીએ બહારથી સાદ કીધો. “મા, આવો, વખત લગાડો નહિ,” પ્રેમકુમારી પાકીટ વસ્ત્રમાં બાંધીને પિતા પાસે આવી ઉભી રહી.

જેઉ વિના સખ્દે ચાલતાં ચાલતાં દરિયા કીનારે આવ્યાં, એક હોડી દરીઆમાં બાંધેલી હતી તેમાં પિતા, પુત્રી જેઉ સવાર થયાં હોડી ધીરે ધીરે ચાલવા લાગી.

અંધારી રાત્રે શાંત સમુદ્રમાં હોડી ચાલી જાય છે. આકાશમાં પ્રકાશિત તારામંડળ નીચે સૂતી સૂતી પ્રેમકુમારી વિચાર કરવા લાગી; “આ વિશાળ રાજ્યમાંથી શું મને આશ્રયસ્થાન નહિ મળે? મારા પ્રેમને ગૃહણ કરનારી સામગ્રી નાહં મળે?” એમ વિચાર કરતી કરતી બાળીકા નિદ્રામાં પડી.

ક્રમે ક્રમે અંધકાર ઓછો થવા લાગ્યો, પૂર્વ દિશામાં પ્રકાશ દેખાવા લાગ્યો, અને હોડી એક કીનારે આવી ચડી. પ્રેમકુમારી તે વખતે પથ્થુ સૂતેલી હતી. પ્રભાતનો શાંત વાયુ ધીમે ધીમે પ્રેમકુમારીના માથાના વાળને મોં પર ઉડાવતો હતો. વિશાળ બે અંબોમાં નિદ્રા ભરેલી હતી, છતાં આંસુનાં પાણીનાં નિશાન હજી પથ્થુ

ઉપરથી સુકાયાં નહોતાં. એક હાથ ઉપર માથું રાખેલું હતું અને બીજો હાથ કમર પર પડેલો હતો. સન્યાસી અ-

નિમેષ લોચને કન્યાનું અતૂલનિય રૂપ જોવા લાગ્યો. પ્રભાતના શિતળ પવનથી, વધારે ટાહાડ લાગતી હોવાથી, સન્યાસી એ સયતને, અન્ય વસ્ત્રના અભાવે પોંતે ઓઢેલી ચાદર દ્વારાએ કન્યાનો સુકોમળ દેહ ઢાંકી દીધો અને એકી નજરે કન્યાના ઉદ્વેગતા મોં સામું જોઈ રહ્યો. કાશુ જાણે કે ધીરે ધીરે સન્યાસીએ એક દીર્ઘ નિશ્વાસ શ્વા માટે મૂક્યો ? શ્વા માટે સન્યાસીની આંખોમાં પાણી આવી ગયાં ? સન્યાસી ધીરે ધીરે બોલ્યો, “ હતભાગિણિ ક્ષત દુઃખનો બોબો ઉઠાવવાનેજ સંસારમાં આવેલી છે. વિધાતા ! એ સુકુમારી બાળીકાના કપાળમાં શું સુખ નથીજ ? તમેજ જાણો, દેવ તમેજ જાણો. ”

પ્રેમકુમારી જાગી ઉઠી, ચારે બાજુએ જુએછે તો એક નવીજ ભૂમિમાં આવી પડેલી જણાય છે.

સન્યાસી બોલ્યા “ મા આવો. આપણો આશ્રમ આવ્યો છે. આ જુઓ માહારી ઝુંપડી. ” ધીરે ધીરે બેઠ કિનારે આવ્યાં એ ઠોકાણે ચારે તરફ જંગલ હતું. ઝુંપડીમાં જઈને સન્યાસીએ કહ્યું, “ જુઓ મા, આ ઠોકાણે કેટલાક દિવસ તમારે રોકાવું પડશે. રહી શકશો ” ? પ્રેમકુમારી બોલી “ હા ”

સન્યાસીએ કહ્યું, “ મા તમારું અતીત જીવન ભુલી જાઓ, એ સુખ સંપદ અહિં તમને મળશે નહિં, આ જીવન, અતિ કઠોર જીવન છે, આ ઠોકાણે તમને કોઈ સખી મળશે નહિં. આ ઠોકાણે કોઈપણ આવીને તમને મનોહર વાત કરશે નહિં. તમારી સેવા માટે દાસ દાસી પણ મળશે નહિં તમારે આ વસ્ત્ર, આ અલંકાર, ત્યાગ કરવાં પડશે. આ જુઓ તમારાં પહેરવાનાં વસ્ત્રો ! ” એમ કહી ગેરએ રંગેલાં લાલ કપડાં આપ્યાં.

સન્યાસીએ ૨રીથી કહ્યું “આ જગ્યાએ બેસી હું તમને શિક્ષાદાન કરીશ. એ શિક્ષાના પ્રભાવે મા, તમે સંસારીક સુખ દુઃખને તુરંત સમજશો. તમારાથી હવે શોકે અધીરા થવાશે નહિ, તમને આત્મ સંયમ કરતાં શિખવીશ; તમને ભગવાનનીજ વાત કહીશ. આ વિશ્વ બ્રહ્માંડનો જે પ્રાણુ તેના ધ્યાનમાં તમે નિર્મળ આનંદ પામશો.”

પ્રેમકુમારી—પિતા, સંસારની શું સવળી વાતો ભૂલી જતી પડશે?

પ્રેમકુમારીનું મોં જરા શીકું પડી ગયું. સન્યાસી તે સવળું સમજી ગયા ને બોલ્યા, “ભય નહિ, ભયનું કાંઈ કારણ નથી, ખેટા ગભરાય છે શા માટે ? તું જેને સંસારીક વસ્તુ તરીકે ગણે છે તે વાસ્તવિક સંસારી વસ્તુ નથી, તેતો સ્વર્ગીય વસ્તુ પ્રેમ પાર્થીવ પદાર્થ નથી, કોઈ કનિષ્ઠ પ્રવૃત્તિ વિશેષ ચરિતાર્થ કરવાની લાલસાને લોકો ભૂલથી પ્રેમ કહે છે. એવો પ્રેમ પાર્થીવ પદાર્થ અને પાર્થીવ પદાર્થનેજ ભૂલવાનું હું તને કહું છું, સમજી મા ? પ્રેમ જ્યારે શરીરનોજ આશ્રય કરે ત્યારે તે કનિષ્ઠ પશુતુલ્ય. એ પ્રેમ વાસ્તવિક પ્રેમ નહિ, દેહની સાથે એનો પણ નાશ થાય છે. હું જે પ્રેમની વાત કહું છું તે દેવતાની ભોગ્ય વસ્તુ, તે અસીમ. દેહનો નાશ થતાં પણ તે પ્રેમનો નાશ થતો નથી. બોલો જેઠં મા ! તમે જેના પર પ્રેમ રાખો છો, તે કદિ ચિરંકાળ વ્યાધીથી પીડાતો હોય, શરીરનો મહા રોગી હોય, કુરૂપ હોય તો શું તમારો પ્રેમ ત્યાંથી પાછો વળશે ?

પ્રેમકુમારી—નહિ, કદિ નહિ. મેં શું શરીર સાથે પ્રેમ કીધો છે ? મેં તો આત્મા સાથે પ્રેમ બાંધેલો છે.

સન્યાસી—ભારે સમજે મા, આ સંસારે આત્મા સાથે બાંધેલો પ્રેમજ સત્ય છે. વિદ્વાનોએ, શાસ્ત્રકારોએ તેનેજ ખરો પ્રેમ કહ્યો છે. તેમાં હિંદુ શાસ્ત્રોએ એ પ્રેમનો મહિમા જેવો સમજાવ્યો છે તેવો જગતમાં કોઈ શાસ્ત્રે સમજાવ્યો નથી. એજ પ્રેમ આર્ય મહિલાને સ્વામીના આત્મા સાથે જવાને સંગતી-એમાં આનંદમેર જીવતાં કુદાવતો.

અકરણુ ૨ જી.

X

પ્રાતઃકાળ થયેલો છે, ઉગતા સુર્યનાં મનોહર કિરણુ દિવાન ખાંનાની બારીમાં પ્રવેશ કરીને લલીતની પથારીના ઉપલા ભાગ પર પડેલાં-છે. લલીત જે કે તે વખતે પથારીમાં સુતો હતો, પણ સંપૂર્ણ જાગતો હતો. પથારીમાં સુતો સુતો લલિત કાંઈક વિચાર કરતો હતો.

પ્રેમકુમારીના જતા રહેવાની વાત ઘણું ઠેકાણું ફેલાઈ ગઈ હતી. લલિતના કલંકની વાતો લલિતે પણ સાંભળી હતી. ઘણી જગ્યાએ બોલાતું કે મલીના લલિતની ઉપપત્નિ. પ્રેમકુમારીના જવાના દુઃખ કરતાં, મલિના ઉપર આવતા મિથ્યા દોષારોપથી લલિત વધારે દુઃખી હતો. લલિત વિચાર કરવા લાગ્યો કે “મારી ઉપર મિથ્યા દોષારોપને લીધે મને કંઈ નુકશાન નથી. લોકો પણ મને કાંઈ બોલી શકશે નહીં; પણ નિરપરાધી બિચારો મલિનાને મોટું નુકશાન છે. તેણી જે આ વાત સાંભળશે તો શું વિચાર કરશે? બનશે તો લાજથી આત્મહત્યા કરશે. પણ એક સારો ઉપાય હજી એ છે કે ધર્યા કઈ તો હું મલિનાને મિથ્યા કલંકમાંથી બચાવી શકું છું. જે

તેણીની સાથે વિવાહ કરી તેણીને ધર્મપત્નિ તરીકે લોકોમાં જાણાવું તો તેણીનું ને માફ જેવું કલંક દુર થાય. હું જો તેણીની સાથે વિવાહ કરું તો તેણીના ઉપર મેં મોટો ઉપકાર કર્યો કહેવાશે. જાણેલ જોએલ નહિ એવા કુળની જાળીકા સાથે વિવાહ કરવાથી લોકો બહુ વાતો કરશે, પણ અડચણ નહિ; તેથી તે બીચારી નિરપરાધીણી અસહાયા જાળીકા ઉપર લાગેલો મિથ્યારોપ તો દુર થશે. લોકોના બોલવાના બંધે ડરવું તેતો કાયર પૂરવતું કામ છે. પણ બીજી વાત, પ્રેમકુમારી ઉપર મારો જેટલો પ્રેમ છે, તેટલો પ્રેમ તો મલીના ઉપર નથી. પ્રેમકુમારી મને બોલ્યા ચાલ્યા વગર જતી રહી એ સત્ય. મારા કલંકની વાત સાંભળી તેણી મારા ઉપર ક્રોધ કરી શકે, મારી સાથે વિવાહ કરવાને નાહ્યુલ થાય, એ પણ સત્ય તો પણ તેણીના ઉપરનો મારો હૃદયભેદક પ્રેમ, એક મિંદ્ર માત્ર પણ ઓછો થતો નથી. જે હૃદય એકને અર્પણ કરેલું, તે કદી બીજાને આપી શકાય ?”

લલિત બહુ વખત સુધી વીચાર કરી બોલ્યો “ આપી શકાય નહિ. સત્ય ! પણ હું તો મારા સ્વપ્નને માટે કાંઈ વિવાહ કરતો નથી, પોતાના સ્વાર્થની સિદ્ધી માટે તો એક દરીદ્ર અસહાયા જાળીકાનું પાણી ગ્રહણ કરતો નથી; અને વળી તે વીવાહ કેવળ અસુખનું જ કારણ થઈ પડે એમ પણ નથી. મત્રીના સુખી થશે, ને કડાય હું પણ સુખી થઈશ. મત્રીનાને સુખી જોતને હું પણ સુખી થઈશ. પ્રેમકુમારી ક્યાં ગઈ છે, ને કેમ છે તે હું જાણતો નથી. જો પ્રેમકુમારી જીવતી હશે અને કદી મળશે તો બોલીશ કે “ પ્રેમકુમારી સ્નેહ રાખવાની મનુષ્યની જેટલી શક્તિ છે, તેના કરતાં પણ વધારે

સ્નેહ તારાપર રાખ્યો છે. વિધાતાનો વિચીત્ર પ્રકારનો દરાવ કે આપણા વીવાહ થયા નહીં. મારો દોષ ક્ષમા કર! પ્રેમકુમારી ક્યાળુ, ક્ષમામયી મને નંકી માફ કરશે. ” એમ વિચાર કરતાં લલિતની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં, એક દીર્ઘ નિશ્વાસ નાંખી બોલ્યો:—

‘ માણસની ઇચ્છા પોતાના તાબે નથી. ’

તે દિવસની સાંજના વખતે લલિત પોતે આ માગણી મલીના પાસે કરે એવો નિશ્ચય કર્યો. લલિત ધારતો હતો કે મલીના આનંદ સાથે તે કબુલ રાખશે.

સંધ્યા થતાં લલિત મલીના પાસે ગયો. જે ઘરમાં મલીના સુતી, તે એક જીર્ણ ઘર હતું, પણ કૃષ્ણક્યાળ શેડે તે સારી રીતે કરી આપ્યું હતું. મેજ ઉપર કપડું ખીછાવી મલીના કંઠક લખતી હતી. લલિત જે જે કવીતા રચતો તે સંઘળી મલીનાને આપતો. મલીના સારા અક્ષરથી એક ચોપડીમાં તે લખતી અને વખતપર લલિતને પણ બતાવતી. લલિતને પોતાના ઘરમાં આવેલો જોઈ મલીના ઘણી ખુશી થઈ. લલિત એક જુદા આસને મલીનાની સામે બેઠો.

લલિતની બનાવેલી એક કવિતા આનંદ સાથે સારા રામથી મલીના બોલવા લાગી. કવિતા પુરી થતાં તેણી બોલી “ આવી સારી કવીતા તમે કેમ કરી બનાવો છો ? ”

લલિત હસતાં હસતાં બોલ્યો “તું” તો બહુ સારા રામથી ગાય છે ! મને તો આવી ખબર નહોતી. ” એટલું કહીને લલિતે મલીનાના હાથમાંથી પુસ્તક લઈ લીધું, અને બોલ્યો “ મલીના આજ તને એક

વાત પૂછવા આવ્યો છું, લલીતે મુખ ગંભીર કીધું; લલીતનું ગંભીર મુખ જોઇને મલીના ગભરાટમાં પડી. લલીત મને કોઇ ખીજ જગ્યાએ મોકલી આપશે? અથવા મને મૂકી લલીત ખીજ જગ્યાએ જશે? જો એમ બન્યું તો શું થશે? અતિશય બપટ્ટ ચિત્તે મલીના જોલી “શું કહેવું છે? કાંઇ માઠા ખામર તો નથી વાર? પ્રથમ ખોલો કે મને મૂકીને તો ક્યાંઇ જવાના તો નથીને?”

લલીત—તને મૂકીને ક્યાંઇ પણ જવાનું નથી, ઉલટું તને ચિરકાળ મારી પાસેજ રહેવાનું બને એ વાત ખોલવાની છે.

મલીના અતિશય ખુશી થઇને જોલી, “ત્યારે ખોલો”

લલીત કેટલીવાર સુધી શાન્ત બેઠા પછી જોલ્યો “મલીના હું તારી સાથે વિવાહ કરવા ચાહું છું તું કબુલ થઇશ?”

મલીના ઉભેલી હતી; આ વાત સાંભળીને તેનું મુખમંડળ મોટી શોચનામાં પડ્યું. શરીર કંપવા લાગ્યું, અને મગજ બેમાન હાલતે દરવા લાગ્યું. જમીનપર પટકાઇ જવાની સ્થિતિ થઇ, પણ પડી નહિ; લલીતે તે સુકોમળ શરીરનો પડતાં પડતાં બચાવ કીધો, અને મુર્છિતાવસ્થાની સુંઢરીને ખીજાના પર સૂવાડી.

મેં પર બહુ વાર સુધી શિતળ પવન નાંખવાથી મલિનાને ચૈતન્ય આવ્યું અને બંધ રહેલી બે વિશાળ આંખો પ્રકુલ્લિત થઇ. ખૂંટી આંખે મલીનાએ ટગર ટગર લલીતના મોં સામું જોયા કીધું અને પછી તુરત આંખો બંધ થઇ.

ખીજે દિવસ પ્રાતઃકાળે લલીત પથારીમાંથી વહેમો ઉઠ્યો, ઉઠતાં તજ જુએ છે તો તેના પલંગ નીચે એક પત્ર પડેલો છે. સરનામાના

અક્ષર મલીનાએ લખેલા છે એમ સમજ્યો, લલીતે વિચાર્યું કે કાલે મલીના શરમને લીધે મોંએ હા પાડી શકી નહિં માટે આજે પત્રમાં ઉત્તર લખ્યો જણાય છે. ઉમંગ સાથે ઉતાવળમાં ઉપરતું કવર ઉમેડી પત્ર વાંચે છે તો મોટો નિશ્વાસ મૂક્યો. મલીનાએ લખ્યું હતું કે:—

“મારું માથું ફરે છે, હાથ કંપે છે, શું લખું છું તે સમજતી નથી. હું જાઉં છું; હું એક હૃદય અધકારનો કાડો, તેનાથી એવડો મોટો પ્રકાશ સહન થઇ શક્યો નહિં.

“મારે હવે કાણ છે? તમેજ મારું સર્વસ્વ. હું કાંઈ જાણતી નહોતી, ક્યાં જગતને એક ખૂણે પડી હતી, તમે મને પ્રેમથી લાવ્યા કેવા મોટા સુખમાં રાખી, કેટલા સદુપદેશ દીધા, કેટલાં સારાં પુસ્તક વંચાવ્યાં—શિખવ્યાં, અને કેવો નિર્મળ પ્રેમ રાખ્યો! અરે દેવ એટલોપ્રેમ શામાટે રાખ્યો? કેજે આદુઃખીણીથી સહન થઇ શક્યો નહિં. જો એટલો બધો પ્રેમ ન રાખતે, જો એટલા બધા પ્યારની દ્રષ્ટીથી ન જોતે, જેથી આંખે દાસ દાસીને જોવાય, એવીજ આંખે જો મને જોતે; તો હે દેવ, હું તમારાથી દુર થઇ શકત નહિં.

એક બીજું મનુષ્ય પણ છે. હમણાં ક્યાં છે તે જાણતી નથી. તેનું હૃદય પણ તમારી માફક ઉગર, તેનું પણ મન તમારી પ્રમણે હ્રિય. આ સંસારે હું તેની દેવી તુલ્ય બકિત કરું છું. એ પ્રેમકુમારી સહાય સંપત્તિ વગરની આ દુઃખીણી જ્યારે વિપદમાં પડી હતી, ત્યારે તમે જે જણાંએ જ આશ્રય આપ્યો છે, શોકના દરિઆમાં ડુબેલી હતી ત્યારે તમેજ ધીરજ આપેલી છે. તમે જેડ જણાંનાં દયા અને સ્નેહની કથા હું જાંઘીપર્યંત ભૂલીશ નહિં.

તે સિવાય મેં સાંભળેલું છે કે તમે પ્રેમકુમારીને બાળ ઉમરથી ચાહો છો. અનેકવાર તેણીનામાટે દીર્ઘ નિશ્વાસ મૂકતાં મેં તમને જોયા છે. તમારો પ્રેમકુમારી સાથે વિવાહ થશે એવું સાંભળતાં માંડ હૃદય આનંદે ઉભરાઈ જતું. મેં વિચાર કીધો હતો કે તમારા બેઉ જણની સેવા કરી મારો અવતાર સફળ કરીશ, ભગવાન જાણે છે, કે એ સિવાય બીજી કોઈ જાતની ઉચ્ચ આશા આ દુઃખીણીના હૃદયમાં ઉત્પન્ન થઈ નથી.

પ્રેમકુમારી હમણાં ચાલી ગઈ છે. જ્યાં હશે ત્યાં, તમારા વગર બીજો કાંઈ વિચાર તેણી કરતી નહિં હશે. હું નિશ્ચય જાણું છું કે તમારા વિવાહ પ્રેમકુમારી સાથે થશે ને થશેજ. પ્રેમકુમારી તમારેજ માટે ને તમે પ્રેમકુમારીનાજ માટે છો.

કાલે રાત્રે તમે જે વાત કહેલી તેનો વિચાર કરતાં મને બહુ શરમ આવે છે. હું કેટલી નીચ, ને તમે કેટલા ઉચ્ચા હું કેટલી ક્ષુદ્ર, ને તમે કેટલા મહતા માંડે માયું એ વિચારોથી ફરવા લાગ્યું અને શરીર ઠંપવા લાગ્યું. હું એટલી દયાને ઉપયુક્ત નથી, હું અનુગ્રહને યોગ્યપણુ નથી. તમે દેવતા છો, માહરો અપરાધ હોય તો માફ કરજો, તમારી માગણી હું સ્વીકારી શકતી નથી, એટલે પ્રકાશ મારી આંખો સહન કરી શકી નહિ; હું જાઉં છું—ફરીથી અંધકારની અંદર પડીશ, હવે શોધ કરીને બાહાર કાઢાડશો નહીં; હું જેવી જાતનું મનુષ્ય, મારે માટે તેવીજ જાતનું જીવન બહુ.

પ્રેમકુમારીએ આપેલા અલંકાર સર્વે પેટીમાં રાખેલા છે. તમારાં પુસ્તક વગેરે પણ કબાટમાં ગોડવેલાં છે. માંડે સર્વસ્વ જે રાખી ગઈ છું તે જોઈને કોઈ દિવસે આ અભાગિણીને યાદ કરજો. ઇશ્વર તમોને

સુખી રાખે. તમારો પશ્ચ, તમારું ગૌરવ જગો જગોએ ફેલાય, એવી મારી ગરીબની આશીશ છે. જ્યારે મલીના તમારી યાદલાસ્તમાં આવે ત્યારે નિશ્ચય કરી 'માનજો કે એ અભાગિણી જ્યાં સુધી જીવતી છે ત્યાં સુધી તમારું જ કલ્યાણ ધરશે.

મને હવે કદાચ દુઃખનો ભય નથી. એટલી ચાહના જોણ મેળવી તેને વળી દુઃખનો ભય શેનો ? તમારી દયા, તમારો પ્રેમ, એ એક બાબત; અને જગતનું સર્વ કંટ બીજી બાબત એ રાખી તપાસ કરતાં મારું પડે છે કે તમારા પ્રેમનું બળ વધારે છે. મારી શિકર કરશે નહિં.

જે જીવતી હદય તો તમારા પ્રેમકુમારી સાથે વિવાહ થશે ત્યારે જોવાને આવીશ. તે વખતે તમારા પગની ધુળ લેવાને આ અભાગણીને અટકાવ કરશે નહિં. આ દુઃખીણીને સંસારે કદાચ નથી.

લલીતે બે ત્રણ વખત કાગળ વાંચ્યો. રોતાં રોતાં ઉંચે સ્વરે બોલ્યો, “મલીના, તું નીચ ને હું ઉંચ્ય ! રોતાંરોતાં લલીત ધર બાહાર નીકળ્યો, અને મલીનાની તપાસ માટે કાંઈ તજવીજ કરી નહિં. પ્રેમકુમારીના જવાથી લલીતને એટલું ખરાબ લાગ્યું નહોતું; પ્રેમકુમારી જવાતું કારણ લલીત નહોતો, અને મલીનાનું કારણ તો લલીત હતો. શું આપતાં મલીનાં ફરી મળે, લલીત તે આપવા કયુલ હતો પણ મલીના હવે આવે ? દુઃખીણીના સુખમાં પણ શાન્તી નહોતી. જે સુખની આશાની કલ્પના પણ ન થઈ શકે, તે સુખ મોહિની વેષ ધારણ કરી મલીનાના સન્મુખે આવ્યું પણ અભાગિણી તે સુખ જોઈ બીકથી નાહી. સુખ અને દુઃખ તે બેઉમાં હવે પ્રભેદ શું ?

અકરણ ૪ થું

૪

વાંચનાર, આપણે પાછા રતનપૂરની સંભાળ લઇએ. એક ખેડૂતના ઘરમાં આજ મહા સંતાપ થઇ રહ્યો છે. તે બિચારાનો એકનો એક છોકરો ૪-૫ વરસની ઉમરનો બચકર માંદગીમાં સૂતેલો છે. બાળકની મા, બાપ સૌ બહુ વિપદમાં આવી પડ્યા છે. એવા સમયમાં એક સ્ત્રી ત્યાં આવી. તેણીને જોતાં ત્રાથેજ સૌનાં મન જરા આનંદ ભર્યા દેખાવા લાગ્યાં. પાસે ખેડેલામાંથી એક સ્ત્રી ખોલી ઉઠી, “હવે બપ શો છે? આપણું પ્રેમી મા આવ્યાં!” એ નવીના જનની. તે બીજું કોઇ નાહું પણ “કમળા ગૌરી” તેણી બાળ ઉમરથીજ માતા કહેવાઇ છે. કમળા ઘરમાં આવી, બાળકની માતાને અતિશય કલ્પાંત કરતી જોઇ ખોલી; “ચૂપ કરો, રોવાથી શું થશે?”

બાળકે કુટલીક વારે બંધ દરેલી આંખો ઉઘાડી, અને કમળાના ચેહરા સામું સજળ નયને જોવા લાગ્યો. કમળાએ તે બાળકને તેની માતાના ખોળામાંથી લઇ પોતાને ખોળે લીધું. આઠા તે ઘાસની છાંયેલી પથારીની આ વખતે કેવી શોભા થઇ રહી હશે! એ સુંદરીએ સંતાનને કૂડે લઇ જરા આમ તેમ ફરવા માંડ્યું, સંતાનના બાપને ખોલાવી કહ્યું, “આ ગામમાં એક નવા ડાકતર આવેલા છે તેનું નામ હેમંતકુમાર છે, તેને જલદી ખોલાવી લાવો.”

ખેડૂત—મા, તે મોટું માણસ, ને હું ગરીબ, તે ગરીબના ઘરમાં કેમ આવશે? તેને શી દેવાની શક્તિ તો મારી પાસે નથી!

કમળા—હું ધાડું છું કે તેઓ તમારી પાસેથી કાંઇ લેશે નહીં; જો લેશે તો શી હું દઇશ, તેની તમારે ચિંતા નહિં પણ તમે જલદી જાઓ.

ખેડુત દોડતો દોડતો ડાક્ટરને બોલાવવા ગયો. હેમંતકુમાર આવ્યા. કમળા જરા શરમાઇ તો ખરી પણ ફક્ત થોડાજ વખત માટે.

કમળાના પાંસે બિમાર સંતાન હતું તેને તપાસીને ડાક્ટર બેઠ્યા, “બિમારી સખત છે પણ કદાચ આરામ પણ થાય. માંદગી શરૂ થતાંજ મને બોલાવેલો હતો. જે થયું તે થયું; હજી પણ ઓપધ આપવાનો વખત હાથમાં છે. તમારામાંથી કોઇ જલદી મારી સાથે આવો, હું હવા આપુ છું; અને હું થોડીવાર પછી પાછો આવીશ.”

એ સમયે ખેડુતની સ્ત્રી સજળ નયને કૃતચતા પૂર્ણ હૃદયે ડાક્ટર સાહેબની સનમુખે આવી; અને પોતાના હાથમાં રાખેલું એક રૂપાનું માદળીયું ડાક્ટર સાહેબ તરફ નાંખીને બોલી, “સાહેબ હાલ તરત આ રાખો, મારા હાથે રૂપીયો થશે ત્યારે આપીને માદળીયું પાછું લઇ જઇશ.” હેમંત લજ્જભર્યા મોંથી બોલ્યો, “લોકો પાસેથી પૈસા લઇને હવા આપવી એવો મારો રોજગાર છે ખરો, પણ વત્સ હું એવો, પણ અને નિર્દય નથી કે તમારો અલંકાર ઉઘાળી જાઉં. તમે ગરીબ માણસ છો તે હું જાણું છું. ગરીબનો ઉપકાર કરતાં હું જેટલો સુખી થાઉં છું; તેટલો એક હજાર રૂપીઆ મળતાં પણ સુખી થતો નથી. તમારો અલંકાર લો, બાઇ, ભગવાનની કૃપાથી જો તમારા સંતાનને આરામ કરી શકું, તો હું ખરાબર બહુલો મળ્યો ગણીશ” એટલું કહી ડાક્ટર સાહેબ ચાલ્યા ગયા. તે ઠેકણે એક પાંસેના ગામની ડોસી બેઠેલી હતી તે બોલી, “આહા ! ધણી ધણીઆણી બેઠએ કેવાં દયાળુ ! સ્ત્રી જેવી દયાળુ તેનો સ્વામી પણ તેવોજ દયાળુ છે. ભગવાન તેના બાળ બચ્ચાંને અમર રાખે ”.

ડોસીની બૂલ જોઇ સધળી સ્ત્રીઓ હસવા લાગી. કમળા પણ લજવાઇ ગઇ. એક સ્ત્રી બોલી “અરે ડોસીમા કમળાના વિવાહ હજી નથી થયા, એ ડાક્ટર એમના સ્વામી નથી.”

ડોસી પોતાની બૂલથી કાંઈપણ શરમાયા વગર બોલી “કદી વિવાહ ન થયા હોય તો એ કન્યા લાયક વર, એ ડાક્ટરજી છે. મેઉ ઉપયુક્ત પાત્ર.

ઔષધ આવ્યું, કમળા બરાબર નિયમસર ઔષધ પાવા લાગી હેમંતકુમાર પણ ફરીવાર આવી ગયા. ૪-૫ વખત ઔષધ પાયા પછી રોગમાં ઘણો ફેર પડી ગયો, હેમંતકુમારે શોકાતૂર પિતા માતાને ધરજ આપી કે હવે તમારા સંતાનને ધારતી નથી.

સાંજનો વખત થયો બાળકને આરામ થવા લાગ્યો, એટલે નિયમસર દવા પાવાનું સંતાનની માને બતાવી કમળા ઘર તરફ આવવા નીકળી. ચાલતાં ચાલતાં રસ્તામાં અનેક તરેહના તરંગ મનમાં ઉઠવા લાગ્યા. મુખ્ય તરંગ એ કે “વિવાહ કરવાથી કર્તવ્ય કાર્યની હાનીજ થાય, એ બગબગ નથી. અનેક સમયે ઉલટું હાની થવાને બદલે ઉત્તેજન મળે છે.”

અકરણ પ મું.

X

રતનપુર અને તેની આસપાસના ગામેમાં હેમંતકુમારની ખ્યાતી વધવા લાગી. દુઃખી ઉપર ઉપકાર અને દરદીની સેવા ચાકરી માટે એટલામાં સર્વ ઠેકાણે કમળા અને હેમંતકુમારનું નામજ

જાણીતું થયેલ હતું. રતનપુરના પુરુષ અને સ્ત્રી સો હેમંતકુમાર અને કમળાની દેવતુલ્ય ભક્તિ કરતાં.

કમળા પણ દિવસે દિવસે હેમંતકુમારના અમાપિક ભાવે મોહ પામવા લાગી. અનેક સમય ખેડ જણાની દરદીની કાટડીમાં ભેટાભેટ થતી; અનેક સમયે ખેડ જણુ અરસપરસ સહાય કરતાં.

પ્રેમ શાથી જન્મે? રૂપ જોઈને કે ગુણ જોઈને? કશુંએ જોઈને નહિં. પ્રેમ પોતાની મેળે કુદ્રતીજ જન્મે છે. પ્રેમના કારણતું વર્ણન આ આમડાની જીભડી કરી શકતી નથી. પ્રેમ, માણસના હૃદયની સ્વાભાવિક વૃત્તિ છે. રૂપ ગુણ, પ્રેમને કાંઈક ઉત્તેજિત માત્ર કરી શકે છે. મનુષ્યના જીવનમાં એવો એક સમય છે, કે જે સમયે એક હૃદય બીજા હૃદયનું અવલોકન કરવાનો આરંભ કરે; પોતાના હૃદયની આશા, વિશ્વાસ, વિચાર, સુખ, દુઃખ, બીજાના હૃદયમાં રાખવાની ઇચ્છા કરે; એવા એક જણને સહાય, કે જે પોતાને સુખે સુખી હોય, દુઃખે દુઃખી હોય, વિપદે સહાયક હોય. હૃદયની આવી આકાંક્ષા, પ્રાણુની આવી પિપાસાનો સઘળા મનુષ્યે પોતાની જીવંતીમાં એક વખત અનુભવ કીધોજ હશે. ભાઈ, એ આકાંક્ષાઓની કેટલેક દરજ્જે નિવૃત્તિ કરી શકે ખરો, પણ સંપૂર્ણ રીતે નહિં, એવા અનેક વિષય છે કે જે ભાઈ પાસેથી પણ મળી શકશે નહિં. પણ એ સિવાય એક જણુ છે, કે જેના હૃદય સાથે અંતઃકરણને મેળવી શકીએ છીએ. જેની પાસે, હૃદયના કોઈપણ એવા ભાવ નથી કે જે છાના રાખવા પડે, પ્રાણુની એવી કોઈ પણ વાત નથી કે જે છુપાવી શકાય. સ્વામી અને સ્ત્રી નો કેવો પવિત્ર સંબંધ ! પિતા માતા, ભાઈ, ભગ્ની, બંધુ, આત્મીય એ

સધળાંને સંબંધ પણ ધણો પવિત્ર છે પણ સ્વામી અને સ્ત્રીના સંબંધની પવિત્રતા એક વિચિત્ર. સ્ત્રી એક અર્ધાંગના, શરીરનું અર્ધું અંગ વિચાર રૂપી દોલત સંધરવાની પ્રેમ રૂપી અમુલ્ય સામગ્રી, સયત્ને સાચવી રાખવાની એક સજીવન તિબ્બેરી; પ્રેમનું પુતળું, વંશની મર્યાદાને પોષણ આપનારી, સ્વામીને સુખે સુખી ને સ્વામીને દુઃખે દુઃખી, સંતાનની શરૂ થતી જીંદગી રૂપી વૃક્ષના મૂળમાં નીતિ રૂપી અમૃત પાણીનું સિંચન કરનારી, સંસાર કાર્યમાં સલાહ આપનારી. હુકમની ઉઠાવનારી, સ્વામી ॥ શરીરની સંપૂર્ણ સંભાળ રાખનારી, પ્રેમથી ભોજન ખવાડનારી, શયનમાં અપેસરા તુલ્ય પ્રેમાનંદ આપનારી મનના વિચારને અનુકૂળ આવનારી, શાન્ત અને ધીરજવાળી, સ્વર્ગના સુખનો સંસારમાં અનુભવ કરાવનારી, સંસારમાં સ્વર્ગ સમાન સુખ આપી મરવા પછી સ્વર્ગે લઇ જનારી એક દેવી છે.

કમળાનું અંતઃકરણ મોટી શાયનામાં પડેલું હતું. ભવિષ્યનું જીવન કેવી રીતે ગોઠવવું તે સંબંધી અનેક ગોઠવણ કમળા ગોઠવતી હતી.

વૃદ્ધડોસીની વાત સાંભળીને કમળાની ધણી ખરી શંકાઓ દૂર થઇ હતી; તેણીને ભરોસો આવ્યો કે, વિવાહ સુત્રમાં બંધાયેલી છતાં પણ પરસપરના કામમાં ત્રિધન નહિ લાવતાં પરોપકારનું કામ કરવામાં, સગવડ થઇ શકે છે. પોતાનું સુખ, અને સ્વાર્થ સિદ્ધિ એજ માત્ર વિવાહની મતલબ નથી. બીજી પણ ઉમદા મતલબો અંદર સમજવા લાગી.

કમળા શા માટે હેમંતકુમારને પ્રેમની નજરે જુએ છે ? એ પ્રશ્નનો જવાબ દેવાને અમે શક્તિવાન નથી, પણ કોણ જાણે શાથી,

કમળા હેમંતને જોઇને લજ્જાશિલ થાય છો કાણુ જાણે શા કારણથી, હેમંતકુમારની વાતો કમળાને મીઠી મીઠીજ લાગે છે. કાણુ જાણે શા કારણથી, હેમંતકુમારની ખ્યાતી સાંભળીકમળાનું અંતઃકરણ આનંદમાં નાચે છે. લક્ષણે કરીને જો વસ્તુના ગુણુ અવગુણુની પરીક્ષા થતી હોય, તો આ લક્ષણો કોની પિછાણુ આપે છે, તેનું સહેજે અનુમાન કરી શકાય છે.

સમજાય છે કે કમળાની પ્રતિજ્ઞા ભંગ થઇ. અનેક તેથી કમળાને દુર્બળ ચરિત્રની કહેશે. પણ શું એ સત્ય ? કદી નહિં. હૃદયના આવેગે કર્તવ્યકર્મને તાજે થઇને ઉન્નતીન કામના માટે આપણે કેટલી-કવાર સેંકડોસત્કર્મમાં ઢાખલ થવાનો દ્રઢ નિશ્ચય કરીએ છીએ, પણ સમયના બદલાથી કાળની શિક્ષાના પ્રભાવે, તે નિશ્ચયને ફેરવવો પડે છે. કાલેજ જેને સત્યનો અનુભવ સમજેલા, આજ તે જૂઠું ફેરે છે. કેટલાએક વખત પહેલાં કાષ્ટ સાડું કામ કરવાનો ઉત્તમ રસ્તો શોધીરાખેલો, આજ તે કરતાં પણશ્રેષ્ઠ રસ્તો મળે તો પહેલાંને ખોટો ફરાવી નવો ગ્રહણ કરીએ છીએ. મતનું બદલાવું તે માણુસની ઉન્નતીની એક સીડી છે. જ્ઞાનવંત મનુષ્ય માટે મતનું બદલાવું સ્વભાવિક છે.

અકરણુ ૬ હું

X

ભાઇ સુરેશ,

હું પણ હમણાં “ સિઝર ” ની પેઠે બોલી શકીશ કે, “ હું આબ્યો ” “ મેં જોયું ” અને “ હું જીત્યો. જે એક દિવસે ઉજવળ નક્ષત્રની માફક વિશાળ આકાશે ખિરાજતો, તે આજ પૃથ્વી તળે

નમ્યો છે, જે કમળા એક દિવસ “ વિવાહ કરીશ નહિ ” બોલતી હતી, તે આજ મારી સાથે વિવાહ કરવાને કમ્બુલ થઇ છે. માહરા જેવા ગુણહિણ યુવકને એ મહામુલ્ય રત્ન લાભ, માહાવીર સીઝર અથવા આલેક્ઝાંડરના દિગ વિજય કરતાં વિશેષ ગૌરવનો વિષય છે એમાં કાંઈ સંદેહ નથી.

પ્રેમ શું તે હું અત્યાર સુધી જાણતો નહોતો, હવે સમજ્યો. પ્રેમની શક્તિની હમણાંજ પરીક્ષા કરીધી. કવિ લોકોએ કરેલાં પ્રેમિકનાં વર્ણન વાંચી હું હસતો હતો. પ્રેમિક એકવાર હસે છે, એકવાર રૂવે છે, કોઇ વાર આશાએ નાચે છે. કોઇવાર નિરાશાના આવરણે મુકી બારી રૂદન કરે છે, એ સઘળું હું અસ્વભાવિક સમજતો. પણ તેમાંનું એક ખિંદુમાત્ર પણ મિથ્યા નથી.

પ્રેમ નિર્જીવને જીવન આપી શકે છે, મુંગાને બોલતો બનાવે છે, ને કાયરને સાહસી કરી શકે છે. કવિ ગુરુ શેક્સપીયરે જે પ્રેમિકને દિવા ના સાથે સરખાવ્યો છે, તે મેં મારા અનુભવ ઉપરથીજ અનુભવ્યું છે. એ દિવસની વાત મનમાં લાવતાં હમણાં પણ લજ્જા આવે છે. એક દિવસ હું કમળાનાજ વીચારમાં બેઠો હતો, તેનીજ ચીંતા કરતો હતો એટલામાં સન્ધ્યે કમળા ! જોતાં જોતાંમાં હું મોહિત થયો, ભમણોડી દીધો, લાજને દુર કરી. શ્વાસભર્યા હૃદયે મેં કમળાને કહ્યું, “ મને પાપીષ્ટ બોલવું હોય તો બોલ, પાખડી કહેવો હોય તો કહે નિર્લજ્જ સમજતી હો તો સમજ, જે કહેવું હોય તે બલે કહે; આ કપટી અંતઃકરણથી તને કહું છું કે તારા સિવાય આ હૃદયને સાચવનાર બીજું હૃદય આસંસારે હું જોતો નથી, સાંભળ કમળા સાંભળ, ગુસ્સો કરીશ નહિ. નાનપણથી હું નારી જાતી ઉપર શ્રદ્ધા રાખ્યા કર છું.

બાળ ઉમરથી વિશ્વાસ બેઠો છે કે, આ શોક, દુઃખમય સંસારે, રમણી એ શાંતીનું સ્થળ છે; કહ્યું અને કર્કશ પૃથ્વીમાં રમણીજ કરણાનો સાગર છે. રમણી, વગર દુઃખે પીડાતાને શાંતી કાણુ દઈ શકે ? રમણી સિવાય, શોક તાપે પીડતાદુખીને કાણુ ધીરજ આપી શકે ? રમણી વગર સ્વાર્થ ત્યાગી કાણુ થઈ શકે ? હું પણ તારી માફક બાળ ઉમરથી પરદુઃખે રહું છું; રોગે, શોકે પીડાતા માણસનાં આંસુ જોઈને, અશ્રુજળ કહાડું છું. રક્ષણનું શિક્ષણ પૂરૂ થતાં, અનેક માણસે જૂઠા જૂઠા ધંધાતરફ માફ દયાન ખેંચ્યું, અનેકે, જશ, માન, ધન, અને આખર મેળવવાના રસ્તા બતાવ્યા, પણ મેં કાંઈની વાત નહિં સાંભળીને વૈદક શિક્ષણ પસંદ કીધું. રક્ત એટલીજ મતલબ કે અનાથ પીડાતાં માણસોની સેવા કરીશ. અને ઇશ્વરની મહેરબાનીથી તે મતલબમાં હું કેટલેક દરજે સફળ થયો છું; એક મતલબનો હમણાં પણ ઉમેદવાર છઉં, તે તને કહેવું પડે તેમ નથી, એવી એક સંગી-ણીની જરૂર છે કે જે મારા સુખ દુઃખમાં ભાગ લઈ મને સહાય કરી શકે. અનેક દેશ ફર્યો છું, બહુ રમણી જોઈ છે, પણ એટલા દિવસ કોઈ પણ યોગ્ય રમણી મેં જોઈ નથી. એટલા દિવસ જે નહિં જોયેલ, તે અહિં આવી જોયું છે. વાસ્તવિકજ્ઞ કમળા, તું રમણી રત્ને મહા મુલ્ય રતન છે, તું દેવકન્મા, આ પૃથ્વીની નથી; તેથીજ ભય લાગે છે કે તું મારા આ પ્રેમને તુચ્છ સમજી મારી માગણીનો સ્વિકાર કરશે નહિં.

“ હું તારા લાયક નથી, એમાં તો કાંઈ સંદેહ નથી; પણ જે વિનતીની રક્ષા કર, તો એ લાયકાત મેળવવાની કોશીશ તે શિખીશ. જે તું પૈસા લેવા ચાહતી હો, તો તે મારી પાસે નથી, જશ ચાહતી હોતો તે પણ મારાથી નહિં અને પણ જે પરોપકારજ નિત વિમળ

આનંદ ભોગવવા ચાહે, અથવા સદ્માર્ગે રહી જીવન ગુજારવા ચાહે, તો આવ કમળા મહારાથી થા.”

એટલી વાત કરી હું ચાલ્યો ગયો, અને કમળા પણ ગઇ. સાંજના ધરમાં અવી હરિદયાળ શેઠને એક ચિઠ્ઠી લખી કે, કમળા સાથે મારા વિવાહ થઇ શકે એમ છે ? એ બાબત મહેરબાની કરી મને જણાવશો. બીજે દિવસે ચિઠ્ઠી લખી શેઠે મને મળવા બોલવ્યો.

“ હું કાંપતો કાંપતો શેઠ પાસે ગયો. મને સારા આદરભાવથી શેઠે પોતાની પાસે બેસાડ્યો, અને કેટલોક ઉપદેશ આપવા લાગ્યા. પૈસાનો વ્યવહાર કેવી રીતે કરવો જોઇએ, સંસારમાં નિર્વાહ કેવી રીતે ચલાવવો જોઇએ, કરકસર કરવા માટે કેવા કેવા ગુણની જરૂર જોઇએ, એ સઘળા બાબત વીશે કેટલીક સુઘત સુધી ઉપદેશ આપ્યો. ત્યાર પછી શેઠે કહ્યું, તમારી સાથે કમળાનો વિવાહ કરવાની મારી ખુશી છે, અને કમળા તેમાં રાજી છે, પણ કમળા કહે છે કે જ્યાં સુધી લલિત ધરેઆવે ત્યાંસુધી ધિરજ રાખવી એ મારીએક માગણી છે, તે તમારે મહેરબાની કરી કપ્પલ રાખવી પડશે. કમળા મારી આંધળાની આધાર રૂપ, નેત્રનું તેજ અને પ્રાણનો વાયુ છે, કમળા વગર એક ક્ષણ પણ જીવી શકીશ નહિ. જ્યાં સુધી હું જીવતો રહું ત્યાં સુધી કમળાને મારાથી જુદી પાડશો નહિ. ઘૂઠો મરવા બાદ મરજી ચાહે તે કરજો; એટલું બોલતાં બોલતાં વૃદ્ધનો આંખમાં પાણી આવી ગયાં.

“ મેં તેમની માગણી કપ્પલ રાખી, અને વિવાહ એક પ્રકારે સુકરર થયો. ”

“ હવે તમે મને સુખી કહી શકો. ”

લી. તમારો હેમંતકુમાર.

વીભાગ ૭ મો.

અકરણ ૧ હું

૪

ગોદાવરીના કિનારે એક નાહાની એવી ઝુપડી છે. એક રમણી, ઝુપડીના ખારણામાં બેઠી બેઠી ગોદાવરી તરફ સ્થિર દ્રષ્ટીથી જોઈ રહી છે. એ ઠેકાણાંનો દેખાવ શાંતીમય અને ગંભીર હતો. મોં પાસેજ ખળખળ અવાજે વહેતી ગોદાવરી, અને આજુબાજુ વિશાળ જંગલ હતું. કોઈ કોઈ જગાએ મોટાં મોટાં વડનાં ઝાડો, લાંબી લાંબી વડવાઈઓથી ઘેરાઈ જઈને તપ કરતા યોગીના નૂવે દેખાવ આપી રહ્યાં છે. કોઈ કોઈ સ્થળે તાડનાં વૃક્ષો આકાશ સાથે વાતો કરી રહ્યાં છે, અને કોઈ જગ્યાએ એકાદ બે ભાંગી ગયેલા ગંદીરની દિવાલોની ઇંટોના ઢગલા પડેલા છે, એ મનુષ્ય વગરના સ્થાને ગોદાવરીના કિનારે એક રમણી ભગવાં વસ્ત્ર પહેરી બેઠી છે. માથાપર મોટા વાળ, મોં શાંતીએ ભરેલું, અને લલાટ ઉપર જાણે સ્વર્ગીય પ્રકાશ ચળકી રહેલો છે. ચારે બાજુએ દેખાતા ગંભીર સ્થાનની વચ્ચે રમણી જાણે શાંતીની મુર્તિ બની બેઠેલી છે. સંસારની ચિંતા હવે તેણી તરફ જવા હિંમત કરી શકતી નથી. સંસારની હિંસા, દ્વેષ અને ક્રોધ, એ સ્વર્ગીય મુખ મંડળનો પ્રકાશ હવે ઝાંખો પાડી શકતાં નથી. રમણી એ સધળાથી બળવત્તર!

એ રમણી કાણ, તેની વાંચનારને જાણખાણ આપવાની હવે જરૂર રહી નથી. એ નવીના યોગીની આપણી પ્રેમકુમારી! તે સા કોઈ વાંચનાર જાણે છે. પ્રેમકુમારી અને તેનો બાપ બેઠે આ.

નિર્જન સ્થાને રહેતાં. અનેક સમય સન્યાસી બાહાર ચાલ્યા જતા ને પ્રેમકુમારી એકલી તે જંગલમાં રહેતી. આસપાસનાં નાહનાં નાહનાં, ગામોની સ્ત્રીઓ, એ સન્યાસીણીને જોવા આવતી; અને ફળકુલ, દુધ, વગેરે જોવી જોની શક્તિ તે પ્રમાણે બાહાર યોગ્ય સામગ્રી સન્યાસીણીને આપતી. સન્યાસીણી તેથી દિવસ નિર્ગમન કરતી.

સંધ્યાનો સમય થયો, પાડોશના ગામોની સ્ત્રીઓ સૌ ચાલી ગઈ. એક સ્ત્રી ઝુપડીના પછવાડેથી પ્રેમકુમારી પાસે આવીને બોલી, ઠાકુરાણી બેઠાં છો કે ? “ પ્રેમકુમારી મોં ફેરવી બોલી ” હાજી, તે સ્ત્રી પ્રેમકુમારીની પાસેજ નહિં બેસતાં જરા દૂર બેઠી હતી.

પ્રેમકુમારી—તમારું નામ શું ? હું તો જૂઠી ગઈ !

ઉત્તર—મારું નામ “ નીશી ” ઠાકુરાણી, તમારી સ્મરણ શક્તિ . અનેક વાર મેં મારું નામ કહેલું છે, પણ તમને તો યાદ નથી.

પ્રેમકુમારી—જરાબર છે. મારી સ્મરણ શક્તિ નબળા છે.

નીશી—તમે એટલાં ચિંતાતૂર કેમ રહો છો ?

પ્રેમ—નહિં, ચિંતાતો કાંઈ નથી.

નીશી—ઠાકુરાણી, માહારો અપરાધ લેશો નહિ, એક વાત પૂછવી છે તે પૂછું ?

પ્રેમકુમારી—પૂછોને બેન.

નીશી—તમારી ઉમર કેટલી ?

પ્રેમ—સોળ વરસની.

નીશી—તમારા વિવાહ થયા છે ?

પ્રેમ—ના.

નીશી—તમે કોઇના પર અગાધ પ્રેમ રાખો છો ?

પ્રેમ—રાખ્ય, નીશી એ વાતોની અહીં જરૂર નથી. તને મહાભારતમાંથી શ્રી વત્સ રાજની વાત કહું સાંભળ.

નીશી—ના, વાત કાલે કહેજો; પ્રથમ મને કહો કે પ્રેમ રાખવો કીક કે અહીક ?

પ્રેમ—પ્રેમ બલો, વળી એમાં શું શક ?

નીશી—ત્યારે તેમાં એવડું અસુખ કેમ !

પ્રેમ—નિર્મળ પ્રેમથી કાંઇ અસુખ નથી. આજે સ્વાદિષ્ટ પાણી જો, માણસને કેટલું ઉપકારી છે, પણ તેનો ઉલટો વ્યવહાર કરવાથી વિષ તુલ્ય રૂળ ઉપજે છે. તેથી શું પાણી ખરાબ કહેવાશે ?

નીશી—ના. ત્યારે પ્રેમ વિકૃત થવાથી અસુખ ઉત્પન્ન થાય છે.

પ્રેમ—વાસ્તવિક વાત હિંસા, દ્રેષ, કલહ, મનોવેદના એ સઘળા વિકૃત પ્રેમનાંજ રૂળ છે. પ્રકૃત પ્રેમ તો મનુષ્યને દેવતા બનાવે છે.

નીશી—કેવી રીતે વાર ?

પ્રેમ—એકજ જણના ઉપર જે પ્રેમ રાખી શકે તેનું હૃદય એટલું ઉચ્ચ થાય કે તે જગતનાં સો પ્રાણીપર પ્રેમિક બને.

નીશી—હું તો સમજી શકી નહિં.

પ્રેમ—ધારે કે તું એક જણ પર નિર્ભર પ્રેમ રાખે છે. તું પ્રેમ રાખવામાં જ સુખી. તે કદી તારા પર પ્રેમ ન રાખે, તો પણ તારા પ્રેમને હાની થશે નહિં. તે કદી તારી પર અત્યાચાર કરે તો પણ તું તો તેના પર પ્રેમ રાખશે ને રાખશેજ. એ શું આછી સ્વાર્થ ત્યાગની વાત છે ? એ પ્રમાણે સ્વાર્થ ત્યાગ કરવાને જેનું હૃદય ધડાએલું, તેવું હૃદય જગતના સર્વ પ્રાણી ઉપર સહેજે પ્રેમ રાખી શકે છે. જેનું એવું હૃદય તે શું દેવતા નહિ ?

નીશી—અવશ્ય દેવતા. ઠાકુરાણી આ સઘળું તમે ક્યાંથી શીખ્યાં ?

પ્રેમ—મારા બાપ પાસેથી.

નીશી—ઠાકુરાણી બોલો જેહં વાર શું કરવાથી પ્રેમનો પરાજય કરી શકાય ?

પ્રેમ—પ્રેમનો પરાજય થાયજ નહિ. પ્રેમ અગ્ની જેના હૃદયમાં એકવાર સળગી છે, તે કદિપણ બુઝવાની નથી; કારણ પ્રેમ અનંત.

નીશી—ત્યારે ઉપાય શો ?

પ્રેમ—કેમ વાર, તેં કોઈના પર પ્રેમ બાંધ્યો છે કે શું ?

નીશી—નાના, હું મારી વાત કરતી નથી. પણ જેણે પ્રેમ બાંધ્યો છે તેની વાત કરું છું. ઠાકુરણી, પ્રેમ બ્યારે અનંત છે ત્યારે જેના પર પ્રેમ બાંધ્યો તેં વસ્તુ ક્યારે પણ મળે ખરી કે ?

પ્રેમ—અવશ્ય.

એઉ જણાં ધડીક શાંત રહ્યાં, એટલામાં આકાશે વરસાદની ગર્જના થવા લાગી.

નીશી—વાર હેં ઠાકુરાણી, ત્યારે શું કામ પ્રેમને વાસ્તે ઉદારી થતું હશે ?

પ્રેમ—થાય.

નીશી—તમે શું પ્રેમને માટેજ ઉગતી ઉમ્મરમાં સંપાસી થયાં છો ?

પ્રેમકુમારીએ ઉત્તર આપ્યો નહિં.

નીશી—સમજી ઠાકુરાણી, સમજી. તમે કોઈના પ્રેમનાંજ ભિન્ન ક્ષાત્ર છે.

નીશી મનમાં કહેવા લાગી. જેના પર પ્રેમ, તેને જેવાની ઇચ્છા થાયજ. શા માટે એવી ઇચ્છા થતી હશે ? પ્રેમ કુમારીને કહ્યું “એન હવે વરસાદ આવવાનો પૂરો ડોળ દેખાય છે હું જાણ.”

પ્રકરણ ૨ જી.

૪

ઓચિંતું મોડું વાવાઝોડું થયું. વરસાદ જોરમાં વરસવા લાગ્યો. અને પવનના સખત આંચકાથી જાણે પૃથ્વી કંપવા લાગી; થોડી વારની આંદર મોટાં મોટાં હજારો ઝાડ પવનના જોરે મુળમાંથી ઉખડી પડ્યાં, અને ગોદવરી નદીએ ભયાનક દેખાવ આપવા માંડ્યો. આવી વખતમાં એક રમણી એકલી આ જંગલ પસાર કરે છે. ધોર આંધકાર રસ્તો સુઝતો નથી. ચારે બાજુએ મોટાં મોટાં ઝાડો પૃથ્વી તથા પડેલાં છે

જેથી રસ્તો ક્યાં છે તે જણાતું નથી. રમણી ધણી સાવધાનથી ચાલે છે; દરેક ઘડીએ જાણે મરણ હમણાંજ આવે છે અવી ધાસ્તી હતી. એકદમ વાવાઝોડામાંથી જાણે એક ગભરાટભરી યુમ રમણીના કાને આવી. એકથી વાધારે વાર અવાજ સંભળાયો, અને જાણે કોઈ મહાસંકટમાં પડેલો, જીંદગીની આશાએ યુમ મારતો હોય તેવું સંભળાવા લાગ્યું. રમણી ચિતકાર કરી ઉઠી અને ગોઠાવરીના કિનારા તરફ દોડી. પગમાં કેટલા કેટલા કાંટા વાગ્યા, ને દોડતાં દોડતાં રસ્તામાં આંડે પડેલાં જે ઝાડમાં અટવાઇને પડી ને માથામાંથી લોહી નિકળવા લાગ્યું, છતાં કોઈ ચિજની દરકાર કર્યા વગર રમણી કીનારા તરફ દોડી સનમુખે ગોઠાવરી વિશ્વાળ હસ્તનો પ્રસાર કરી હસતી હસતી રાક્ષસીની માફક વહેછે. વિજળીના પ્રકાશથી રમણી જોઇ શકી કે એક હોડી નદીમાં ડૂબતી ડૂબતી તીર વેગે જાય છે; અને કિનારાથી આશરે ૬-૭ હાથ દૂર એક પદાર્થ જાણે ડૂબતો હોય એમ દેખાય છે. શરીરના અવયવોના ચલન વલનથી રમણીએ જાણ્યું કે તે કોઈ મનુષ્ય છે.

મનુષ્યને જાણીને રમણી એકદમ દોડી, ને દોડતાં સાથેજ ઓળખ્યો; જ્યારે ઓળખાણ પડી ત્યારે એક દિવાનાની માફક ચિતકાર કરી ફૂંદી, પહેરવાનું કપડું કહાડી નાંખી કપડાને એક છેડે પથરો બાંધી કપડું પાણીમાં ફેંક્યું, ને પોતે રાત્રી સમયે કપડાનો બીજો છેડો પકડી ઉભી. જેવો કપડાનો એક છેડો પાણીમાં પડ્યો કે પેલા ડૂબતા મનુષ્યે પકડ્યો, જ્યારે બીજો છેડો રમણીના હાથે હતો. તેણી પડી ગયેલા મોટા ઝાડના ડાળી પકડી કપડાને ખેંચવા લાગી. મનુષ્ય જેવો કીનારે આવ્યો કે રમણી બાગીને ઝાડને પછવાડે જતી રહી.

તેણી પડી ગયેલા મોટા આડની ડાળી પકડી કપડાંને ખેંચવા લાગી ..

વરસાદ ખૂબ જોરથી વરસતો હતો. ને વાવાઝોડાતું સખત જોર હતું. પાણીમાંથી ડૂબતો જયેશે લલીત બહાર આવી પેલી રમણીની નજીક આવવા લાગ્યો. રમણી લજ્જા પામવા લાગી, આખરે દોડીને ગોદાવરીમાં પડી, ને પડતાં બોલી, લલીત, મારા જયાવળી આશા રાખીશ નહિં ફોગટ પ્રયત્ન કરીશ નહિં હું મલીના. હવે તું પ્રેમકુમારી પાસે જ, અને હું અખંડ તેજને આધીન થાઉં છું.” આટલું સાંભળતાં લલીત ફરીથી નદી બગી દેડ્યો, પણ મલીના શું હાથ લાગવાની?

પ્રકરણ ૩ જી

કેટલાક દિવસ હવે આવેા વેશ રાખેા છે ? એક યુવક એક યુવતીને ગંભીર સ્વરે પુછવા લાગેા.

ત્યારે પણ થોડો થોડો અધકાર હતો, પૂર્વ તરફ નેજનો ગોળો પ્રકાશિત થયેશે નહોતો. બે ચાર અરધાં જગેલાં પક્ષીઓ પાસેના ઝાડ ઉપરથી પાંખો તડફડાવી મીઠેસ્વરે અવાજ કરવા લાગ્યાં.

યુવતી યુવકના પ્રશ્નનો ઉત્તર નહિ આપતાં બોલી, “ જો જો કેવો સમય ! આ પવીત્ર શાન્ત સમયે યોગી રૂપાંજો બ્રહ્મધ્યાને લાગેલા હોય છે.

લલીત—શું મારા પશ્ચાત્તો ઉત્તર આપ્યો ?

પ્રેમકુમારી—શું પશ્ચ ?

લલીત—તાહરો આ વેશ કયારે મૂકી દશ ?

પ્રેમકુમારી—(જરા હસતી હસતી બોલી) કેમ વાર ?

લક્ષીત—મારૂં અસુખ ઠીક ટાળે છે. હું હવે રતનપૂર જાઉં છું, તું મારી સાથે આવશે કે નહિ ? શું આજ વેશથી આવશે ?

પ્રેમકુમારી—આ વેશથી આવું તેમાં ખોટું શું ?

લક્ષીત—તુને સંસારમાં ફરી પ્રવેશ તો કરવોજ પડશે, ને આ વેશ તો સંસારનો નથી !

પ્રેમકુમારી—સંસારમાં પ્રવેશ કરવાની હવે ઇચ્છા ઓછી છે. આ સ્થાન છોડતાં મને કળ પડે તેમ છે.

લક્ષીત—કેમ આ સ્થાન શું એટલું મનોહર ?

પ્રેમકુમારી—મારે માટે કહી શકાય. સંસારના કલાહોલ કરતાં આ નિર્જન સ્થાનની જગા મને સારી લાગે છે, જેથી આ સ્થાન છોડી અન્ય સ્થાનની ઇચ્છા થતી નથી.

લક્ષીત—ત્યારે હવે મારી શી દશા ? ત્યારે મને એટલો પત્ત કરી બચાવ્યો શા માટે ? નહિ, પ્રેમ, નહિ. એમ તો નહિ બને.

પ્રેમકુમારીએ કાંઈ ઉત્તર આપ્યો નહિ.

લક્ષીત વળી બોલવા લાગ્યો, “ એટલા દિવસમાં, કદાચ આપણો વિવાહ ન થઈ શકવાનું બનતે, પ્રેમકુમારી ! પણ જોયું કે માણસની ઇચ્છા આ સંસારે કાંઈ કામ કરી શકતી નથી. કોઈ કુદ્રતી ઇચ્છાના આધારે આ સંસારના દરેક બનાવ જોડાયેલા છે. અને મારા તાહરાં વિવાહ એજ ઇચ્છાના આધારે અનુમોદિત છે, એ વાત તું નાકબુત કરશે નહિં.”

એવામાં “ વાહ સખી તું અહિં છે ? ” એશબ્દ બેઉના કાને સંભળાયો. પ્રેમકુમારીએ જોયું કે, એક હોડીમાંથી એક સ્ત્રી તેણીને

નુએ છે. તેણી તારાકુમારી હતી.

તારાકુમારી પોતાના મ્ત્રામી સુરેશ ચંદ્રને હોડીમાં બેસાડી પોતે ઝુપડીમાં આવીને પ્રેમકુમારીને ગળે વળગી પડી રોવા લાગી, “બેન તારો આ વેશ કેમ ? શું આટલા માટેજ સંસારમાં આવી છે ? આ વેશ પરિત્યાગ કર બેહેન !” એટલું કહી અલંકાર અને વસ્ત્રની પોતાની પાસે એક પેટી હતી તેમાંથી વસ્ત્રાલંકાર કઢાડવા લાગી. પ્રેમકુમારી કહેવા લાગી સાંભળ, તારા, એક વાત તો સાંભળ !

તારા—મોલ જલદી મોલ.

પ્રેમ—જ્યારે મારા વિવાહ થાય ત્યારે આ સો કરજે, હમણું નહિ.

તારા—શું તારા વિવાહ હજી થયા નથી ?

પ્રેમ—ના.

તારા—આજેજ વિવાહ કરીશ. પાસેના ગામમાંથી એક પુરો-હિત મળશે નહિ ?

પ્રેમ—શું વિલંબ કરવો તને ઠીક નથી લાગતો ?

તારા—શુભ કર્મમાં વિલંબ શા માટે ? હું આ લલિતનેજ એક બ્રાહ્મણ ગોલાવવા મોકલીશ.

પ્રેમ—સાંભળ બહેન, આજ મારા પિતા અહિં નથી, બહું કરી તેઓ કાંસે આવશે; પછી તું કહીશ તેમ કરીશું.

વાજપ્તી ઉત્તરથી તારા શાંત ચહેને બીજા દિવસ ઉપર વીવા-હનું રાખ્યું.

પછી તારા બોલી, “ આજ તારા ઘરમાં અમે મેમાન, સમજી
બેન? અતિથિ સેવા કર. ”

ઝુપડીમાં કેટલાક આંખા, મોટા ચાપલ અને તેલ હતું. આ-
જુઆજુના મેદાનમાંથી બાજી વીણી લાવીને રાંધવાનું શરૂ કરીયું.
જમણ તૈયાર થતાં લલીત અને સુરેશને તારાકુમારીએ જમણ
આપ્યું, ને પછી બે સખીઓ જમી.

પ્રકરણ ૪ થું.

X

આજ સન્યાસીણીનાં વિવાહ એ તિર્જન રથાત પાણુ આજ
લોકોએ પરીપુર્ણ. કોઈએ કુલના હાર બનાવી કોટડીને શણગારેલી
છે. પાસેના ગામની અનેક સ્ત્રી સન્યાસીણીના વિવાહ જોવા આવેલ
છે પ્રેમકુમારીનું મોં આજપણ ઉદાસ છે. આજ આનંદના દિવસે પણ
પ્રેમકુમારીનું મોં ઉદાસ છે. આજ સુખના દિવસે પણ પ્રેમકુમારીના
પ્રાણમાં સુખ નથી. એક પછી એક એમ અનેક ચિંતાઓ પ્રેમ-
કુમારીના દીલમાં ઉત્પન્ન થવા લાગી. આવા શુભ પ્રસંગે શા માટે
પ્રેમકુમારી આટલી ઉદાસ ! આજ પોતાની મા, વનદેવી સાંભરી
આવી છે. વનદેવી આ વખતે હયાત હોત તો તેણીના દિલમાં કે-
ટલો આનંદ થતે ?

સખી તારાકુમારીએ હવે પ્રેમકુમારીનાં ગેરથી રંગેલાં ભગવાં
કપડાં દૂર કરવા માંડ્યાં, સન્યાસીણી અવસ્થામાંથી સંસારી અવસ્થામાં
ચલાવવા લાગી. પ્રેમકુમારી બોલી “ બહેન ગમે તેમ હો પણ આ
વસ્ત્રો પરિત્યાગ કરતાં મને કંઈક ધારતી લાગતી હોય એવું લાગે

છે. ” તારા કુમારીએ આ વાત સાંભળી નહિં. એવામાં તેણીનો પીતા આવ્યો અને બોલ્યો, શું કહો છો મા ?

પ્રેમકુમારી—પિતા આ સન્યાસીણીનો વેશ છોડી દે અને સંસારી વેશમાં દાખલ થવાને બય લાગે છે. હવે મને સંસારનો વિશ્વાસ પડતો નથી.

સન્યાસી—બય જ્ઞાનો મા ? એ રાજ્યે બય નહિં. એ રાજ્યનો રાજા સ્વયં ઇશ્વર છે. જેની મહેરબાનીથી એક કીડીને પણ ઇજા થતી નથી. સામાન્ય રજકણથી માંડીને આખું બ્રહ્માંડ જેના નિયમને તાબે છે, તે શું તારી રક્ષા નહિં કરે ? તે શું તને પથરા સાથે અફળાવશે ? મા, આતું તામ શું. વિશ્વાસ ? બય કરીશમાં મા ! અવિશ્વાસ કરીશમાં. બયજ માણસના અધર્મનું કારણ છે. ફરીથી સંસારમાં પ્રવેશ કર, મા ! સંસાર ધર્મ પ્રધાન ધર્મ છે. કેટલાક જણ આ સંસારે શોક દુઃખથી પીડાઈને રડે છે, તેમને તું ધીરજ આપજે; કેટલાએક બયમાં અથવા અવિશ્વાસમાં પડી ધર્મને બયાનક મૂર્તિ સમજે છે, તેમને વિશ્વાસ પૂર્વકની અભય વાણી સંભળાવજે; જાઓ, મા ! આ સંસારને પ્રકાશિત કરો. સંસાર ક્ષેત્રમાં સ્ત્રીની શક્તિ અગાધ છે; સ્ત્રી ઇચ્છા કરે તો સંસારને સ્વર્ગ કરી શકે છે. ” એટલું બોલી પ્રેમકુમારીને વચ્ચાલંકાર પહેરાવી લલીતચંદ્રને બોલાવી સન્યાસીએ કન્યાદાન આપતાં લલીતચંદ્રને કહ્યું;—

“ લલીત, આજ મેં પ્રેમકુમારીને તારા હાથમાં આપી છે. જેને લલીત, એને જેમ બને તેમ સુખી કરવાની એષ્ટા કરજે; એ અભાગીણીએ બહુ દુઃખ વેઠ્યાં છે. પ્રેમકુમારી તને હવે વધારે

શું કહું ? તને મેં જે શિક્ષણ આપ્યું છે તેનો અવળો ઉપયોગ ના થાય. કાપમના વાકયે સ્વામીની સેવા કરજે. હું કેટલાક દિવસના માટે તમારી રજા લઇ વિદેશ બમણુ કરીશ. આજ હું નિશ્ચિંત થયો.” પ્રેમકુમારી, આજ તારી સ્વર્ગવાસી જનનીતું શેષ વચન મેં પાળ્યું છે.

પ્રકરણ ૫ એ

૪

રતનપુર ગામમાં આજે આનંદ આનંદ થઇ રહ્યો છે, લક્ષીત પ્રેમકુમારીને લઇ ઘરમાં આવ્યો છે; આજ કમળાનાં લગ્ન છે તેથી વૃદ્ધ, બાળક, સૌના મનમાં આનંદ છે. લક્ષીત અને કમળા પોતાના સહયુજી કરીને આખા ગામને અત્યંત પ્યારાં હતાં. લક્ષીત અને પ્રેમકુમારીએ આવીને વૃદ્ધ હરિદયાળને પ્રણામ કીધા. લક્ષીતને જોઇને શેઠ બહુ ખુશી થયા, અને પ્રેમકુમારીને જોઇને શેઠના દિલમાં આનંદ આનંદ વ્યાપી ગયો. “ આવ બેટા પ્રેમકુમારી, કુળવાન માવીત્રના સંતાને મારા વૃદ્ધપણમાં મારા અધારા ઘરમાં પ્રકાશ કીધો. પ્યારા સંતાનો, ઇશ્વર તમેને ચિરંજીવી રાખે. બેટા લક્ષીત, આ જગતમાં તું મારા આંધળાની એકની એક આંખ, માહરી વૃદ્ધાવસ્થામાં પકડવાનો દંડ, મને મૂકી ચાલ્યો ગયો તેથી મારા જીવને બહુ પરીતાપ થતો હતો. બેટા,— નાણું આ સંસારમાં એવી ચીજ છે કે તેનાથી મનુષ્ય સર્વ સામર્થ્ય પૂરી પાડી શકે છે. ઇજ્જતવાન માણસની ઇજ્જત, બકિતવાનની બકિત, ઢ્યા વાળાની ઢ્યા, ડાહ્યાનું ડાહપણ, વિદ્વાનની વિદ્યા, બલાની બલાઇ, યાનીનું યાન, સખીની સખાવત, ગુણવાનના

ગુણ; એ સઘળું નાણામાંજ સમાયેલું છે. જેની પાસે નાણું નહિ તે આ સંસારમાં જીવતે મુવા જેવો છે. નિર્ધનનો અવતાર આ સંસારે સામાન્ય પશુ જેવો છે. હું તો હવે વૃદ્ધ થયો છું, બહુ દિવસ મને આ સંસારમાં કહાડવા નથી; પણ એટા, કાંઈ રીતે એવાં આચરણમાં નહિ ઉતરતો કે જેથી સંચિત કરેલાં નાણાંનો નાશ થાય; હું જે કાંઈ કહું છું તેમાં ફક્ત તાહારંજ સુખ સમાયેલું છે. શ્રિમંત લોભી હોય તેનાથી નિર્ધન સખી કરતાં આ સંસારમાં સારાં કામો કરી શકાય છે; તે સઘળું તને અનુભવ શિખવશે. શહેરની શાળા કરતાં સંસારની વિધાલયમાંથી બહુ બહુ શિખવાતું છે, તે તું ખંતથી શિખજે. ,,

એટલું કહેતાં વૃદ્ધ હરિદયાળની આંખમાં પાણી આવી ગયાં.

હેમંતકુમારને બોલાવી હરિદયાળ શેડે પોતાની પુત્રી કમળાનું કન્યાદાન આપ્યું ને બોલ્યા.—

“હેમંત કુમાર, તમે વિદ્વાન છો એટલે કહેવું પડે તેમજ નથી, તો પણ હું કહેવા યોગ્ય હું આ માહરી પુત્રી આજથી તમેને સમર્પણ કીધી છે. હવે તે માહરી પુત્રી મટીને તમારી અર્ધાંગના થઈ છે. એના તન મનનું રક્ષણ તમારેજ કરવાનું છે. પરણ્યા પહેલાં સંસારના શિક્ષણનો સારો અનુભવ લેવો પડે છે તે તમે લઈ ચુક્યા હશે, એટલે માહરે વધારે કહેવાનું નથી. મનુષ્ય જીંદગી ક્ષણ બંધુર છે તેમાં પરોપકારી વૃત્તિથી, સલાહ સંપે રહેવાનું માણસોએ પહેલેજ સમજવું જોઈએ છીએ. ”

“ બહેન કમળા, તું ડાહી છે, તને જેજે કહેવાનું હતું તે હું કહી ગયો છું. તને જેના હાથમાં આપું છું તે તારા તન અને મનનો

આ કાળ ને પરકાળે પતિ છે. બહેન, તારી આંખો ધશ્વરે તારા તન, મનના સ્વામીનું હિત જોવાનેજ સરજેલી છે. આ સંસારે જીવતી રહે ત્યાં સુધી ને મરવા બાદ સ્વર્ગે, તારી સર્વ સામગ્રી તાહરા સ્વામિમાંજ છે, એમ સમજવું. બેટા, વધુ શું કહું ! એજ, તાહરો પૂજ્ય, એજ તાહરો દેવ, અને હું તો એટલે સુધી કહીશ કે એજ તારો ધશ્વર છે. આ સંસારે કાંઈ પણ કામ, કાંઈ પણ વર્તણુંક કે કાંઈ પણ વિચાર તહારે એનાથી છાનો રાખવાનો નથી. કાંઈ પણ જાતનો વિચાર તારા મનમાં ઉત્પન્ન થઈ તારા સ્વામિના હુકમની વિરૂદ્ધ વર્તવા તને ઉશ્કેરે, તેવા વિચારને મૂળમાંથી બાળી નાખતાં શિખજે. સંસારમાં તાહરે એનાજ વિચારોને પછવાડે ચાલવાનું છે, એટલુંજ નહિ પણ સ્વર્ગને રસ્તે તાહરે એનીજ આંગળી પકડવાની છે, જે નારી સ્વામીના વિચારોથી ઉલટી ચાલે; તે, નારી કુખમ જન્મેલી કાંઈ રાક્ષસણી છે. એવી કુલટાના પડછાયામાં આવીશ નહિ, સ્વામીની મરજી વિરૂદ્ધ વર્તણુંક ચલાવનારી ચંડાલણુ છે. એ ચંડાલણુનો કાંઈ કાળે મોક્ષ નથી. ક્રોધ ઉપર હમેશાં સંયમ રાખજે. સ્વામી સેવામાં ખલેલ પહોંચાડનારા અવશુણ્માં ક્રોધ, પ્રધાન દુર્ગુણ છે. તે સારા માત પીતાને ત્યાં જન્મ લીધો છે. માતા પિતાને ચિતામાંથી અવશેષ રહેલાં હાડકાંને પણ સુસંતાનો પવિત્ર કરે છે. બેટા, જોજો હો, આ સંસાર બહુ બયંકર અને તોશની સમુદ્ર છે, તેમાં વગર અનુભવનો કપતાન જરૂર જહાજને ખરાબે અફળાવે છે. તું ધ્યાન રાખજે બેટા, કાંઈ પણ રસ્તે તારી વર્તણુંક એવી ન થાય કે જેથી આ વૃદ્ધની ચિતાની રાખ અપવિત્ર થાય ! એડલાથીજ સમજી લેજો બહેન. ”

અકરણુ ૬ થું.

+

લલીત ક્રિમે પ્રેમકુમારીના વિવાહ પછી મુંબઇમાં ગુરુદયાળ શેઠના સસરા મોટી મીલકત મૂકી મરણુ પામ્યા; તેથી તે સધળા મિલકત લલીતને મળી. તેઓ કેટલાક દીવસ મુંબઇમાં રહેતા, તો કેટલાક દીવસ રતનપૂરમાં રહેતા. વૃદ્ધ હરી દયાળ શેઠ પશુ મરતી વખતે ૨) લાખ રૂપીયા કમળાને આપવાનું વીલ કરી ગયેલા હતા.

હરીદયાળના મરો જવા પછી કેટલાક દીવસે લલીત અને પ્રેમકુમારી, રતનપૂરમાં આવ્યાં. એક દીવસે લલીત પલંગ ઉપર સૂતેલો છે, પ્રેમકુમારી પંખો લઇ પવન નાંખે છે, તે વેળા કમળ સાં આવી, કમળાને આવતી જોઇ લલીત બેઠો થયો ને બોલ્યો “ આવો બહેન આવો. ”

કમળા બોલી “ બાઇ તને એક વાત કહેવી છે. આપાએ વીલ કરી જે ૨) લાખ રૂપીયા મને આપ્યા છે, તે રૂપીયા માહરા નથી પણ તાહરા છે માટે સવારના તે તાહરે મંગાવી લેવા. ”

લલીત—કેમ બેન, મારા ઉપર પણ ધન્યરતી કૃપા છે.

કમળા—તે બલે બાઇ, પણ એ તો તાહારાજ છે. તું માહારે જોઇતી જરૂર પૂરી પાડવા ક્યારે અભાવ કર છે કે મને નાણાંની જરૂર પડે.

લલીત—વાર બહેન ! તે રૂ. માહારા, પણ તું જ્યારે મારી આપેલી ધણી વસ્તુ સાચવી રાખે છે, તો આ પણ સાચવી રાખ.

કમળા—વાર બાઇ. જેવી મરણુ; પણ એટલાં નાણાંનું આપણે શું કરીશું ?

લલીત—બહેન, એ વાત મને પૂછવી નહીં. નાણાંનો સંભા-
લવાર તું જોવો કરી જાણે છે, તેવો હું કરી શકીશ નહીં. તું જાણે
છે કે રતનપુરમાં ઔપચારી નથી; માફ તો એમ જ્ઞાન પહોંચે છે
કે એક ઉત્તમ દવાખાનું બંધાવ.

કમળા—તેતો મેં વીચાર કીધો છે.

લલીત—એક ધર્મશાળા બંધાવ.

કમળા—તે પણ વીચાર કીધો છે.

લલીત—ગરીબ લોકોમાં જ્ઞાનનો ફેલાવો કરવા માટે એક નિ-
શાળ બંધાવ.

કમળા—તે પણ કરીશ.

લલીત—ત્યારે એન તને એટલા રા. ની જરૂર પડશેજ. ધાઈ
હું કે બીજા પણ જોઈશે. વધારે જે જોઈશે તે હું આપીશ.

એટલું થવા બાદ હેમંતકુમાર આવ્યો. એટલે પ્રેમકુમારી અને
કમળા સાંથી ચાલી ગઈ.

કમળાએ જે ધાતું હતું તે સંપૂર્ણ કીધું. દવાખાનું તૈયારકરાવી
તેનું નામ “અનાથાશ્રમ” રાખ્યું. કેટલાંક અનાથ સ્ત્રી પુરૂષો રા-
ગથી પીડાતાં તેનો આશ્રય લેવા લાગ્યાં. કમળા વારંવાર તેની સ્થિતિ
જોવા આવતી. તેમને દવા આપવાનું કામ હેમંતકુમાર પર હતું.
કમળા કોઈ વખત એક દરદીની પથારી પાસે જઈ સાંથી બીજાની
પથારી પાસે જાય છે, તેમને ઘણી ધીરજ આપે છે, કેટલાકને પો-
તાના હાથે પવન નાખે છે, અને કેટલાકને દવા પાવાનું પણ પોતેજ
કરે છે, આહા ? એ દ્રવ્ય કેવો ચમત્કાર ! જે જોતાં તે બોલતા કે

કમળા દેવકન્યા માનવીનો વેશ ધારી પૃથ્વીપર આવેલ છે. કમળાને જોતાંજ રોગીનું અરધું દુઃખતો દૂર થતું. કમળાનું મધુર સ્નેહ બરણું મુખ જોવાને અનેક રોગી ઉત્સુક બનીને રસ્તામાં ઉભા રહેતા.

ધર્મશાળા સ્થાપી તેમાં મુસાફરને એક વખત ખાવાનું આપવાનો કરાવ કીધો. નિશાળ સ્થાપન થવાથી ખેડુત વગેરેનાં બાળકો વિદ્યા શીક્ષણ કરવા લાગ્યાં.

એક દીવસે પ્રાતઃઘણે હરીદ્યાળ શેઠનું ઘર હજારે લોકોએ ઘેરાયલું છે. આજ શેઠનો મરણ દીવસ હતો. તેથી ગરીબ લોકોને ખાવાનું હતું; માટે ઘણા લોકો એકઠા થયા હતા. કમળા એક જગ્યાએ ખેડી ખેડી ગરીબોને ચાવલ. અને કપડાં આપતી હતી. કેટલીએક લુલી લંગડી, અંધ સ્ત્રીઓ આવીને કમળાની સન્મુખે ઉભેલી હતી. કમળાએ દરેકને યથાશક્તિ આપીને વીદાય કીધી. હજારે માણસોમાં ગર્જના ઉઠી રહી. “ જય યાઓ પ્રેમી માતાની ” એવામાં એક અવાજ આવ્યો કે મા, એક અખંડ વ્યાધીવાળા સ્ત્રી આવી છે, ” કમળાએ તરત તેણીને દવાશાળામાં મોકલાવી દીધી.

પ્રકરણ ૭ મું.

✕

દશાળામાં એક નહાના પલંગપર એક પીડાતી બાળા આજે ઉઘેલી છે. તેની પાસે એક ખીજી રમણી વિના શબ્દે ખેઠેલી છે. લેમ્પમાં સુંદર પ્રકાશિત બત્તી બળે છે; અને કમળા પેલી દુઃખી સુતેલી સ્ત્રીના મોં સામું નિહાળી ઉભેલી છે. એક દિવસ આ મુખડું કેવું સુંદર

હશે ? આ વખતે દુઃખની પીડાએ ખીચારીની કંગાલ સ્થિતી" છે. એવામાં તે સુતેલી જગી ઉઠી. કમળાના મોં સામુ થોડી વાર જોઇને બોલી "શું જોઉં મા, એકવાર ફરી ખતાવો" કમળા બોલી "શું જોવા ચાહો છો બહેન ?"

રમણીએ કહ્યું "આટલા દિવસ જોને જોવા માટેજ મરી નહિ" તેને એકવાર ખતાવોને ! તમારે પગે લાગું મા, એક વાર ખતાવો. એટલામાં હેમતકુમાર આવ્યા. દરદીને બહુવાર જોઇ બોલ્યા આની જીવવાની આશા હવે રાખી શકાતી નથી. વાર ફવાતો આપો !" કમળાએ એકવાર ફરી ફવા આપી. પેલી પાછી શુદ્ધીમાં આવી, હેમતકુમારને જોઇ માથા ઉપરથી ખસી ગએલું કપડું ઠીક કીધું. રમણીએ કમળાને કહ્યું "બેન, એક કામ કરો તો જીવ ટકે. કરશો મા ! એ આખરની માગણી કયુલ રાખશો ? હવે મારે લજ્જાનું કામ નથી. હું અહીં ફક્ત તમારા ભાઇને જોવા માટેજ આવી છું. એક વાર ખતાવશો ? કમળા બોલી "બહુ સારું બહેન," ભાઇને બોલાવી કહ્યું, "જૂઓ બહેન, ભાઇ આવેલા છે. "

મલીના—ના ના, બહેન, તેમ નહિ, હું તેમને જોઇ શકુ પણ તેઓ મને જોવા ન પામે. અરેરે, આ હાલત ! આ હાલતે હું તેમને શી રીતે જોઇ શકું ? તેમનું ક્યાનું શરીર મારી આ સ્થિતી જોઇ સંકટમાં પડશે !"

એટલામાં મલીના બેભાન થઇ ગઇ અને ઉંચે સ્વરે બોલવા લાગી:—

"ખતાવોને બહેન, જુલી ગઇ છું. તમારે પાચે પડું, તમે ગમે તે થો પશુ એક વાર ખતાવો !

કમળાલલિતને ફરી ખોલાવી લાવી, તે સાથે પ્રેમકુમારી પણ આવી પ્રથમ તો બીજા રોગીને જોવા લાગ્યાં ને પછી મલિના પાસે આવ્યાં. કમળાએ મલિનાના સમજાવ્યા પ્રમાણે કાંઈપણ હકીકત લલિતને કહી નહીં. મલિના એક દ્રષ્ટીથી લલિત અને પ્રેમકુમારીને જોવા લાગી. રોગીની આવી હાલત જોઈ પ્રેમકુમારીની આંખમાં પાણી આવી ગયાં, મલિનાએ બહુ બહુ વાર લલિત અને પ્રેમકુમારીને જોયાં.

તેઓ ત્યાંથી ચાલ્યાં ગયાં, પછી મલિના ધીરે ધીરે ખોલી:—

બહેન પરમેશ્વરની શું કયા ! મારા જેવી દુખીણીની ઇચ્છા પણ તેણે પુરી ?” એટલું ખોલતાં આંખે પાણી આવી ગયાં. દુઃખી મલિના પાછી ખેંચાઈ થઈ. શરીરના અવયવ આમથી તેમ પડકાર લાગ્યા. કમળાએ જોયું કે સ્થિતિ ભયંકર છે એટલે હેમંતકુમારને ખોલાવ્યા. હેમંતકુમારે ક્વા આપી પણ મલિના ગયી નહીં. તેણીની સંસારીક જીંદગીનો અંત આવ્યો ! મલિના મરુ પામી !!

*

*

*

*

વાંચનાર! નવલકથા પુરી થઈ. સહુ કોઈ સુખી થયાં ! લલિત અને પ્રેમકુમારી સુખી થયાં; કમળા અને હેમંતકુમાર સુખી થયાં; તારાકુમારી અને સુરેશચંદ્ર સુખી થયાં. ફક્ત એક જણની આંખ આંસુભરી રાખી. મલિનાને આપણે આ જીવને સુખી જોઈ નહીં. પણ જે સ્વર્ગમાં સુખ હશે, જે પારકાને માટે સ્વાર્થ ત્યાગ કરવાનું શ્રેણ અનંત હશે, તો મલિના વારતે કોઈ વિચાર કરશે નહિ. મલિના સુખી થઈ છે, મલિના શાન્તીજ પામી છે !

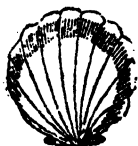
તૈયાર છે ! જલદી મંગાવો. તૈયાર છે !

ધી ટ્રેજરી ઑફ મોહરમ.

ઉપલા નામનું એક પુસ્તક અંગ્રેજીમાં માંગરોલની ગાદીવાળા પીર મોટામીયાં સાહેબની કસાએલી કલમથી તૈયાર થયું છે જેમાં હઝરત ઈમામ હુસેન રહીં ની શહાદતનું એક એવું કથારસિક વણુન આપવામાં આવ્યું છે કે જે વાંચવાથી પથર જેવું હૃદય પણ પાણી થઇ જાય છે. તે ઉપરાંત તેમાં મહોરમની હકીકત સમજાવવામાં આવી છે. એ પુસ્તક સારા ગ્લેઝ કાગળ ઉપર અંગ્રેજીમાં મોટા સુંદર ટાઇપથી તૈયાર છે. કીંમત પાકું સોનેરી પુસ્તક રૂ. ૦-૧૨-૦ અને કાચું રૂ. ૦-૮-૦

“ પોલીટીકલ બોમીઓ ”

ડૉ. લાલ દરવાજા-અમદાવાદ,

* મિત્ર તો એ હ મ દી. *

ગુજરાતની પ્રખ્યાત કારસી તવારીખ મીરાતે એહમદીનું મહા મહેનતે : ગુજરાતી ભાષાંતર બહાર પાડવામાં આવ્યું છે. એમાં ઇસ્લામની જાહોજલાલી અને ગુજરાતમાં ઇસ્લામી રાજ્યની સંપૂર્ણ હકીકત દર્શાવવામાં આવી છે, દરેક તવારીખના શોખીનોના માટે ધણીજ જરૂરી છે. અસલ ઉપરથી મોલાના મોલવી જનાબ નિઝામુદ્દીન સાહેબ કાફી ચીસ્તીએ ગુજરાતી ભાષામાં તરજુમો કરેલો છે. ગ્લેજ કાગળ, સોનેરી તામ સાથની અત્રેજ બાંધણીના ૪૩૭ પાનાનાં જળદાર પુસ્તકની કીંમત પાંચ રૂપીઆ.

લખો — મેનેજર પોલિટિકલ સોમીઓ,

લાલ હરવાળ અમદાવાદ

કુદરતની કારીગીરી

વહેલો તે પહેલો

ખાસ વાંચવા લાયક પુ-
સ્તક છે. આવાં પુસ્તકે!

ગુજરાતી સાહિત્યમાં
અત્રપદ ભોગવે છે.

કીંમત દોઢ રૂપીઆ.

લખો:—

મેનેજર, પેલિપ્લિકલ ભોમીઆ.

લાલદરવાજા-અમદાવાદ

